

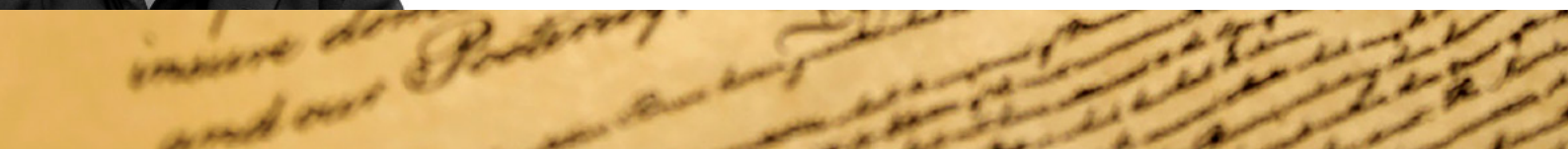

LLEI, DEMOCRÀCIA I DRETS: UNA TENSIÓ NECESSÀRIA

Joan Queralt

“La política és un marc de convencions i pactes. Els problemes sorgeixen quan el pacte o s’ha esgotat o, directament, no s’ha fet”

Una conversa amb Ester Capella

FUNDACIÓ

JOSEP IRLA

Calàbria, 166 entresòl
08015 Barcelona
Telèfon 93 567 78 63
info@irla.cat

PATRONAT

PRESIDENT

Joan Manuel Tresserras

VICEPRESIDENTA

Alba Castellví

DIRECTOR EXECUTIU

Josep Vall

TRESORER

Jordi Roig

SECRETÀRIA

Isabel Nonell

DIRECTOR ACADÈMIC

Lluís Pérez

VOCALS

Marta Cid

Josep Huguet

Georgina Linares

Enric Marín

Montse Palau

Laura Vilagrà

EQUIP TÈCNIC

COORDINACIÓ

Guillem Dorca

ADMINISTRACIÓ

Joan Almacellas

Lourdes Masdeu

COMUNICACIÓ

Carla Genís

PROJECTES

Pere Sàbat

IMATGE

Carme Pujol

CASA IRLA

Rosa Cuenca

eines³⁷

El contingut dels articles és responsabilitat dels seus autors i **eines** no s'hi identifica necessàriament.

Per reproduir un article cal demanar autorització per escrit a la redacció d'**eines**.

En enviar el seu treball a la redacció d'**eines**, l'autor cedeix a l'editor els drets de reproducció, publicació i comunicació, tant per a l'edició impresa en paper com per a una versió electrònica que la farà accessible per mitjà de la xarxa d'Internet.

Els interessats en matèria de drets de propietat intel·lectual es poden adreçar a: **eines@irla.cat**

DIPÒSIT LEGAL
B-31564-2007

ISSN PAPER
2013-1518

ISSN ELECTRÒNIC
2013-5505

EDICIÓ
Josep Vall
jvall@irla.cat

DISSENY GRÀFIC
Carme Pujol
cpujol@irla.cat

CORRECCIÓ
LINGÜÍSTICA
Sofia Lozano

PROJECTE GRÀFIC
Suki Design

IMPRESSIÓ
Gràfiques Cuscó

DIRECCIÓ
Lluís Pérez
lperez@irla.cat

COORDINACIÓ
Guillem Dorca
gdorca@irla.cat

REDACCIÓ
Pere Sàbat
psabat@irla.cat

COMUNICACIÓ
Carla Genís
cgenis@irla.cat

ADMINISTRACIÓ
Joan Almacellas
jalmacellas@irla.cat

Lourdes Masdeu
lmasdeu@irla.cat

sumari

LLEI, DEMOCRÀCIA I DRETS: UNA TENSÍO NECESSÀRIA

4

PORTAL

**Democràcia i llei:
una relació d'equilibri**

Mercè Barceló i Serramalera

6

CONNEXIONS

**Estat de dret,
democràcia i drets humans**

Neus Torbisco Casals

14

**Constitucionalisme
independentista**

Josep M. Vilajosana

24

**La guerra jurídica en el context
de la violència institucional
i l'erosió de la qualitat democràtica**

Sònia Olivella

34

**Democràcia, legalitat
i desobediència civil**

Jorge F. Malem Señá

44

NAVEGADOR

**El dictamen sobre la secessió
del Quebec: equilibri i orfebreria**

Joan Lluís Pérez Francesch

54

FÒRUM

Joan Queralt:

**"La política és un marc
de convencions i pactes.**

**Els problemes sorgeixen
quan el pacte o s'ha esgotat o,
directament, no s'ha fet"**

Una conversa amb Ester Capella

66

VARIABLES

**Seguretat i gènere,
dades en mà**

Mireia Duran i Silvia Carrillo

76

FULL DE CàLCUL

**L'altre Adam Smith: republicanisme
comercial i emancipació social**

David Casassas

98

ARXIU

**El fil roig de la migració andalusa
a Catalunya**

Angelina Puig i Valls

110

EXPLORADOR

**Sobre les eleccions legislatives
i presidencials de Taiwan**

Guillem Pursals

122

FINESTRA

**"Cinisme semàntic
i poder autoritari"**

Ulises Moulines

134

CLÀSSIC

«Sobre l'avortament»

Shulamith Firestone

138

TRIBUT

Clarice Lispector

Xita Rubert

140

FILMOTECA

Litus

Cristina Bedmar

142

LLIBRERIA

portal

Democràcia i llei: una relació d'equilibri

Mercè Barceló i Serramalera

Catedràtica de Dret Constitucional de la Universitat Autònoma de Barcelona

merce.barcelo@uab.cat

La fórmula «estat social i democràtic de dret» continguda en l'article 1.1 de la Constitució espanyola i en altres constitucions europees és, en el constitucionalisme actual, una tríada inseparable. Els components definidors no cobren una entitat separada sinó que formen un sol bloc interpretatiu —com mostren les sentències del Tribunal Constitucional espanyol 19/1982, 81/1982, 98/1983 o 179/1994— mitjançant la interacció mútua, de manera que cap d'ells pot actuar en solitari i tots tenen el mateix rang constitucional.

Així, cada element de la fórmula ha fet històricament una aportació. De l'estat de dret deriva el sotmetiment de totes les instàncies administratives a les lleis aprovades pel parlament; la divisió de poders; la responsabilitat dels poders públics; l'existència d'un poder judicial independent; i el reconeixement del principi de constitucionalitat —la constitució com a norma superior i suprema, no com a programa polític—, de l'imperi de la llei com a expressió de la voluntat popular, i d'un catàleg de drets de ciutadania. De l'estat democràtic es manlleva el principi de sobirania popular i el reconeixement dels drets de participació

ciutadana, del pluralisme dels partits i de les organitzacions socials. I de l'estat social deriva el compromís en la satisfacció de les necessitats existencials de la ciutadania, mitjançant el reconeixement de drets prestacionals i del principi d'igualtat real.

Aquests serien els components que ha aportat cada element de la fórmula però, com s'apuntava, no se sumen mecànicament i per separat. Per això, no tot estat sotmès al dret és un estat de dret, sinó només aquell estat que impregna el seu dret, i l'actuació de les estructures de poder, dels principis i valors derivats del reconeixement dels drets fonamentals i de les llibertats públiques. I per això, també, hi ha coincidència en afirmar que les constitucions occidentals actuals no inclouen només una idea procedimental de democràcia, d'acord amb la qual és legítim que prevalgui la voluntat de la majoria sobre la de la minoria si se segueixen els procediments establerts: democràcia significa, també, respecte a les minories i als seus drets constitucionals, l'existència i l'exercici dels quals no poden dependre de les majories sinó que, precisament, constitueixen la forma de protecció permanent de les minories.

Els anteriors han estat, en general, postulats pacífics acceptats de forma generalitzada a l'Estat espanyol, fins que entrà en escena el «procés» català. L'independentisme, com a minoria, era tolerable; però, com a majoria i amb possibilitats de reeixir, se l'havia de combatre. És aleshores quan de sobte s'apela a l'estat de dret i al pes de la llei, però ara despulats de la resta de components d'aquella fórmula integradora i ponderada. Així, tot s'hi val per a la defensa de la unitat d'Espanya, tal com va dir sense embuts el president del Tribunal Suprem: des de crear nous tipus delictius no previstos en el Codi Penal fins la posada al servei d'una ideologia de bona part de la cúpula del poder judicial i de la fiscalia. I amb això s'ha destapat el que ja s'intuïa: que la «transició espanyola» va ser feble, i que els valors que amaren l'Estat de dret espanyol no són els drets fonamentals de la ciutadania, sinó un metadret inexistent en el text constitucional —com a dret—, la «unitat d'Espanya», que els depassa i els bandeja quan convé. ■

connexions

Estat de dret, democràcia i drets humans

vista prèvia >

Una societat democràtica completa és molt més que la simple plasmació d'unes majories que formulen i apliquen lleis. Per contra, es basa en un complex mecanisme que entrellaça diferents conceptes i pràctiques. Durant els darrers segles, la democràcia s'ha anat consolidant de manera paral·lela a l'Estat de Dret i a l'ideal d'uns drets humans universals. Tots tres principis han esdevingut indestruïbles: es retroalimenten i es garanteixen mútuament.

Neus Torbisco Casals

Catedràtica de Dret Internacional del Graduate Institute for International Development Studies, Ginebra

@casals_neus

Introducció

Els teòrics del dret i de la democràcia contemporanis coincideixen a entendre que els conceptes d'estat de dret, democràcia i drets humans s'entrellacen i es reforcen mútuament.¹ També l'ONU, el Consell d'Europa i altres organitzacions internacionals han assumit aquesta interconnexió essencial en el desenvolupament de les seves pràctiques i perspectives entorn dels drets humans.² Així, en el context de l'ONU, l'estat de dret es defineix com un sistema de governança en el qual totes les persones, institucions i entitats, públiques i privades, inclòs els funcionaris del propi estat, són iguals davant les lleis, que són adoptades per parlaments democràtics, promulgades públicament i coherents amb els drets humans internacionals. L'estat de dret, per tant, involucra avui tot un seguit d'exigències substantives relacionades tant amb la democràcia com amb els drets humans: separació

de poders, participació dels ciutadans en la presa de decisions, seguretat jurídica, transparència processal i legal, a més de l'adhesió a altres principis, com el de supremacia de la llei, igualtat davant la llei, i equitat en la seva aplicació per part de jutges independents i imparcials. La idea fonamental, convertida pràcticament en clixé, és que sense estat de dret no pot haver-hi democràcia ni drets humans. Aquesta concepció, a més, es considera fonamental per a la pau i la seguretat política internacionals; també per progressar en el desenvolupament econòmic i social globals, que s'expliciten en l'Agenda 2030 i dels Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS).³

Històricament, però, aquests conceptes no han estat necessàriament convergents. El concepte d'estat de dret, de fet, es va desenvolupar com un instrument per restringir el poder de l'estat en contraposició al model absolutista, sense una relació tan directa amb els principis substantius que avui s'associen a l'ideal de democràcia com a sistema polític que pres-

suposa la implicació de la ciutadania en el procés de presa de decisions públiques.⁴ Tampoc el sorgiment de la idea dels drets humans com a «drets naturals» per salvaguardar la dignitat humana i protegir l'individu de la intrusió arbitrària o excessiva del poder de l'estat en les seves llibertats, és equiparable a la concepció i garanties dels drets humans en les democràcies constitucionals contemporànies i en l'ordre internacional actual.⁵

L'estat de dret, en sentit estrictament formal, es refereix al govern mitjançant la llei, és a dir, mitjançant normes jurídiques; per tant, només implicarà —o promourà— la democràcia en la mesura en què s'afegeixi un criteri de legitimitat que atorgui validesa normativa prioritària a la

1 Per una revisió recent de la noció d'estat de dret: GOWDER, *The Rule of Law in the Real World*. Algunes obres que han esdevingut clàssics sobre aquesta controvertida relació: BOBBIO, *El tiempo de los derechos*; FERRAJOLI, *Principia iuris: Teoria del diritto e della la democrazia*.

2 UNITED NATIONS. «What is the rule of law?»; COUNCIL OF EUROPE. «Human rights rule of law».

3 UNITED NATIONS. «Sustainable Development Goals».

4 KRYGIER, Martin. «Rule of Law». A L'Estat espanyol un llibre que ha esdevingut clàssic és el d'Elías Díaz, publicat per primera vegada al 1966 amb grans dificultats. Díaz reivindicava la connexió intrínseca entre estat de dret i democràcia en contra de les visions predominants en contextos dictatorials. DÍAZ, *Estado de derecho y sociedad democrática*. Per entendre millor l'origen històric i la controvèrsia persistent entorn del concepte d'estat de dret val la pena consultar l'entrada a STANFORD ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY «Rule of Law».

5 CLAPHAM, *Human Rights*; TASIQUILAS, «On the Foundations of Human Rights»; MOYN, *The Last Utopia*. MOYN. *The Last Utopia: Human Rights in History*.

El principi de legalitat, en si mateix, no involucra «necessàriament» el de democràcia

lleï dictada per un parlament elegit lliurement pel poble. Altrament dit, el principi de legalitat, en si mateix, no involucra necessàriament el de democràcia. Per exemple, l'assumpció de poders il·limitats per part de l'executiu, tant *de iure* com *de facto*, constitueix el tret característic dels sistemes dictatorials, malgrat que es governi formalment d'acord a normes jurídiques —típicament decrets— adoptades i promulgades mitjançant un procediment preestablert. D'aquí que quan el poder legislatiu cedeix —fins i tot voluntàriament— la seva facultat a l'executiu, sense limitacions temporals o substantives, aquesta delegació de poders acostuma a interpretar-se negativament. Recentment, hem pogut visualitzar un exemple d'aquest procediment que condueix a la regressió democràtica a Hongria, on el 30 de març del 2020 el Parlament va adoptar un projecte de llei que atorgava plens poders per governar sense l'aprovació del Parlament i per un període indefinit al primer ministre, Viktor Orbán (1963), un fet que l'oposició i diverses organitzacions internacionals han denunciat, amb raó, com a un cop d'estat encobert. Si bé des d'una

perspectiva purament formal, la decisió parlamentària podria emmarcar-se en el principi de legalitat, des d'una perspectiva substantiva, vinculada a l'ideal democràtic, es tracta d'una subversió dels valors subjacents a l'estat democràtic de dret. Un exemple històric tristament cèlebre de la mutació d'un sistema de govern mitjançant l'ús formal de les normes jurídiques existents, l'ofereix el procés de liquidació de la República de Weimar (1918-1945) a partir de l'ascens d'Adolf Hitler (1889-1945) i els nazis al poder. Fins i tot, si les lleis que regien l'Alemanya feixista s'emparaven formalment en la voluntat popular —i en aparença complien criteris mínims de claredat i seguretat jurídica— l'ús, o manipulació arbitrària, del dret per part del govern nazi tenia per objecte desactivar qualsevol control democràtic i promoure un règim totalitari al voltant de la figura del *führer*. Sota el règim nazi, la llei es va convertir en una eina d'odi, és a dir, en l'antítesi de tot el que normalment connota la noció més substantiva de l'estat de dret. En concret, la promulgació de les lleis de Nuremberg van explotar la legislació per impulsar la ideologia nazi. L'obsessió primària era la

puresa racial, i els jueus eren vistos com els pitjors contaminants de la sang ària. En el període de dotze anys de domini, els nazis van fer un gran esforç per fer ús de mitjans legislatius per legitimar les seves polítiques racistes per discriminar i deshumanitzar els jueus. Concretament, es van aprovar al voltant de 2.000 lleis dirigides directament als jueus: des de la prohibició del dret a treballar i guanyar-se la vida, a expropiar-ne la propietat i a expulsar-los del sistema educatiu. Les lliçons que cal aprendre de la capacitat dels nazis de legislar per promoure el mal absolut ressonen al segle XXI, com s'adverteix al final d'aquest assaig.

Estat de dret i democràcia

Per tal d'establir el nexa entre estat de dret i democràcia es fonamental distingir entre els conceptes «*rule of law*» [estat de dret] i «*rule by law*» [govern mitjançant lleis].⁶ Com s'ha indicat, l'estat de dret és un concepte que va més enllà de l'accepció formal primitiva continguda en aquesta

6 TAMANAHA, *On the Rule of Law: History, Politics, Theory*. RAZ, «The Rule of Law and its Virtue».

Per establir el nexa entre estat de dret i democràcia és fonamental distingir entre els conceptes «rule of law» [estat de dret] i «rule by law» [govern mitjançant lleis]

darrera expressió, per vincular-se a un conjunt d'elements de caràcter substantiu incorporats en la primera. El més important, sens dubte, és la submissió del poder a la llei, que enllaça amb una noció de democràcia centrada no tan sols en l'origen de la norma jurídica, sinó també en una concepció instrumental del poder, com a delegació de la sobirania resident en «el poble». A més, la noció d'estat de dret també fa referència a la «qualitat» de la regulació: les normes jurídiques han de ser clares, previsible i no discriminatòries; i han d'aplicar-se de manera consistent i efectiva, amb una sèrie de garanties processals, per part de jutges i tribunals independents i imparcials. La independència judicial exigeix que els jutges i els processos judicials estiguin lliures de pressions, influències externes o manipulacions polítiques, en particular, per part del poder executiu. Per aquest motiu, és especialment important que el nomenament i la promoció dels jutges no es basi en consideracions polítiques o personals, que el sistema de govern judicial sigui plenament independent dels altres poders i es disposi de mecanismes de control. La separació de poders, doncs, també s'associa a l'esmentada concepció substantiva

—democràtica— de l'estat de dret, que ha de garantir tant la supremacia del poder legislatiu —mitjançant mecanismes jurídics que assegurin la jerarquia normativa i la prevalença de la llei— com la limitació i la revisió independent de l'exercici del poder públic —rendició de comptes, o responsabilitat dels qui governen en nom de la ciutadania. Aquest control ha esdevingut fonamental, tenint en compte que els governs no es limiten estrictament a executar allò establert per les lleis emanades pels parlaments —és a dir, a aplicar per mitjà d'actes administratius concrets o reglaments aquells acords previstos amb caràcter general— sinó que exerceixen una funció administrativa dels recursos públics amb un component discrecional molt important. En aquest sentit, les democràcies consolidades es continuen distingint dels totalitarismes per la qualitat dels mecanismes de control i limitacions a l'exercici del poder executiu, per tal d'evitar i corregir-ne els abusos i la corrupció política.

Democràcia i drets humans

Recuperant la qüestió del vincle entre drets humans i democràcia, la consolidació i enfortiment d'aquesta última

com a forma legítima de govern, es justifica no només a partir d'un enfocament estrictament institucional de la creació i aplicació normativa —que no diu res sobre la qualitat de les lleis o els resultats dels processos i procediments d'aplicació normativa— sinó també a partir d'un potent discurs substantiu sobre el seu paper fonamental en la protecció de drets i llibertats fonamentals.⁷ Aquest discurs s'ententeix amb la tradició liberal prevalent en el constitucionalisme democràtic contemporani, fortament arrelat en la filosofia moral de la Il·lustració, que situa a la persona individual al centre, en un discurs instrumental del poder fonamentat en la tradició humanista i en el desenvolupament humà. En aquest sentit, ambdós conceptes, tant el d'estat de dret com el de democràcia, s'entrellacen de manera ineludible amb l'ideal de drets humans que consagren les constitucions modernes i el dret internacional, malgrat l'existència de dissonàncies.⁸ Per tant,

7 DONNELLY, «Human Rights»; DOUZINAS, «The Paradoxes of Human Rights»; DRYZEK, John. «Can There Be a Human Right to an Essentially Contested Concept? The Case of Democracy».

8 Aquestes dissonàncies, i en concret l'impacte de la tradició liberal en la concepció de democràcia i la potencial incompatibilitat amb ideals igualitaristes subjacents als drets humans, s'exposen de manera magistral a MOUFFE, *The Democratic Paradox*.

El principi de no discriminació, que prohibeix un tractament desigual o arbitrari, procedeix indirectament de la concepció substantiva de l'estat de dret

podríem afirmar que sense estat de dret certament no hi democràcia, però sense drets humans tampoc.

Efectivament, pel que fa a l'estat de dret, principis com els de legalitat i no retroactivitat penals —*nullum crimen sine lege* i *nulla poena sine lege*— parteixen d'una concepció mínima de respecte a la llibertat individual, en la mesura que s'imposa la necessitat d'informar amb antelació a les persones de les conseqüències dels seus actes per tal que puguin adequar el seu comportament a les normes jurídiques —o bé, si decideixen desafiar la llei, siguin capaces de preveure'n les sancions. Aquest principi també evita l'arbitrarietat més matussera en l'exercici del poder i limita l'ús de la potestat legislativa per evitar la indefensió de la ciutadania davant la impossibilitat d'ajustar la seva conducta a la llei. D'altra banda, el fet que l'estat de dret requereixi la submissió universal de tota la ciutadania a la llei —incloent-hi els o les representants públics— i la seva aplicació coherent pressuposa, com a mínim, un ideal formal d'igualtat i de no discriminació que ha de materialitzar-se en un tractament igualitari de totes les persones. Implica,

per tant, que tothom hauria de tenir garantida una protecció igual contra la discriminació per raons com ara l'origen ètnic, el color, el sexe, el lloc de naixement, la llengua, la religió, l'opinió política... En definitiva, el principi de no discriminació, que prohibeix un tractament desigual o arbitrari, procedeix indirectament de la concepció substantiva de l'estat de dret. Finalment, l'exigència d'un poder judicial independent és un element que s'associa al dret substantiu a l'accés a la justícia i a un procediment just amb totes les garanties. Pel que fa a la democràcia, fins i tot la concepció més minimalista, que posa l'èmfasi en el dret a la participació política i els procediments electorals, pressuposa necessàriament drets i llibertats individuals com ara el dret al vot i a la pròpia igualtat formal entre la ciutadania. També la idea de responsabilitat en l'exercici del govern i de la funció pública —*accountability*, o rendició de comptes— implica que el poder, quan és democràtic, s'ha d'exercir amb la finalitat de promoure els interessos i necessitats del poble, i un d'aquests interessos fonamentals és precisament el respecte pels drets i llibertats individuals. En una concepció

més densa de democràcia, associada a l'ideal republicà i a concepcions feministes i multiculturals basades en l'igualitarisme, el rol d'aquests drets esdevé encara més central en tant que es basa en una idea robusta de la societat civil i d'igual inclusió en la comunitat política de grups identitaris diferenciats. Aquesta aspiració exigeix establir mecanismes efectius de protecció de les minories i altres grups vulnerables. La igualtat aquí no es redueix tan sols a un criteri de no discriminació, sinó que esdevé un objectiu social que requereix cercar vies per assegurar la igualtat substantiva, és a dir, de resultat. Assolir aquest objectiu pot exigir l'adopció d'un model de ciutadania diferenciada,⁹ que pot implicar assumir el pluralisme jurídic com a requisit per promoure la igualtat no només entre individus, sinó, també, entre grups. Per exemple, mecanismes com l'acció afirmativa, o bé l'anomenada «política del reconeixement», en expressió de l'influent filòsof canadenc Charles Taylor (1931),¹⁰ tenen

9 YOUNG, *Justice and the Politics of Difference*; KYMLICKA, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*; TORBISCO CASALS, «La institucionalización de la diferencia: algunas notas sobre desigualdad estructural y democracia».

10 TAYLOR, «The politics of Recognition»; YOUNG,

La «política del reconeixement» té per objectiu desmantellar sistemes de desigualtat estructurals en l'accés a béns públics «rule of law» i en la representació de la pròpia identitat cultural

per objectiu desmantellar sistemes de desigualtat estructurals en l'accés a béns públics i en la representació de la pròpia identitat cultural, i redreçar els desavantatges o l'opressió que històricament pateixen algunes persones pel fet de pertànyer a grups minoritzats, marginats o vulnerables —per raons d'origen, ètniques, culturals, de gènere...

En resum, els conceptes d'estat de dret i de democràcia s'han desenvolupat a partir d'un vincle estret amb la idea de drets humans, de manera que avui s'entenen com a conceptes entrellaçats. Segons aquesta visió, la legitimitat del dret en un estat democràtic requereix un cert grau de justícia formal i material; és a dir, no només fa referència als processos formals de creació normativa, sinó al contingut d'allò que les normes prohibeixen, permeten o obliguen a fer als seus destinataris. Sense drets humans, tant l'estat de dret com la democràcia esdevenen merament «nominals»; i a la inversa: la protecció i la promoció dels drets humans només pot realitzar-se plenament en contextos de respecte per l'estat de dret i la democràcia. D'aquí que les constitu-

cions democràtiques modernes hagin incorporat els drets humans com a drets fonamentals d'aplicació directe —i no només com a principis morals— que atorguen legitimitat i validesa a la resta de normes jurídiques, i també a l'estat democràtic.

Certament, no podem ignorar que continua havent-hi estats que basen el seu reconeixement com a règims democràtics simplement en l'existència d'eleccions periòdiques —democràcies formals o procedimentals— però la majoria de democràcies avui es defineixen sobre ideals o aspiracions ètiques i polítiques, com el respecte als drets humans i a la igualtat socio-econòmica i d'oportunitats dels individus. És a dir, s'entén que el sistema polític democràtic es legitima en la mesura en què es promouen i s'assoleixen aquests objectius o ideals. En aquesta línia, a partir del període posterior a la Segona Guerra Mundial, el dret internacional dels drets humans (DIDH) s'ha anat consolidant com a fonament de legitimitat essencial de l'ordre jurídic domèstic. En opinió del jurista italià Luigi Ferrajoli (1940), aquest factor accentua la interdependència entre democràcia i drets humans, a l'imposar un nou paradigma de legiti-

mitat.¹¹ Gestat a partir de la Declaració Universal dels Drets Humans i els posteriors Pactes del 1966, suposant la gènesi de la transformació d'un sistema internacional construït sobre la base de relacions bilaterals entre estats sobirans en un veritable ordre jurídic global emergent. La sobirania estatal, en definitiva, s'ha anat debilitant davant l'universalisme dels drets humans. Malgrat la manca de garanties institucionals de compliment prou robustes, el DIDH ha transformat el concepte de legitimitat democràtica i el significat del constitucionalisme.

El DIDH, com a ordenament supranacional que imposa obligacions als estats a través de convencions universals i regionals, estableix restriccions significatives a la sobirania nacional, que ha deixat d'esser un escut per afavorir la impunitat. En aquest sentit, cal fer esment de l'article 27 de la Convenció de Viena sobre el Dret dels Tractats, on s'estipula que els estats no poden

¹¹ Ferrajoli ha desenvolupat en molts dels seus escrits fonamentals aquesta relació. Interdependent per: contingut a la pràctica política. Veure FERRAJOLI, «Sobre la definición de 'democracia'. Una discusión con Michelangelo Bovero»; FERRAJOLI, *Derechos y garantías. La ley del más débil*; FERRAJOLI, *El fundamento de los derechos fundamentales*.

«Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship».

Malgrat la manca de garanties institucionals de compliment prou robustes, el DIDH ha transformat el concepte de legitimitat democràtica i el significat del constitucionalisme

apel·lar a la legislació interna per no complir les seves obligacions convencionals. El principi *pacta sunt servanda* [els acords s'han de complir] és la manera en què el dret internacional expressa el principi de legalitat, i avui també s'assumeix que el dret internacional consuetudinari o convencional és aplicable en els ordenaments jurídics interns com a tret distintiu de legitimitat dels estats. Pel que fa al contingut jurídic específic del DIDH, en aquestes primeres dècades del segle XXI s'ha produït una important expansió en molts àmbits: crisi climàtica, desenvolupament global, responsabilitat corporativa, i també en el context dels drets de les minories i pobles indígenes. Hi ha diferències de detall que no poden abordar-se en aquest espai limitat, però cal remarcar la tendència a ampliar l'abast de les obligacions positives de protecció legal —i no només negatives, de no interferència— per tal que els estats garanteixin de forma efectiva aquests drets. Això s'aplica sobretot als drets civils i polítics, però també a altres categories de drets, com els socials i culturals, els de les minories i els dels pobles indígenes, que han adquirit especial rellevància en

l'actual context d'auge del populisme reaccionari, regressió democràtica i emergència climàtica.

Així mateix, l'anomenat «efecte horitzontal» dels drets humans, per remarcar la vinculació a particulars i al sector privat en general, s'ha anat reforçant fins a esdevenir un dels aspectes centrals de l'evolució d'aquests drets. Pel que fa al control, els processos de globalització i la creixent interdependència han afavorit el clima per a la configuració de mecanismes jurisdiccionals i semijurisdiccionals de revisió cada cop més sofisticats, especialment en els contextos regionals, per tal que els estats afrontin el compromís de retre comptes per les violacions de drets humans. La influència de les resolucions del Comitè de Drets Humans de l'ONU i el TEDH en les jurisdiccions domèstiques dels estats democràtics és ben il·lustrativa.

Tensions entre principis

Tanmateix, més enllà d'aquesta lectura integradora on els drets humans formen part substantivament de l'essència mateixa de la democràcia, no podem ignorar l'existència de punts

de tensió que afavoreixen perspectives antagòniques que entenen que la proliferació i enfortiment d'aquests drets implica la subordinació de la democràcia. En general, aquestes perspectives tenen el seu origen en diferents maneres d'interpretar els conceptes clau —drets i democràcia— en tant que conceptes essencialment controvertits,¹² articulats de manera diversa per diferents filosofies polítiques. Si bé pràcticament tots els demòcrates assumeixen la necessitat de reconèixer els drets civils i polítics bàsics —en tant que fan possible la pròpia democràcia— les divergències són notables pel que fa l'abast d'aquests drets i al reconeixement d'altres que transcendeixen aquella categoria —drets socials i culturals, o drets de les minories, per exemple. Per aquesta raó, aprofundir mínimament en les filosofies polítiques subjacents a aquestes visions és necessari per exposar la complexitat de la relació entre democràcia i drets humans.

Un problema central que explica aquesta complexitat és el perill potencial que la democràcia condueixi

¹² WALDRON, «Vagueness in Law and Language: Some Philosophical Issues».

Si bé pràcticament tots els demòcrates assumeixen la necessitat de reconèixer els drets civils i polítics bàsics, les divergències són notables pel que fa l'abast d'aquests drets i al reconeixement d'altres que transcendeixen aquella categoria

a la «tirania de la majoria». Ja Alexis de Tocqueville (1805-1859), al seu icònic llibre *Democracy in America*, una de les obres més influents sobre la democràcia als EUA, va reflexionar sobre el perill del fet que l'opinió pública s'erigís en una força totpoderosa per autoritzar la majoria a oprimir o tiranitzar minories impopulars i marginals.¹³ Per contrarestar aquest risc de populisme sense restriccions s'han proposat diverses solucions institucionals, com ara l'establiment de regles de supermajoria per prendre determinades decisions. No obstant això, la idea inherent als drets humans com a drets irrenunciables i inviolables, que imposen una limitació a la voluntat popular majoritària i permeten protegir els drets individuals —que no poden ser transgredits per decisions arbitràries de la majoria dominant— s'ha consolidat en contextos democràtics com el millor instrument per maximitzar els ideals de justícia inherents a la tradició liberal. D'aquí que, com s'ha esmentat, aquests drets hagin estat incorporats a les constitucions liberals en tant que normes jurídiques vinculants pel legislador.

Tanmateix, la consolidació d'aquest paradigma no implica l'existència d'un acord entre les diferents corrents dins del liberalisme que defensen visions enfrontades sobre la relativa prioritat d'una o altra categoria de drets. Així, el liberalisme d'ascendència llibertariana prioritza els drets civils i polítics per sobre dels drets socials, econòmics i culturals, i tendeix a concebre l'estat de manera minimalista, com a instrument de garantia de la propietat privada i les llibertats individuals bàsiques. Aquest model s'erigeix sobre una ètica basada en l'individualisme que desconfia d'estructures institucionals col·lectives, incloent-hi l'estat, que considera un mal menor i al qual s'imposa un deure general de no interferència en el desenvolupament social i en l'autonomia de la ciutadania.

Òbviament, aquesta concepció no és neutral. Privilegiar les llibertats individuals per sobre d'altres drets implica acceptar la desigualtat social que inevitablement es produirà. Des d'un punt de vista llibertarià, si bé aquest resultat pot ser lamentable, no pot categoritzar-se com a «injust», donat que és producte de la

lliure elecció individual —del «dret a perseguir els propis fins» en l'expressió de Robert Nozick (1938-2002), un dels filòsofs que més eloqüentment ha articulat aquest model.¹⁴ Tanmateix, tenint en compte la influència de diferents circumstàncies, moltes no elegides, en les nostres eleccions, l'argument llibertarià resulta insatisfactori des del vessant més igualitarista del liberalisme polític.¹⁵ Les pròpies capacitats individuals generalment no són elegides, com sovint no ho és la situació socio-econòmica de cada persona, generalment heretada, ni factors arbitraris com la bona o mala sort. Tots aquests elements configuren el rerefons de les eleccions individuals, i en redueixen o amplifiquen les possibilitats i la capacitat de desenvolupament de la pròpia autonomia.

Per aquesta raó, la idea de deixar els béns i les necessitats bàsiques al mercat no convenç els liberals que

14 NOZICK, *Anarchy, State and Utopia*.

15 L'igualitarisme, com a corrent filosòfic, ha estat defensat des de perspectives ben diferents, i definit també en base a models o doctrines molt variades, des del marxisme fins als defensors actuals de la renda bàsica universal. Pot trobar-se un resum d'aquests corrents a: STANFORD ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY.

13 DE TOCQUEVILLE, *La Democracia en América*.

En la mesura que entenguem que sense salut, educació o habitatge no hi ha llibertat, l'accés a aquests béns podrà considerar-se fonamental

consideren que llibertat i igualtat són valors que han de ponderar-se, i que l'estat ha de fer de contrapès al mercat mitjançant polítiques públiques, com a mínim per compensar la mala sort en els esquemes distributius inicials i evitar situacions extremes de vulnerabilitat que converteixen la pròpia idea de llibertat en un sense sentit. Els drets socials, econòmics i culturals es justifiquen en el marc d'aquest raonament, ancorat en un concepte més substancial de llibertat que pren seriosament la idea d'autonomia individual. La filosofia política de John Rawls (1921-2002), per exemple, s'acostaria a aquest paradigma. A *Theory of justice*, per molts l'obra més influent de la filosofia política del segle XX, Rawls defensa un model de liberalisme que legitima la imposició de límits als mercats i una redistribució de la riquesa per tal d'assolir una igualtat d'oportunitats real.¹⁶ Per Rawls, la desigualtat socio-econòmica, que considera un resultat inevitable en el seu model de justícia política, és justificable només si serveix per millorar la situació dels més desfavorits. Malgrat que

aquest model continua privilegiant els drets civils i polítics, també permet justificar la categoria dels drets econòmics, socials i culturals (DESC) com a drets humans fonamentals per al desenvolupament integral de la llibertat. Així, per exemple, en la mesura que entenguem que sense salut, educació o habitatge no hi ha llibertat, l'accés a aquests béns podrà considerar-se fonamental. En aquest sentit, aquest model permet justificar els DESC com a drets bàsics dels quals es desprenen obligacions positives per als estats per tal de garantir-los.

El model liberal d'inspiració *rawlsiana* ha estat criticat des de filosofies comunitaristes, incloent-hi els sectors més afins a la tradició republicana, que posen l'accent en la rellevància dels grups socials i culturals on s'integren els individus, i en el valor d'aquests grups a l'hora de configurar una comunitat política. Així, filòsofs de la talla de Charles Taylor o Michael Sandel (1953) mantenen que la moralitat política liberal és incapaç de donar compte del fenomen de la lleialtat en els grups i de la voluntat de reafirmació cultural. Segons aquesta posició, això es deu,

fonamentalment, al fet que el liberalisme no atribueix un valor intrínsec a la pertinença de l'ésser humà a comunitats culturals o històriques concretes ni tampoc a la influència determinant d'aquesta pertinença en la conformació de la identitat personal. En contraposició, el comunitarisme insisteix que l'individualisme abstracte de la teoria liberal, el seu «atomisme» exacerbada, està basat en una concepció del «jo» prèvia a qualsevol experiència en comunitat, sense vincles socials, que no capta la realitat de l'experiència humana. Així, per a Sandel, imaginar un «jo» moral constituït independentment de les seves finalitats i valors no és concebre un agent idealment lliure i racional sinó «una persona sense caràcter, sense profunditat moral».¹⁷ A pesar d'aquesta simplificació d'idees molt més complexes per motius d'espai, és fàcil advertir com, des d'aquesta posició filosòfica, els drets culturals i els drets que incorporen una dimensió col·lectiva fonamental, com ara el dret a l'autodetermina-

¹⁷ SANDEL, *Liberalism and the Limits of Justice*. He analitzat aquesta visió i les seves implicacions per la defensa d'una teoria dels drets humans dels grups a TORBISCO CASALS, *Group Rights as Human Rights. A Liberal Approach of Multiculturalism*.

¹⁶ KYMLICKA, *Contemporary Political Philosophy. An Introduction*.

Pel republicanisme, a diferència del liberalisme, la llibertat no s'entén simplement com a no-interferència, sinó com a no-dominació, entre individus com entre grups

ció dels pobles, els drets culturals i lingüístics... troben un fonament més clar per a ser considerats com a drets humans amb la mateixa prioritat que les altres categories de drets fonamentades.

Pel que fa al republicanisme, a diferència del liberalisme, la llibertat no s'entén simplement com a no-interferència, sinó com a no-dominació, tant entre individus com entre grups. Com exposa Pettit (1945),¹⁸ la llibertat republicana no consisteix només a fer front a interferències externes que ens impedeixen desenvolupar-nos, sinó també a aquells factors que poden provenir de la debilitat del nostre estatus o posició en el món, que moltes vegades s'associa a la pertinença a grups vulnerables o en desavantatge, com és el cas del gènere. En la tradició republicana, la funció dels drets humans està també relacionada amb el foment de les virtuts públiques i amb l'empoderament dels individus com a participants en una comunitat cívica de persones lliures i iguals. La democràcia, en aquesta concepció, no exigeix només

el respecte de la igualtat formal —la igualtat dels individus davant la llei associada al principi de no discriminació— sinó que requereix un grau important d'igualtat substancial sense el qual la llibertat republicana —associada a la participació i compromís en la construcció d'una comunitat política orientada a assolir el bé comú— perd tot el sentit.

Per últim, també les perspectives feministes i multiculturals de la justícia política coincideixen en la crítica a l'individualisme preeminent en la tradició liberal, que es tradueix, com hem vist, en la preponderància de les llibertats econòmiques i dels drets civils i polítics. Malgrat les diferències notables entre aquestes teories, que requeririen molt més espai per poder abordar-les rigorosament, ambdues denuncien el biaix en favor dels valors culturals occidentals dominants.¹⁹ Aquest desafiament comú al model liberal de drets esdevé, en el fons, una crítica a la incompatibilitat entre democràcia —en la concepció substantiva esmentada— i les desigualtats estructurals, que afavo-

reixen la subordinació sistèmica de grups o minories vulnerables; també, com a conseqüència, a la necessitat de garantir drets específics a les minories i a grups històricament desavantatjats per tal de reintegrar els seus integrants com a membres de ple dret a la comunitat política. L'evolució recent del dret i la jurisprudència internacionals dels drets humans ha començat a incorporar aquesta visió, com ho certifica, especialment, l'enorme esforç al llarg de les primeres dues dècades del segle XXI per desenvolupar els drets de les dones, de les minories racialitzades i dels pobles indígenes en el marc de l'ONU.²⁰

Desigualtat estructural i democràcia

La desigualtat estructural que denuncien les teories feministes i multiculturals esmentades no només és difícilment compatible amb els valors subjacents al liberalisme, sinó que, al meu entendre, constitueix un impediment per a la consolda-

18 PETTIT, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*.

19 KYMLICKA, *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*.

20 TORBISCO CASALS, «Derechos indígenas: reconocimiento y desafíos para la democracia constitucional y los derechos humanos».

Les desigualtats estructurals determinen involuntàriament l'estatus social de les persones sobre la base de la seva pertinença a un grup

ció de la democràcia. Aquesta idea, però, resulta controvertida entre els defensors d'una idea populista o llibertariana de la democràcia, ambdues vinculades a una concepció minimalista de drets humans que exclou el reconeixement de drets a les minories. Per tal d'aclarir-la, és important aprofundir una mica en el concepte de desigualtat estructural o sistèmica, i les seves diferències amb altres tipus de desigualtat.

Com confirmen diversos indicadors,²¹ dones, indígenes, parlants de llengües minoritàries, persones racialitzades, integrants de minories ètniques o religioses i altres grups pateixen a tot el món múltiples formes d'exclusió social en diversos dominis existencials que revelen la persistència d'aquest fenomen. Com exposa eloqüentment la teòrica política nord-americana Iris M. Young (1949-2006), les desigualtats estructurals determinen involuntàriament l'estatus social de les persones sobre la base de la seva pertinença a un grup, limitant les

opcions d'uns més que les d'altres, que per tant gaudeixen d'una posició de privilegi.²² En gran mesura, aquest fenomen és degut a la configuració històrica d'institucions, pràctiques i polítiques socials que es reforcen mútuament, reproduint la rellevància de distincions injustes entre categories de persones. Per tant, no es tracta merament que les dones, les minories nacionals o els pobles indígenes que han estat objecte d'un mal tracte per part de majories més poderoses hagin de ser compensats pels danys infligits. El problema és, sobretot, que els efectes d'aquesta discriminació històrica són persistents, a més d'exercir una influència decisiva en institucions i pràctiques socials, fins i tot si els procediments i normes que formalment els regulen ja no confereixen rellevància explícita a identitats en molts casos involuntàriament adquirides —néixer dona o negre o ser homosexual.

Per exemple, encara que formalment l'estructura del principi de no discriminació sol assumir un model de neutralitat davant la diferència,

l'hegemonia cultural i les pràctiques establertes determinen poderosament a quines capacitats són més valuoses, o qui participa en l'espai públic i en els processos d'elaboració de les lleis. Com subratlla el jurista estatunidenc Owen Fiss (1938), les teories de la justícia correctiva prenen en compte la història com una raó normativa per compensar; en canvi, des d'una perspectiva estructuralista, la rellevància de l'història de discriminació envers certs grups resideix, principalment, en el fet que proporciona una explicació sobre les dinàmiques causals que han produït, com a resultat, estructures polítiques i socials desiguals que han de transformar-se o bé desmantellar-se completament.²³ L'expressió «estructura social» es refereix a un conjunt complex d'elements —des d'institucions jurídiques, sistemes d'ocupació laboral i de distribució de la propietat fins a l'organització de la família i la sexualitat, les relacions de mercat i la divisió de la feina— en el qual els individus ens trobem situats en una posició concreta. Aquesta posició ens condiciona enormement l'autopercepció i les maneres d'operar en el

21 UNITED NATIONS, «Special Rapporteur on minority issues»; UNITED NATIONS, «The world for women and girls».

22 YOUNG, «Equality of Whom? Social Groups and Judgments of Injustice».

23 FISS, «Groups and the Equal Protection Clause».

La millor manera d'interpretar la igualtat en societats diverses marcades per la divisió entre majories i minories culturals és adoptar mecanismes específics d'igualació de grups

món social. També les interaccions entre subjectes situats en posicions diverses en les estructures socials. Tot això passa, no perquè les estructures existents siguin entitats estàtiques immunes a l'acció dels agents socials, sinó perquè aquests normalment actuen des de posicions constituïdes relacionalment d'acord amb regles i expectatives incorporades en estructures preexistents. Actuant d'aquesta manera, es reproduïxen de forma recurrent sistemes socials, i també pautes d'opressió i dominació.

Sovint se sosté que, en la mesura que els processos de presa de decisions col·lectives respectin la igualtat formal d'oportunitats —absència de discriminació manifesta sobre la base de factors no elegits, com el sexe o la racialització—, no pot predicar-se cap vulneració del principi democràtic. Des d'aquesta òptica, la democràcia es defineix primordialment com l'agregació de preferències a través del vot, i pot —correctament— institucionalitzar-se de manera que ignori les diferències entre grups socials. Certament, la noció d'igualtat d'oportunitats és una forma de mesurar la legitimitat

democràtica menys controvertida. Tanmateix, la desigualtat estructural debilita la democràcia fins al punt d'amenaçar els seus pilars normatius fonamentals. Tal com s'ha indicat, aquesta noció no és reduïble a desavantatges transitoris i fortuïts, que podrien ser producte de la mala sort o de decisions individuals desencertades. Al contrari, es tracta de desigualtats institucionalment arrelades, profundament imbuides en normes, símbols culturals i processos de decisió, de manera que els agents individuals —incloent-hi, de vegades, els propis membres de grups oprimits— contribueixen a reforçar i perpetuar pautes existents de desavantatge, sovint de forma no intencionada. D'aquesta manera, es creen i reproduïxen diferents estatus relacionats amb la pertinença grupal que condueixen a relacions de subordinació.

La interpretació individualista del dret a la no discriminació fa difícil invalidar actes estatals aparentment no discriminatoris, com ara lleis formalment neutres, per exemple, adoptades per la majoria culturalment dominant i que sense emparar explícitament la discriminació de

certes identitats tenen un clar efecte de subordinació de certs grups minoritaris. Per això, la millor manera d'interpretar la igualtat en societats diverses marcades per la divisió entre majories i minories culturals és adoptar mecanismes específics d'igualació de grups —representació específica en les institucions majoritàries, polítiques del reconeixement, discriminació positiva, devolució de poders històricament usurpats, suport a formes de sobirania compartida o d'autodeterminació interna— que puguin forçar la correcció de la dominació de la majoria i permetre el lliure desenvolupament dels grups o cultures minoritàries en situació de dominació.²⁴

Cal remarcar que les jerarquies d'estatus no es poden reduir a disparitats econòmiques, on les posicions socials estan primordialment lligades a l'estructura econòmica, generant col·lectius de classe definits per una relació concreta amb els mitjans de producció o amb el mercat. Com explica la filòsofa Nancy Fraser

24 TORBISCO CASALS, «Derechos indígenas: reconocimiento y desafíos para la democracia constitucional y los derechos humanos».

Les jerarquies d'estatus estan arrelades en patrons socials de representació, interpretació i comunicació, que inclouen la dominació cultural, l'absència de reconeixement que condueix a la invisibilitat, o bé la falta de respecte

(1947),²⁵ les jerarquies d'estatus estan arrelades en patrons socials de representació, interpretació i comunicació, que inclouen la dominació cultural, l'absència de reconeixement que condueix a la invisibilitat o bé la falta de respecte —mostrada, per exemple, a través d'estereotips denigrants transmesos en l'esfera pública. Ras i curt, hi ha jerarquies d'estatus en totes les democràcies occidentals que suggereixen que és millor ser cristià que musulmà, blanc que negre, heterosexual que homosexual, home que dona... Aquestes concepcions basades en prejudicis infundats s'estratifiquen a la societat i a les institucions, degradant i estigmatitzant els posseïdors d'identitats devaluades. Òbviament, alguns grups pateixen ambdós tipus de vulnerabilitat, econòmica i d'estatus —com ara els pobles indígenes i les dones— però aquest no és sempre el cas. Així, per exemple, els homes homosexuals en societats occidentals gaudeixen de nivells d'educació i ingressos similars als dels heterosexuals, però solen patir formes degradants d'homofòbia i discriminació. Així mateix, la majoria de dones, fins i tot les

que gaudeixen de nivells de riquesa i educació semblants o superiors als dels homes, es troben limitades per les expectatives i funcions socials associades al gènere femení. Per aquesta raó, les jerarquies d'estatus no poden ser superades només per mitjà de la reestructuració econòmica a través de mesures com la redistribució de riquesa.

En definitiva, el punt important és que en la mesura que la desigualtat estructural provoca l'exclusió o alienació dels grups marginats de l'exercici real de poder, impeding-los exercir influència en la configuració de les normes jurídiques que els vinculen, aquest fenomen és incompatible amb la idea clau d'autogovern associada a la democràcia i a l'estat de dret. Per això, els membres de minories marginades o vulnerables sovint es queixen que els seus interessos no són adequadament defensats pels que teòricament són els seus representants, en general membres de grups més privilegiats i poderosos que no han après a escoltar ni estan veritablement compromesos amb les seves causes. O, alternativament, han assumit que l'estat i les institucions són

«propietat» del grup històricament dominant, format per funcionaris o representants que són simplement incapaços d'empatitzar amb els seus grups culturals o socials i tenir en compte les seves prioritats. Com a resultat, deixen de confiar en el procés polític. Quan la representació efectiva fracassa, desapareix la confiança, i, per tant, s'afecta de forma injusta a una dimensió central de l'autonomia individual que afebleix la legitimitat democràtica dels resultats del procés polític. Per aquest motiu, pot afirmar-se que sense el reconeixement explícit dels drets de les minories com a part integrant del sistema universal de protecció dels drets humans és difícil parlar de democràcia.

Conclusió

Els conceptes de democràcia, estat de dret i drets humans es troben íntimament entrellaçats. Els elements bàsics d'un estat democràtic de dret, però, no es limiten a factors exclusivament formals. La presència —o absència— d'una cultura política i jurídica democràtica robusta també és decisiva per conferir un valor essen-

25 FRASER, «Rethinking Recognition».

Sense el reconeixement explícit dels drets de les minories com a part integrant del sistema universal de protecció dels drets humans és difícil parlar de democràcia

cial als pilars substancials d'aquest sistema polític, entre ells, els drets humans. De fet, el reconeixement formal d'una llista de drets marca el començament, més que el final, d'una pugna social per realitzar-los, com ho il·lustra la llarga lluita dels afroamericans per a l'alliberament de la subordinació estructural, que en si mateixa es pot considerar com una forma de violència. L'estat de dret, de fet, també ha estat relativament impotent per minar la cultura de la violació, o de la indiferència per les minories, en contextos culturals profundament masclistes o autoritaris. Sense una «cultura» democràtica i de drets humans, difícilment s'assolirà un nivell de realització satisfactori dels valors subjacents a aquests conceptes. Juristes crítics —com ara Makau Mutua (1958), Boaventura de Sousa Santos (1940), o Khanyisela Moyo— han demanat un compromís més explícit amb concepcions post-colonials, no cristianes i multicultural, per tal que la democràcia i els drets humans siguin instruments apropiables en cultures no occidentals. Però també a Occident, avui més que mai, la regressió democràtica causada pel ressorgiment de moviments populistes d'arrel reaccionària

i de tendències autocràtiques, posa de manifest la necessitat de reimaginar la democràcia i els drets humans des de la marginalitat, per tal de reivindicar la presència de les minories absents o silenciades, dels migrants i refugiats, dels pobles indígenes que lluiten per la supervivència cultural i per un model de desenvolupament socioeconòmic alternatiu. Els marges són importants perquè ens obliguen a visualitzar punts negres que sovint no volem veure, ni molt menys experimentar. Pobresa, alienació cultural, dominació lingüística, ésser una minoria racial, un refugiat o refugiada en trànsit permanent. Una veritable cultura democràtica seria capaç d'integrar aquestes identitats globals en un discurs molt més igualitari i multicultural dels drets humans capaç de revertir l'actual etapa de regressió democràtica. ■

■ Bibliografia

BOBBIO, Norberto. *El tiempo de los derechos*. Madrid: Sistema, 1991.

COUNCIL OF EUROPE. «Human rights rule of law» [en línia]. Disponible a: <www.coe.int>.

CLAPHAM, Andrew. *Human Rights. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

DE TOCQUEVILLE, Alexis. *La Democracia en América*, vol.1. Madrid: Alianza editorial, 2005.

DÍAZ, Elías. *Estado de derecho y sociedad democrática*. Madrid: Taurus, 2010

DONNELLY, Jack. «Human Rights». A DRYZEK, John; HONING, Bonnie i PHILLIPS, Anne (eds). *The Oxford Handbook of Political Theory*. Nova York: Oxford University Press, pàg. 601-620. 2006.

DOUZINAS, Costas. «The Paradoxes of Human Rights». A *Constellations*, vol. 20, núm. 1, pàg 51-67, 2013.

DRYZEK, John. «Can There Be a Human Right to an Essentially Contested Concept? The Case of Democracy». A *The Journal of Politics*, vol. 78, núm. 2, pàg. 357-367, 2016.

FERRAJOLI, Luigi. *Derechos y garantías. La ley del más débil*. Madrid: Trotta, 2004.

FERRAJOLI, Luigi. *El fundamento de los derechos fundamentales*. Madrid: Trotta, 2005.

FERRAJOLI, Luigi. *Principia iuris: Teoria del diritto e della democrazia*, Vol. I. Roma: Laterza, 2007.

FERRAJOLI, Luigi. «Sobre la definición de 'democracia'. Una discusión con Michelangelo Bovero». A *Isonomía*, núm. 19, 2003.

FISS, Owen. «Groups and the Equal Protection Clause». A *Philosophy and Public Affairs*, núm. 5, pàg. 107-177, 1976.

FRASER, Nancy. «Rethinking Recognition». A *New Left Review*, núm. 3, 2000.

GOWDER, Paul. *The Rule of Law in the Real World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.

KYMBLICKA, Will. *Contemporary Political Philosophy. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

KYMLICKA, Will. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press, 1995.

KRYGIER, Martin. «Rule of Law». A ROSENFELD, Michael i SAJO, András (eds). *Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

MOUFFE, Chantal. *The Democratic Paradox*. Londres: Verso, 2000.

MOYN, Samuel. *The Last Utopia: Human Rights in History*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010.

NOZICK, Robert. *Anarchy, State and Utopia*. Nova York: Basic books, 1974.

PETTI, Philip. *Republicanism: A Theory of*

Freedom and Government. Oxford: Oxford University Press, 1997.

RAZ, Joseph. «The Rule of Law and its Virtue». A RAZ, Joseph. *The Authority of Law*, Oxford: Oxford University Press, 1979.

SANDEL, Michael. *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.

STANFORD ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY. «Egalitarianism» [en línia]. Disponible a: <www.plato.stanford.edu>.

STANFORD ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY. «Rule of Law» [en línia]. Disponible a: <www.plato.stanford.edu>.

TAMANAHA, Brian. *On the Rule of Law: History, Politics, Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

TASIOULAS, John. «On the Foundations of Human Rights». CRUFT, Rowan; LIAO, S. Matthew, i RENZO, Massimo (eds). *Philosophical Foundations of Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

TAYLOR, Charles. «The politics of Recognition». A GUTMANN, Amy (eds). *Multiculturalism*, Princeton: Princeton University Press, 1994.

TORBISCO CASALS, Neus. *Group Rights as Human Rights. A Liberal Approach of Multiculturalism*. Berlin: Springer, 2006.

TORBISCO CASALS, Neus. «Derechos indígenas: reconocimiento y desafíos para

la democracia constitucional y los derechos humanos». A HIERRO, Liborio (ed). *Autonomía individual frente a autonomía colectiva. Derechos en conflicto*, pàg. 81-127. Madrid: Marcial Pons, 2014.

HIERRO, Liborio (ed). *Autonomía individual frente a autonomía colectiva. Derechos en conflicto*, pàg. 81-127. Madrid: Marcial Pons, 2014.

TORBISCO CASALS, Neus. «La institucionalización de la diferencia: algunas notas sobre desigualdad estructural y democracia». A SABA, Roberto (eds.), *Los límites de la democracia*. Buenos Aires: Del Puerto editores, 2005.

UNITED NATIONS. «Special Rapporteur on minority issues» [en línia]. Disponible a: <www.ohchr.org>.

UNITED NATIONS. «Sustainable Development Goals» [en línia]. Disponible a: <www.un.org>.

UNITED NATIONS. «The world for women and girls» [en línia]. Disponible a: <www.unwomen.org>.

UNITED NATIONS. «What is the rule of law?» [en línia]. Disponible a: <www.un.org>.

YOUNG, Iris. M. «Equality of Whom? Social Groups and Judgments of Injustice». A *The Journal of Political Philosophy*, vol. 9, núm. 1, pàg. 1-18, 2001.

YOUNG, Iris M. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press, 1990.

YOUNG, Iris M. «Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship». A *Ethics*, vol. 2, núm. 99, 1989.

WALDRON, Jeremy. «Vagueness in Law and Language: Some Philosophical Issues». A *California Law Review*, núm. 88, pàg. 509, 1994.

connexions

Constitucionalisme independentista

[vista prèvia >](#)

A l'Estat espanyol, des que el règim del 78 va entrar en crisi, el terme «constitucionalista» ha estat reclamat, com a exclusiu, per part d'aquells qui neguen a Catalunya la possibilitat de decidir, lliurement i democràtica, el seu futur polític; i, en general, per part d'aquells qui es neguen a revisar cap dels tabús del règim, començant per la monarquia. D'aquesta manera, els sectors més immobilitistes de la política espanyola pretenen marcar una línia divisòria entre ells, els defensors de la constitució —del 1978— i, per tant, de la democràcia; i els crítics del règim, als qui atribueixen una posició «anticonstitucionalista» i, per tant, antidemocràtica.

Josep M. Vilajosana

Catedràtic de Filosofia del Dret de la Universitat Pompeu Fabra

josep.vilajosana@upf.edu

Crònica breu d'una apropiació

Una de les conseqüències gairebé immediates de l'actual procés polític català, va ser la de dividir els actors polítics, si més no, en dos camps. La denominació assignada a cadascun d'ells no és ingènua, sinó que deriva de la lluita per imposar un determinat relat. I, no cal dir-ho, qui ho aconsegueix obté una victòria inqüestionable dins d'una disputa que es juga en camps molt diversos, però també, i de manera central, en aquest. Així, els defensors d'una de les posicions s'autoqualifiquen com a independentistes o bé sobiranistes, mentre l'adjectiu que reserven majoritàriament als representants de l'opció oposada és el d'unionistes. Els partidaris de mantenir la unitat de l'Estat espanyol, al seu torn, en comptes dels mots «independentista» o «sobiranista», empen els de «separatista» o «secessionista», mentre ells s'autoanomenen «constitucionalistes». Com s'ha esdevingut aquest desenvolupament terminològic, i quines conseqüències té? Vegem-ho succintament.

La generació de l'anomenat bloc constitucionalista a Catalunya té un

precedent clar en el País Basc, on des de la segona legislatura del PP al govern espanyol (2000-2004) es va optar per una política de confrontació. A les eleccions del 2001, Jaime Mayor Oreja (1951) i Nicolás Redondo (1958) van formalitzar una aliança «constitucionalista» per guanyar, sense èxit, als partits nacionalistes i independentistes bascos la majoria al Parlament. El 2003 fou il·legalitzada Herri Batasuna (HB) i sis anys després era elegit lehendakari Patxi López (1959), amb els vots del PSE, PP i UPyD. Aquest podria ser considerat la llavor d'un bloc constitucionalista «reeixit», en el sentit de desplaçar com a «no constitucionalistes» els sectors nacionalistes bascos, en especial els pertanyents a l'esquerra abertzale. Sembla que aquí rau la inspiració, com en tantes altres ocasions, per tal d'aplicar el mateix model a Catalunya.

La primera fita la trobem en la reacció suscitada per l'elaboració del nou Estatut. Un dels fets rellevants és la creació de Ciudadanos. En el Manifest fundacional d'aquesta formació política, el 2005, hi ha un breu esment a la Constitució espanyola de 1978 (CE), però hi ha una afirmació molt

significativa que avança la posada en escena del bloc: «*El nacionalismo unifica transversalmente la teoría y la práctica de todos los partidos políticos catalanes hasta ahora existentes*».¹ Aquesta és una caracterització sorprenent si tenim en compte que qui governava aleshores era el tripartit format per PSC, ERC i ICV, tots tres emmarcats dins el catalanisme polític però cap d'ells auto-definit com a «nacionalista» i només un d'ells sent independentista. S'enceta, així, l'estratègia que se seguirà després: foragitar de la CE no només els partits independentistes, sinó qualsevol altre que gosi aproximar-s'hi.

Ara bé, en els moments inicials, fixem-nos que C's es defineix en negatiu, com a partit «no nacionalista». En canvi, anys a venir es consolidarà una autovisió en positiu a l'entorn de la CE i emprant el terme «constitucionalista». Així, el 2017, C's presenta els seus valors d'aquesta manera: «*Ciudadanos es un partido político que se enmarca en la tradición constitucional (...). Una tradición que culmina con la Constitución democrática de 1978 (...). En consecuencia, nos definimos*

1 CIUDADANOS, «Primer manifiesto».

Al llarg del procés català s'anirà consolidant la idea d'un «bloc constitucionalista» a l'entorn, bàsicament, de tres partits: PSC, PP i C's

*como un partido liberal progresista, demócrata y constitucionalista».*²

Com és sabut, al llarg del procés sobiranista s'anirà consolidant la idea d'un «bloc constitucionalista» a l'entorn, bàsicament, de tres partits: PSC, PP i C's. Així es van anar afegint els diferents esdeveniments significatius, incloent-hi eleccions, votacions al Parlament, manifestacions el Dia de la Hispanitat o el de la Constitució, tot gaudint, a partir de 2014, del suport d'un moviment social encapçalat per Societat Civil Catalana. El moment «reeixit» d'aquesta apropiació constitucional es produeix amb l'acord per tal d'aplicar, al 2017, per primer cop a l'Estat espanyol l'article 155 de la CE, fent-ne una interpretació molt discutible.³

Ara vivim l'epíleg, de moment, d'aquest procés d'apropriació, però alguns dels actors han canviat. Hi romanen PP i C's, però hi ha hagut l'intent d'excloure'n el PSOE i UP, a

partir del pacte de coalició al govern espanyol i a l'inici de la Taula de negociació i diàleg amb la Generalitat, tot traslladant a l'àmbit estatal allò que ja s'havia fet abans en el català. La paradoxa de tot plegat és que VOX, avalat per PP i C's, ha passat a ser considerat un representant pregon del constitucionalisme i —ateses les connexions que veurem després— de la democràcia. Per contra, partits d'una trajectòria democràtica indiscutible, com ara ERC o Junts per Catalunya, són expulsats de la CE i de la democràcia.⁴ Com ha dit sarcàsticament un exmagistrat del Tribunal Suprem, *«nuestra Constitución tiene 169 artículos, pero escuchando la fanfarria estridente de los 'constitucionalistas puros', uno tiene la impresión de que solamente existe el artículo 2, en el que se habla de la patria común e indivisible de todos los españoles»*.⁵

Allò que se'n desprèn d'aquesta breu història és l'intent d'introduir

en l'imaginari col·lectiu la idea que ser independentista —o entrar-hi en contacte!— és anar «contra la Constitució». Evidentment, la pretensió és aprofitar la valoració positiva que té el mot «constitució» i, consegüentment, l'epítet «constitucionalista». Però hom va una passa més enllà: identifica «constitució» amb «democràcia», amb la qual cosa ser contrari a la constitució esdevé ser contrari a la democràcia. Per tant, els independentistes, en no ser constitucionalistes, tampoc serien demòcrates.

Tot seguit mostraré algunes de les fal·làcies que amaga aquesta forma d'argumentar. Posar-les en relleu ha de contribuir a desmuntar-ne el relat que se'n desprèn. La conclusió serà justament la contrària que es postula: els i les independentistes poden ser —i de fet ho són— demòcrates, i, precisament perquè són demòcrates, poden ser —i de fet ho són— constitucionalistes. Per tal de justificar aquesta conclusió, caldrà explicitar un seguit de distincions cabdals que ens permetin entendre on rau exactament el caràcter fal·laç d'aquella argumentació.⁶

2 CIUDADANOS, «Nuestros valores».

3 Sobre el context en què s'insereix l'aplicació d'aquest article i els seus efectes negatius per a la democràcia, remeto a VILAJOSANA, «L'estat dual a Espanya: context i justificació de l'aplicació de l'article 155 CE».

4 Procés ben explicat a PINHEIRO, «Un 'bloque constitucionalista' que choca con los consensos del 78: ilegalizar partidos o limitar las lenguas cooficiales».

5 MARTIN PALLIN, «Presumir de constitucionalista».

6 Els qui s'apropien de la CE i del mot «constitucio-

Constitució i sistema constitucional

Convé començar distingint entre el que podríem anomenar sentit «general» i sentit «particular» de «constitució». El sentit general denotaria la classe dels sistemes jurídics que estan encapçalats per un document del tipus anomenat «constitució» —«sistemes constitucionals»—, mentre que el sentit particular faria referència a un concret i determinat text constitucional, com ara la Constitució espanyola. Així, qui refusi una concreta constitució no queda necessàriament exclòs de la defensa dels sistemes constitucionals. La desaprovació d'una constitució en sentit particular pot produir-se per dues raons. La primera, pel fet de preferir-ne una altra. Qui defensi aquesta opció rebutja una concreta constitució, però no el sistema constitucional. La segona, perquè prefereix un sistema jurídic sense cap constitució. Només en aquest segon cas hom rebutja també el sistema

constitucional. Cal dir, al respecte, que així com hi ha independentistes que volen desvincular-se de la CE, no consta que hi hagi cap partit polític ni moviment independentista que no defensi un sistema constitucional.⁷

A partir d'aquesta primera distinció, però, cal avançar per tal d'explorar les ambigüitats que segueixen amagant tant el sentit general com el particular de constitució. És l'ús desacomplexat d'aquestes ambigüitats el que ha permès als autodenominats «constitucionalistes» una apropiació del sistema constitucionalista, en general, i de la CE, en particular. Això ha produït l'expulsió de la resta, notòriament els independentistes, del paradís del constitucionalisme.

És l'independentisme contrari a la democràcia?

Prenent en consideració el sentit general de constitució, és a dir, com

a equivalent a sistema constitucional, cal fer encara una ulterior divisió, la qual diferenciaria un concepte «formal» d'un altre «substantiu». En sentit formal, un sistema jurídic seria constitucional simplement si conté entre les seves normes un text normatiu que està per damunt de la resta i la funció del qual només és la d'organitzar les institucions d'un estat, atribuint-ne les respectives competències. En canvi, un sistema constitucional ho serà en sentit substantiu si, a més de l'organització de l'estructura estatal, el text que l'encapçala estableix una sèrie de drets i garanties per tal de protegir la ciutadania dels eventuais abusos de les institucions públiques.

Hi ha qui considera que aquest darrer és el concepte genuí de constitució, avalat pels orígens històrics de les constitucions modernes.⁸ En efecte, es pot constatar aquest sentit originari en l'article 16 de la *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, de 1789: «*Toute société dans laquelle la garantie des droits n'est pas assurée, ni la séparation*

nalista» cometen bàsicament diverses fal·làcies que, tècnicament, s'anomenen d'ambigüitat —ús d'arguments que contenen paraules o expressions amb significats que van canviant al llarg del raonament. He renunciat, però, a introduir cap mena de formalització en el text per tal de fer-lo més entenedor a un lector no avesat a la lògica.

7 Ans al contrari, hi ha un munt d'iniciatives —com Procés Constituent, Debat Constituent...— en què es debat tant al voltant de la millor manera d'abordar un procés constituent, que culminés eventualment en la Constitució catalana, com sobre quin hauria de ser-ne el contingut.

8 SARTORI, *Elementos de Teoría Política*.

El que propugna l'independentisme és un canvi que afecta l'estat sense que necessàriament comporti un canvi de règim polític

des pouvoirs déterminée, n'a point de Constitution».⁹ Aquest significat primigeni, que exclouria del seu abast els estats que no fossin liberal democràtics, potser ha caigut en desús, però encara el podem trobar en expressions com ara «monarquia constitucional» —en oposició a «monarquia absoluta»— o «estat constitucional» —antítesi d'«estat absolut».¹⁰

Arribats a aquest punt, doncs, alguna raó hi hauria per a equiparar la defensa d'un sistema constitucional amb la d'un règim liberal i democràtic. Ara bé, queda per veure si el fet de donar suport a l'independentisme comporta, irremeiablement, ser contrari a un sistema constitucional entès en aquest sentit substantiu; en definitiva, si implica ser contrari a la democràcia liberal. Justament és aquesta equiparació la que subjau a l'acusació, per part dels unionistes, segons la qual els

independentistes no són constitucionalistes, ergo no són demòcrates.

Per tal de comprovar que aquesta conclusió és esbiaixada, cal diferenciar, —per dir-ho en termes de Teoria Política— entre estat i règim polític, distinció que té el seu reflex en els conceptes d'ordre estatal i ordre jurídic, en l'àmbit de la Teoria del Dret.¹¹ «Estat» fa referència a la unitat política que ostenta el monopoli de la força física en un determinat territori, mentre que «règim polític» té a veure amb la manera amb què s'estructura el poder dins d'un determinat estat. Simplificant, un estat pot tenir un règim democràtic o tenir-ne un d'autoritari, sense deixar de ser una mateixa unitat política.¹² És per aquest motiu que les possibi-

litats lògiques que hom pot defensar serien:

- a) Mantenir l'estat, mantenint el règim —democràtic o autoritari.
- b) Mantenir l'estat, canviant el règim —democràtic o autoritari.
- c) Canviar l'estat, mantenint el règim —democràtic o autoritari.
- d) Canviar l'estat, canviant el règim —democràtic o autoritari.

El que propugna l'independentisme és un canvi que afecta l'estat —opcions c i d—, sense que necessàriament comporti un canvi de règim polític —opció d. A més, fins i tot en aquest darrer cas, el canvi proposat pot ser el de passar d'un règim autoritari a un altre de democràtic; i en l'opció c, si es parteix d'un règim democràtic, el canvi d'estat pot anar acompanyat d'un programa de millorament de la qualitat democràtica del règim. Per tant, la identificació de les posicions independentistes amb doctrines contràries als règims democràtics no es justifica per raons conceptuals. Hom pot ser independentista i demòcrata, de la mateixa

⁹ Cfr. VILE, *Constitutionalism and the separation of powers*.

Traducció de l'article 16 de la Declaració dels drets de l'home i del ciutadà: Article 16. *Tota societat en què la garantia de drets no estigui assegurada, ni la separació dels poders determinada, no té Constitució.*

¹⁰ GUASTINI, *Teoria e dogmatica delle fonti*.

¹¹ Per una anàlisi més aprofundida de la distinció entre ordre estatal i ordre jurídic, i com es connecta amb la d'estat i règim polític, remeto a VILAJOSANA, «Towards a material criterion of identity of a legal order» i VILAJOSANA, *El significado político del Derecho*.

¹² No faré esment d'un altre concepte, com és el relatiu a la forma de govern —monàrquic o republicà. És sabut que l'independentisme català és pràcticament en la seva totalitat republicà. Segons un estudi molt recent del CEO, el 91% dels votants de JxCat, el 95% dels d'ERC i el 98% dels de la CUP es decanten per aquesta forma de govern, circumstància que no crec que ningú gosi qualificar de contrària als sistemes constitucionals amb règim democràtic. Vegeu CEO, *Baròmetre d'Opinió Política. 1ª onada*.

Cada cop més, hi ha una defensa en clau democràtica de la independència de Catalunya, desplaçant sovint altres raons com ara les econòmiques o les identitàries

manera que hom pot ser unionista i defensor d'un règim autoritari.

Fins aquí l'anàlisi conceptual i abstracta, però si baixem a l'estudi de què en pensen els independentistes catalans, hi ha força evidències empíriques que defensen un estat català, és clar, però dotat d'un règim democràtic. De fet, sembla que fins i tot són més proclius a defensar un règim democràtic que no pas els seus compatriotes unionistes. El 94,6% dels independentistes residents a Catalunya està d'acord amb l'enunciat «la democràcia és preferible a qualsevol altra forma de govern», percentatge que disminueix al 84% en el cas dels unionistes.¹³

A més, cal afegir a aquestes dades que d'entre les raons adduïdes per voler un estat català per part dels partits i entitats majoritàries, moltes són de caràcter democràtic, tant pel que fa al contingut que hauria de tenir el futur estat, com pel procediment escaient per tal d'assolir-lo. D'una banda, a mesura que ha anat desenvolupant-se el

«procés» ha augmentat el nombre de persones que considera que, davant de la pèrdua de qualitat democràtica de l'Estat espanyol, cal constituir un nou estat independent que n'assoleixi un nivell més acceptable. És a dir, cada cop més, hi ha una defensa en clau democràtica de la independència de Catalunya, desplaçant sovint altres raons com ara les econòmiques o les identitàries. De l'altra banda, la reivindicació del dret a decidir, com a la base de l'augment espectacular de l'independentisme durant els últims deu anys, és, com veurem més endavant, escrupolosament democràtica, en el sentit que qui el defensa —entre el 75% i el 80% dels catalans, òbviament no tots independentistes, però sí tots demòcrates—¹⁴ no només advoca com a primera opció per a donar sortida al conflicte la celebració d'un referèndum acordat, sinó que n'acceptaria el resultat sigui quin sigui.

Com a conclusió d'aquest apartat, doncs, hom pot afirmar que, tant per

raons conceptuals com per raons empíriques, no es justifica equiparar la defensa de la independència feta des de Catalunya amb posicions no democràtiques i, per tant, no constitucionalistes en el sentit general i substantiu de «constitució».

És l'independentisme contrari a la CE?

L'altra estratègia per expulsar els independentistes del grup dels constitucionalistes passa per emprar el mot «constitució» en sentit particular. En aquest cas, s'apunta que els independentistes són contraris a una constitució concreta, l'actual CE. Aquesta acusació pot semblar a primer cop d'ull més fonamentada que l'anterior. Al cap i a la fi, de ben segur hi haurà independentistes que admetran de bon grat que no estan d'acord amb la CE. Tanmateix, tampoc per aquest camí els independentistes han de renunciar forçosament al rètol de «constitucionalistes».

Les raons que podrien avalar que les posicions independentistes fossin contràries a la CE en són dues. Una, que la simple defensa de la doctrina independentista vulneri la CE; l'altra,

¹³ BREW, «Cinc mentides sobre l'independentisme català».

¹⁴ MOLDES, «Un 78,7% dels catalans es mostren partidaris del referèndum».

Tenir una societat pluralista és un dels béns més preuats que ha de preservar un estat perquè pugui ser considerat democràtic i liberal

que allò contrari a la CE sigui voler dur aquesta doctrina a la pràctica. Anem a pams i analitzem breument ambdues possibilitats.

Societat pluralista i doctrina independentista

Tenir una societat pluralista és un dels béns més preuats que ha de preservar un estat perquè pugui ser considerat democràtic i liberal.¹⁵ Que els règims democràtics han de vetllar perquè el pluralisme de valors imperant en la societat sigui una realitat, justifica que es respectin una sèrie de drets fonamentals tan bàsics com són, entre d'altres, la llibertat ideològica —article 16 CE—, la llibertat d'expressió —article 20.1 CE— o el dret de participació política —article 23 CE—, tots ells reconeguts a la carta magna espanyola.

Aquesta sembla ser fins ara la posició del Tribunal Constitucional (TC), quan ha sostingut que la democràcia implantada per la CE no és militant. Per això diu: «*La Constitución española (...) no excluye de la posibilidad de*

reforma ninguno de sus preceptos ni somete el poder de revisión constitucional a más límites expresos que los estrictamente formales y de procedimiento». Afegeix que la CE conté una sèrie de principis i que aquests obliguen tant als ciutadans com els poders públics, però conclou: «*desde el respeto a estos principios, (...), cualquier proyecto es compatible con la Constitución, siempre y cuando no se defienda a través de una actividad que vulnere los principios democráticos o los derechos fundamentales*».¹⁶

Així, doncs, cal admetre, seguint la pròpia doctrina del TC, que la defensa de posicions independentistes és perfectament compatible amb l'actual CE, sempre que no vulneri els principis democràtics o els drets fonamentals.¹⁷ Més aviat, el que fora contrari a la CE seria la il·legalització dels partits independentistes, propugnada per certs moviments espanyolistes i per alguns dirigents dels partits del «bloc constitucionalista» —VOX, PP, C's i PSOE—, atès

que vulneraria els drets fonamentals esmentats.

El dret a decidir, un camí constitucional cap a la independència

Les doctrines independentistes, doncs, no poden ser titllades d'inconstitucionals. Ara bé, ho és la possibilitat d'assolir allò que defensen? Altre cop, aquí trobem una ambigüitat de la qual en treuen profit els detractors de l'independentisme: el «text» articulat d'una constitució concreta és una cosa, i les «interpretacions» que puguin fer-se'n, una altra. Aquest fenomen pot afectar, i afecta, qualsevol text jurídic, la qual cosa comporta inexorablement un cert nivell de discrecionalitat en l'interpret. Però hi ha trets que fan que la discrecionalitat tingui un sentit especial, deguda la importància, en la interpretació constitucional.

En efecte, la incorporació d'un llistat de drets fonamentals a les constitucions de caràcter democràtic té dues implicacions principals. En primer lloc, caldrà un plus d'argumentació jurídica a l'hora de determinar el

¹⁵ MILL, *Sobre la llibertat*.

¹⁶ TRIBUNAL CONSTITUCIONAL, sentència 48/2003.

¹⁷ Per a una anàlisi més aprofundida d'aquesta qüestió i de les darreres oscil·lacions del TC, vegeu BARCELÓ (et al.), *El derecho a decidir*.

Seguint la pròpia doctrina del TC, la defensa de posicions independentistes és perfectament compatible amb l'actual CE, sempre que no vulneri els principis democràtics o els drets fonamentals

contingut i l'abast d'un d'aquests drets, atès que l'interpret sempre es trobarà amb la necessitat de ponderar-ne l'aplicació atenent a d'altres drets que poden entrar-hi en conflicte.¹⁸ El dret a la llibertat d'expressió, posem per cas, està limitat especialment per altres drets, com ara el dret a l'honor, el dret a la intimitat, el dret a la pròpia imatge o la protecció de la joventut i la infància —article 20.4 CE. En segon lloc, els drets fonamentals solen incorporar una càrrega político-moral. Per aquesta raó, no se'n pot establir el contingut i l'abast sense construir una teoria d'aquest tipus, per rudimentària que sigui.¹⁹ Per seguir amb l'exemple de la llibertat d'expressió, determinar-ne l'abast, en consonància amb els altres drets en joc, implica tenir una concepció de la democràcia —teoria política— i fer inevitables referències a la dignitat i a la llibertat de les persones —teoria moral.

Del fet que els drets fonamentals contemplats en la CE admetin combinacions diferents atenent llur ponderació, se segueix que poden

haver-hi, i de fet n'hi ha, interpretacions diferents d'un mateix text, defensables «per raons democràtiques». Això cal tenir-ho en compte quan arribem al darrer reducte que li queda a qui vol titllar de no constitucionalista l'independentisme: el procediment «constitucional» per fer efectives les aspiracions polítiques —no contràries a la CE, com acabem de veure— dels qui desitgen crear un estat català.

Arribats a aquest punt, la pregunta que cal fer-se és: Quina resposta ha de donar un estat democràtic a una petició continuada i pacífica d'una part molt rellevant de la població d'una comunitat nacional interna que reivindica el dret a decidir sobre el seu futur polític, incloent-hi la possibilitat d'independitzar-se'n? Fins ara, els diferents poders de l'Estat espanyol han respost aquest interrogant de manera molt diferent a com ho han fet altres països democràtics com ara el Regne Unit o el Canadà. En efecte, en comptes de convocar, delegar o, simplement, tolerar un referèndum, han optat per la negativa a pactar una consulta i, quan aquesta s'ha produït sense pacte, han decidit fer servir la policia per a

reprimir els votants i organitzadors del referèndum, aplicar una legislació d'excepció —l'article 155 CE—, i tractar aquestes reivindicacions per la via penal.

La forma emprada pels poders de l'Estat per oposar-se a la independència no és l'única via ni, a parer meu, és la més democràtica. Qui s'oposa a una consulta que tracti sobre la independència de Catalunya esgrimeix bàsicament dos principis. El primer, contingut a l'article 2 de la CE, el de la indisso-luble unitat de la nació espanyola; el segon, el de la sobirania del poble espanyol, recollit a l'article 1.2 de la mateixa. El principi que caldria ponderar enfront d'aquests és, justament, el principi democràtic establert com a pòrtic a l'art. 1.1 i concretat després en diversos drets fonamentals com ara el de participació política de l'article 23.1. Hi ha maneres raonables d'harmonitzar els principis que confereixen identitat a un estat democràtic i de dret com el consagrat al «text» constitucional, llegit quatre dècades després de la seva formulació. Si es fa així, ens trobarem que la CE no prohibeix la realització d'una

18 Cfr. ALEXY, *Teoría de los derechos fundamentales*.

19 Cfr. DWORKIN, *Taking rights seriously*.

L'opció triada per la major part de l'estament polític i jurídic espanyol és això: una opció interpretativa; però se'ns vol fer passar aquesta interpretació com si fos l'única possible

consulta d'aquest tipus, tenint en compte que l'Estat té la possibilitat de convocar-la —article 92 CE— o delegar-ne la competència —article 150.2. Qualsevol de les dues opcions implica, lògicament, la necessitat d'entrar en negociacions polítiques —no necessàriament de reforma constitucional— al voltant de qüestions com ara la pregunta, terminis, quòrum, efectes...²⁰

El que ha de quedar clar, després del que s'ha exposat, és que l'opció triada per la major part de l'estament polític i jurídic espanyol és això: una opció interpretativa. Se'ns vol fer passar aquesta interpretació com si fos l'única possible —de fet com si fos el «text» de la CE—, evitant així ponderar el reconeixement de la unitat de la nació i la sobirania del poble espanyol amb les implicacions que comporta el principi democràtic. És el que ha acabat fent el TC, el qual admet

que les posicions independentistes podrien assolir la celebració d'un referèndum només després d'una reforma constitucional, és a dir, d'una reforma del «text» de la CE.²¹ Però, com és sabut, no és esperable que les majories necessàries per tal reforma les pugui obtenir mai l'independentisme català, tot i que arribés a ser molt més majoritari a Catalunya. Aquest, doncs, és un argument cínic perquè mentre reconeix, com hem vist, que la posició independentista catalana és constitucional, veta qualsevol camí democràticament raonable d'assolir-ne l'objectiu. Una posició molt diferent a l'adoptada per la Cort Suprema canadenca, que rebutja el dret d'autodeterminació del Quebec —la via unilateral—, mentre reconeix el que aquí anomenem dret a decidir, precisament fonamentant-lo en el fort pes del principi democràtic davant d'altres principis com el d'unitat territorial.²²

Qui no cerqui una sortida al conflicte polític respectuosa amb el principi democràtic, haurà d'afrontar de manera recurrent una qüestió incòmoda: en ple segle XXI, l'única possibilitat de crear nous estats continuarà sent la utilització de mitjans violents com ha estat la tònica general en el passat o, per contra, els sistemes democràtics han de donar una resposta diferent que passi per articular-ne les demandes d'una forma ordenada, pacífica i respectuosa amb la voluntat dels governats, tal com implica la celebració d'un referèndum? Els independentistes poden donar suport —i molts ho fan— a una interpretació de la CE que avala aquesta resposta diferent, tot pensant, també, que en sortiria reforçada la qualitat democràtica de l'Estat espanyol. I això, certament, no fa que esdevinguin no-constitucionalistes, ni tan sols en el sentit particular de «constitució». ■

20 He precisat els termes d'aquesta possible ponderació raonable en els darrers anys i en diferents treballs acadèmics. N'esmentaré només el primer: VILAJOSANA, «Principi democràtic i justificació constitucional del dret de decidir»; i l'últim VILAJOSANA, «Democracia y derecho a decidir».

21 En la Sentència del TC 42/2014, s'esmenta per primer cop el «dret a decidir», però es conclou que només podrà exercir-se mitjançant una reforma del text constitucional.

22 Cfr. Dictamen de la Cort Suprema del Canadà, de 20 d'agost de 1998.

■ Bibliografia

ALEXY, Robert. *Teoría de los derechos fundamentales*. Madrid: CEC, 1993.

BARCELÓ, Mercè (et al.). *El derecho a decidir. Teoría y práctica de un nuevo derecho*. Barcelona: Atelier, 2015.

BREW, Joe. «Cinc mentides sobre l'independentisme català» [en línia]. A *Vilaweb*, de 3 de maig de 2019. Disponible a: <www.vilaweb.cat>.

CEO. *Baròmetre d'Opinió Política. 1ª onada*: Generalitat de Catalunya, 2020.

CIUDADANOS. «Primer manifesto» [en línia], de 7 de juny de 2005. Disponible a <www.tolerancia.org>.

CIUDADANOS. «Nuestros valores» [en línia]. Asamblea general de Ciudadanos de 5 de febrer de 2017. Disponible a <www.ciudadanos-cs.org>.

DWORKIN, Ronald. *Taking rights seriously*. Londres: Duckworth, 1977.

GUASTINI, Riccardo. *Teoria e dogmatica delle fonti*. Milà: Giuffrè, 1998.

MARTIN PALLIN, José Antonio. «Presumir de constitucionalista» [en línia]. A *El País*, de 10 d'agost de 2019. Disponible a: <www.elpais.es>.

MILL, John Stuart. *Sobre la llibertat*. Girona: Ela Geminada, 2017.

MOLDES, Aleix. «Un 78,7% dels catalans es mostren partidaris del referèndum»

[en línia]. A *Diari ARA*, de 5 d'abril del 2019. Disponible a: <www.ara.cat>.

PINHEIRO, Marcos. «Un 'bloque constitucionalista' que choca con los consensos del 78: ilegalizar partidos o limitar las lenguas cooficiales» [en línia]. A *eldiario.es*, de 18 de març de 2019. Disponible a <www.eldiario.es>.

SARTORI, Giovanni. *Elementos de Teoría Política*. Madrid: Alianza Editorial, 1992.

VILAJOSANA, Josep M. «Towards a material criterion of identity of a legal order». A *Rechtstheorie*, núm. 27, pàg. 45-64, 1996.

VILAJOSANA, Josep M. *El significado político del Derecho*. Mèxic: Fontamara, 1997.

VILAJOSANA, Josep M. «Principi democràtic i justificació constitucional del dret de decidir». A *Revista d'Estudis Autònoms i Federals*, núm. 19, pàg. 178-210, 2014. Versió anglesa: VILAJOSANA, Josep M. «The democratic principle and constitutional justification of the right to decide». A *Catalan Social Sciences Review*, núm. 4, pàg. 57-80, 2014.

VILAJOSANA, Josep M. «L'estat dual a Espanya: context i justificació de l'aplicació de l'article 155 CE». A *Revista Catalana de Dret Públic*, número especial, pàg. 137-155, 2019.

VILAJOSANA, Josep M. «Democracia y derecho a decidir». A *Eunomía. Revista en Cultura de la Legalidad*, núm. 18, pàg. 375-391, 2020.

VILE, M.J.C. *Constitutionalism and the separation of powers*. Oxford: Oxford University Press, 1967.

connexions

La guerra jurídica en el context de la violència institucional i l'erosió de la qualitat democràtica

vista prèvia >

Les guerres tradicionals eren ràpidament identificables. Actualment, però, a part de les guerres tradicionals, s'hi afegixen noves formes agressives d'afermar el poder i sotmetre l'oposició, sobretot encarades a controlar la pròpia ciutadania. La utilització arbitrària i esbiaixada del sistema judicial, retorçant les pròpies lleis per dur a terme ràtzies repressives per raons polítiques, és el pa de cada dia en sistemes democràtics de poca qualitat on el poder judicial i el comunicatiu hi tenen un paper clau.

Sònia Olivella

Advocada

@soniaolivella_

La matinada del 23 de setembre de 2019, a les portes de la sentència contra els líders de l'U d'Octubre, la Guàrdia Civil detenia nou persones, després de realitzar registres als seus domicilis, sota l'acusació per delictes de rebel·lió, pertinença a organització terrorista, fabricació i tinença d'explosius i conspiració per a provocar estralls.

Aquell mateix dia i durant setmanes, els principals mitjans de comunicació dedicaven hores de ràdio i televisió i pàgines de diaris a aquests fets, donant informació basada en suposades filtracions policials i judicials, ja que la causa es trobava encara sota secret de sumari. El 26 de setembre, l'Audiència Nacional decretava la presó preventiva de set dels nou investigats.

Si bé és un cas recent i encara en fase d'investigació, ja hi ha hagut denúncies de vulneració del dret de defensa. Els i les advocades no van poder assistir als detinguts fins transcorregudes 36 hores de detenció, i inclús fins a una setmana després. Per part seva s'ha denunciat la imposició d'advocats d'ofici en contra la voluntat d'alguns detinguts, així

com l'aplicació encoberta de la llei antiterrorista mitjançant incomunicació de facto o interrogatoris sense la preceptiva assistència lletrada.¹

Caldrà veure el desenllaç d'aquest cas —les anàlisis es fan millor amb perspectiva—, però el que resulta indiscutible és el soroll i l'esperpèntica posada en escena de les detencions i les entrades als domicilis, les setmanes de focus mediàtic continuat utilitzant sense complexos conceptes com el d'«explosius», «organització terrorista», «bombes» o «atacs planejats al Parlament», així com la presó preventiva de set dels investigats que, en dos dels casos, s'ha allargat durant tres mesos i mig, en règim d'aïllament. Després de tot l'anterior, quina és la situació avui? Tots nou investigats es troben en llibertat, alguns d'ells sota pagament d'altres fiances, i pel moment l'Audiència Nacional ja ha reconegut que no se'ls pot atribuir la tinença d'explosius ja que no consta a la causa cap indicatiu que existissin, de la

mateixa manera que també va caure l'acusació de rebel·lió.

Què pot tenir a veure aquest cas amb, per exemple, la qüestió de les guerres híbrides al Brasil tan eloqüentment desenvolupada per la professora Carol Proner (1974) a la revista *Eines*?² És la guerra jurídica solament un concepte emprat i rellevant per a l'estratègia geopolítica? És només una qüestió de dret internacional?

El present article té per objectiu analitzar el *lawfare* en el context de la violència institucional, la guerra jurídica com una eina més de l'Estat per a controlar i «fer la guerra» a la dissidència interna emparant-se en un miratge de legalitat. Explorarem com aquest anhel de l'Estat de controlar la seva població i «mantenir l'ordre» s'alimenta inexorablement de l'erosió d'una democràcia de la qual encara no hem pogut apamar el nivell d'afebliment que pot suportar abans de perdre la seva essència.

1 Roda de premsa de familiars i amics de les Detingudes23S, al 23 d'octubre de 2019: A un mes de les detencions «Exigim la llibertat dels presos i denunciem les irregularitats i coaccions durant les detencions».

2 PRONER, «Guerres híbrides al Brasil i la guerra jurídica per derrocar la democràcia».

La judicialització de la política desgasta adversaris polítics a diversos estats d'Amèrica Llatina, amb un clar component internacional i de geopolítica

La guerra jurídica en l'àmbit de dret internacional

Abans d'entrar en matèria, una petita referència al concepte més ampli de guerra jurídica. Sempre que parlem de guerra cal referir-se al Dret Internacional Humanitari (DIH) que en preveu precisament «les normes». Consolidat a partir de les Convencions de Ginebra, el DIH és la «Llei» que regula allò legal i allò il·legal o inclús constitutiu de greus delictes de guerra en el marc de les mateixes.³ La violència en si no està prohibida, però sí certs atacs, per exemple, contra la població civil. Però què passaria si aconseguim fer la guerra sense l'ús d'aquesta violència? En aquest sentit cobra un gran interès l'anàlisi que s'està fent de com la judicialització de la política, amb la utilització de processos judicials, desgasta adversaris polítics a diver-

sos estats d'Amèrica Llatina,⁴ amb un clar component internacional i de geopolítica, que no només apuntala la restauració del neoliberalisme, sinó també la regressió institucional i democràtica.

Retrocedint en el temps podem trobar el pilar essencial del que avui dia es coneix com a Dret Penal Internacional: els judicis de Nuremberg de 1946, que van consistir en una sèrie de processos judicials realitzats per un Tribunal Militar Internacional acordat entre els EUA, Gran Bretanya, la URSS i França contra alts responsables de la maquinària del nazisme. Sense aquest precedent no es podria entendre l'existència, avui, de la Cort Penal Internacional, encarregada d'investigar i jutjar les persones responsables de crims contra la humanitat o crims de guerra, així com dels tribunals creats *ad hoc* per a jutjar les greus atrocitats comeses a l'ex-Iugoslàvia, Ruanda, Cambodja o Sierra Leone. És inimaginable no estudiar-lo com un avenç en la lluita per la defensa dels principis més bàsics d'humanitat.

Però, els judicis de Nuremberg també han estat objecte de crítica pel seu component de «victor's justice» o «justícia del vencedor». Aquest concepte, que s'ha fet servir al llarg de la història de diferents formes, documentades especialment des del segle XIX,⁵ fa referència precisament a la justícia imposada pels vencedors als vençuts després d'un conflicte. Des del meu punt de vista té una clara connotació de *lawfare* que, en aquest cas, apareix just després d'una guerra, en aquests cas sí, violenta. Estratègicament, els vençuts decideixen concloure el conflicte armat amb una posada en escena d'implementació d'un procediment judicial que serà el que tancarà l'etapa de guerra, dotant-los de legitimitat, i sempre amb l'estratègia geopolítica com a guia. El cas de Nuremberg és paradigmàtic: no hi ha cap dubte que els fets comesos per la maquinària del nazisme eren constitutius dels pitjors delictes de guerra i contra la humanitat. Els màxims responsables devien ser jutjats, així com totes aquelles persones implicades. La qüestió que

3 La I Convenció de Ginebra protegeix els soldats ferits i malalts al terreny durant la guerra. La II Convenció de Ginebra protegeix al mar els militars ferits, malalts i naufragats durant la guerra. La III Convenció de Ginebra s'aplica als presoners de guerra. La IV Convenció de Ginebra protegeix els civils, inclosos els que es troben en territori ocupat. Hi ha dos protocols addicionals que es van adoptar el 1977. Enforteixen la protecció de les víctimes de conflictes armats internacionals —Protocol I— i no internacionals —Protocol II— i posen límits a com es lluiten les guerres.

4 SIEDER, SCHJOLDEN i ANGELL, *La Judicialización De La Política En América Latina*.

5 MADISON PAGE, *The True Story of Andersonville Prison*.

L'aparença de legalitat encobreix el mecanisme de violentar el dret, i en concret el procediment penal, amb finalitats absolutament contràries al mateix i a la seva voluntat garantista

determina la «justícia del vencedor» són diversos elements com el grau de politització del procediment judicial, la manca de processament de tots els responsables de crims de guerra i el processament exclusiu del bàndol vençut, o els diferents nivells d'exigència en les condemnes segons l'estat d'origen dels acusats per mers interessos geopolítics dels Aliats.⁶ Estratègicament per al posicionament dels estats vencedors com a noves grans potències mundials, va ser molt més intel·ligent jutjar els seus adversaris que no pas l'execució o l'empresonament en el marc de conflicte armat. Si bé no en podem dir estrictament *lawfare*,

ja s'intueix la utilització de la llei, si cal amb la creació *ad hoc* de nous tribunals internacionals, per a fer —o, en aquest cas, acabar estratègicament— la guerra.

Una de les primeres definicions que trobem del concepte *lawfare* exposa que és «un mètode de guerra no convencional pel qual s'utilitza la llei com un mitjà per aconseguir un objectiu militar».⁷ Aquest mètode pot tenir diverses traduccions: un procediment judicial internacional contra els vençuts en acabar la guerra; o més recentment, un procés emmarcat en el combat contra la corrupció com a estratègia d'atac, perfectament detallat i analitzat en l'estudi del cas del president Lula da Silva (1945), empresonat en el marc de la megaoperació de combat a la corrupció sistèmica al Brasil.⁸ El concepte de guerra jurídica s'ha utilitzat en el marc de conflictes armats així, i també té un paper important en les guerres híbrides als països d'Amèrica Llatina. Però, i dins

d'un estat democràtic, on d'entrada no existeix conflicte armat, es podria parlar de guerra jurídica?

El *lawfare* com a eina de l'Estat espanyol: la repressió judicial

La guerra jurídica, i així es pot inferir també dels exemples exposats anteriorment, és una combinació d'accions aparentment legals que porten a la instrumentalització de la llei i el sistema judicial a fi de combatre «un enemic». Aquesta aparença de legalitat encobreix el mecanisme de violentar el dret, i en concret el procediment penal, amb finalitats absolutament contràries al mateix i a la seva voluntat garantista. És la persecució política de l'adversari per la via judicial⁹ recolzada per l'aliança amb diferents sectors del poder. No s'entén el *lawfare* sense els seus dos grans pilars: per una banda, la participació del sistema judicial, ja sigui per interès o agenda pròpia, o per la seva connivència amb el sector impulsor de la guerra jurídica. L'altre pilar per a la consecució dels objec-

6 A diferència de la Primera Guerra Mundial (1914-1918), que va portar al Tractat de Versalles i no pas a un judici dels responsables de crims de guerra, els Aliats, responen a una obligació ètica però també geoestratègica, van enjudiciar els comportaments militars i crims contra la Humanitat comesos pels països de l'Eix. No només mitjançant els judicis de Nuremberg: també la cúpula político-militar del Japó va ser sotmesa a un tribunal militar internacional a Tokio. Ambdós procediments i els enjudiciaments posteriors, fins a la dècada de 1960, van estar fortament influenciats per l'inici de la Guerra Freda. El pragmatisme dels governs es va imposar a la justícia. Si bé hi havia motius per dur a terme aquells judicis militars internacionals, la realitat és que es va fer en un context de descompensació de forces i encara en un marc bèl·lic de vencedors i vençuts, sense el processament de cap responsable de greus crims de guerra també comesos per països Aliats i amb diferents vares de mesurar en funció dels interessos polítics en un nou marc mundial.

7 DUNLAP, «Law and military interventions: preserving humanitarian values in 21st conflicts».

8 PRONER, «Comments on a notorious verdict. The trial of Lula».

9 VALIM, «Estado de excepción: La forma jurídica del neoliberalismo».

No s'entén el *lawfare* sense la participació del sistema judicial, ja sigui per interès o agenda pròpia

tius de la guerra jurídica és l'aliança amb els mitjans de comunicació hegemònics que formen l'opinió pública i promouen la difusió d'idees.

No és sorprenent, doncs, que els Estats, almenys aquells que no gaudeixen d'una democràcia prou consolidada com per integrar la dissidència o l'oposició a l'*statu quo*, utilitzin també aquesta valuosa eina en la seva voluntat de batre o controlar les veus contràries a l'establishment, provenint de la societat civil o de les pròpies institucions.

Començava aquest article amb un exemple recent, els membres dels CDR detinguts el 23 de setembre de 2019. Menys d'un mes després, el 14 d'octubre es coneixia la Sentència 459/2019 del Tribunal Suprem que culminava mesos d'un judici contra els dotze líders socials i polítics catalans, inclosa la Presidenta, membres de la Mesa del Parlament, el vicepresident del govern i diversos consellers i conselleres, així com els responsables de les entitats civils sobiranistes, acusats de delictes de rebel·lió, desobediència i malversació de cabals públics pels fets relacionats amb el Referèndum d'Inde-

pendència de l'U d'octubre de 2017. Un procés judicial que ha acabat amb una condemna pels delictes de sedició, malversació i desobediència a penes d'entre nou i tretze anys de presó per a nou dels i les condemnades, que ja portaven en presó preventiva des d'octubre de 2017 i març de 2018. Al marge d'aquests dotze condemnats, hi ha set persones més processades en la mateixa causa que es troben en diferents estats europeus i contra les quals l'Audiència Nacional i el Tribunal Suprem ha emès diverses euroordres, requeriments que s'han presentat i retirat diverses vegades.

Entitats i experts nacionals i internacionals d'observació dels drets civils i polítics han advertit que es tracta d'una Sentència clarament ideològica amb la pretensió de substituir la necessària solució política del conflicte que es viu a Catalunya.¹⁰ Han denunciat que el procediment i la Sentència han vulnerat drets humans reconeguts per Tractats i Convenis que formen part de l'orde-

10 INTERNATIONAL TRIAL WATCH, «Valoració fàctico-jurídica per part d'observadores internacionals i nacionals de la Sentència condemnatòria d'autoritats i líders socials catalanes».

nament jurídic espanyol:¹¹ El principi de legalitat penal —article 25.1 de la Constitució espanyola (CE)¹² i 7 CEDH¹³—, el dret a la llibertat —article 17 CE i 5 CEDH—, el dret a la llibertat d'expressió —article 20 CE i 10 CEDH— i a la llibertat ideològica —article 16 CE i 9 CEDH—, el dret de reunió pacífica —article 11 CEDH— i el dret al lliure exercici de càrrec públic representatiu —article 23.2 CE i 3 Protocol adicional CEDH.¹⁴ Tanmateix s'ha denunciat per persones expertes en la matèria la vulneració del dret al procés degut i amb totes les garanties, tant per la vulneració del dret al jutge predeterminat per la llei —article 24.2 CE i 6.1 CEDH—, dret a la doble instància —article 57.2 LO 6/2006,¹⁵ article 24 CE, 6 CEDH i 14

11 L'article 10 i 96 de la Constitució Espanyola preveu la incorporació a l'ordenament jurídic espanyol el contingut d'aquells tractats i convencions internacionals degudament ratificats.

12 La Constitució Espanyola va ser aprovada per les Corts el 31 d'octubre de 1978.

13 El Conveni Europeu de Drets Humans va ser adoptat pel Consell d'Europa el 1950, i va entrar en vigor el 1953.

14 Al Conveni Europeu de Drets Humans hi ha diversos protocols addicionals. Es fa referència al Protocol Adicional a l'Conveni Per a la Protecció dels Drets Humans i de les Llibertats Fonamentals de 1952.

15 PARLAMENT DE CATALUNYA, «Llei Orgànica

La «justícia del vencedor» engloba el grau de politització del procediment judicial, la manca de processament de tots els responsables de crims de guerra i el processament exclusiu del bàndol vençut

PIDCiP—,¹⁶ dret a un jutge imparcial —article 24 CE i 6.1 CEDH— i dret a la pràctica de prova —article 24.2 CE i 6.1 i 3 CEDH.¹⁷

Més enllà de la interessant anàlisi jurídica d'aquestes vulneracions de drets fonamentals, aquest cas és rellevant pel que fa a la matèria del *lawfare* com a paradigma de tots els elements que el conformen. Es tracta d'un procediment iniciat per l'acusació de rebel·lió per part de la Fiscalia, un dels delictes més greus del Codi Penal que implica un alçament violent i públic i que està penat amb fins a 25 anys de presó. Un procediment on a més de l'acusació de Fiscalia hi havia també l'acusació de l'Advocacia de l'Estat i del partit polític d'extrema dreta Vox. Els dos líders socials han estat dos anys en presó preventiva i la resta dels cinc acusats, també en

presó preventiva, hi han estat un any i set mesos. Els mitjans de comunicació han cobert tot el procediment de forma feroç, amb hores i hores de cobertura i debat sobre els fets, però amb posicionaments i enfocaments diametralment oposats depenent del mitjà del que es tractés. Un clar exemple ha estat la divergència entre la cobertura mediàtica prèvia al judici amb una gran dedicació al debat i cooptació de l'opinió pública per part de periodistes i opinadors i, en canvi, la manca de cobertura que aquests mitjans hegemònics a nivell de l'Estat han donat, per exemple, a les denúncies de vulneració de drets formulades per entitats de reconegut prestigi. Les acusacions de falta d'imparcialitat del Tribunal també han estat ben presents en tot el procediment, amb denúncies de connivència entre el bipartidisme de l'Estat espanyol i membres del Tribunal.¹⁸ D'altra banda, aquest procediment ha suscitat també una gran contestació social per part de la

societat catalana que s'ha manifestat massivament en múltiples ocasions, per denunciar que es tractava d'un judici polític contra els i les preses, així com per criticar la sentència com a vulneradora de drets humans.

La resposta de la societat catalana davant d'aquesta situació ens porta a un altre cas, relacionat amb l'anterior, que són les persones represaliades per les accions de protesta contra la sentència del procés. Tot i encara ser recent, s'ha xifrat en centenars les persones que han patit represàlies per les manifestacions i actes de protesta que s'han vingut duent a terme des d'octubre de 2019. Entre aquestes, a més d'una vintena se'ls va imposar presó provisional; dues-centes quaranta van ser detingudes i a centenars se'ls han obert procediments penals i han estat citades a declarar. Per tractar casos amb coneixement de primera mà,¹⁹ es van donar situacions de detencions a joves que es trobaven

6/2006, de 19 de juliol, de reforma de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya».

16 ONU, «Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics». Aprovat a partir de la Resolució 2200A (XXI), de 16 de desembre de 1966.

17 També Amnistia Internacional ha denunciat la desproporció de les penes imposades i que la Sentència contravé el principi de legalitat, permetent la criminalització de l'exercici de la llibertat d'expressió i reunió pacífica. AMNISTIA INTERNACIONAL, «ESPAÑA: Análisis de la sentencia del Tribunal Supremo en la causa contra líderes catalanes».

18 Una de les notícies sobre els missatges de WhatsApp del portaveu del Senat, Ignacio Cosidó, presumint del «control» que el PP exerciria en el inclosos.

ADURIZ, «La crisis del 'wasap' de Cosidó evidencia las grietas en el PP de Casado».

19 En el marc de la participació de l'autora com a advocada en la campanya #SomDefensores. Campanya per la que diversos advocats i advocades es van coordinar per oferir un servei gratuït d'assistència a comissaria en el marc de les nombroses detencions que s'estaven duent a terme en un context de protesta i manifestacions.

Evidentment no tot procediment penal envers a líders de moviments socials o representants d'una certa dissidència, és constitutiu, per si mateix, de guerra jurídica

pacíficament a les manifestacions. Es van produir en base a acusacions per delictes d'atemptat a l'autoritat, desordres públics o desobediència, amb penes que podien arribar fins als cinc anys de presó i que suposaven la detenció immediata dels i les joves. Els informes policials inicials eren plens d'imprecisions, vaguetats i manca d'individualització dels fets. Basant-se en aquest informe policial, el Ministeri Fiscal va sol·licitar en la majoria de casos la imposició de la mesura cautelar de presó preventiva, sent acordada en alguns dels casos i en d'altres acordant la prohibició de manifestar-se o ser a prop de manifestacions. Acompanyant aquests procediments penals, de nou, els mitjans de comunicació van efectuar la seva part cobrint els esdeveniments i les nombroses manifestacions, en alguns casos amb marcat to sensacionalista, i utilitzant conceptes com «batalla campal», «disturbis violents», «concentracions violentes», «radicals incendien Barcelona», «foc i violència», entre d'altres.

Altres casos semblants poden venir a la memòria en relació als fets relatats, inclosos els de Tamara Carrasco (1983) i Adrià Carrasco (1993), iniciats el 10 d'abril de 2018 per ordre de la

Audiència Nacional. En aquest cas, un factor diferenciador eren les acusacions inicials per terrorisme que més endavant decaurien per falta de proves, no sense abans haver tingut a la Tamara detinguda en aïllament durant 48 hores i un any de confinament a la seva ciutat; i a l'Adrià encara a l'exili. És especialment rellevant aquest cas, ja que precisament delictes com el de terrorisme han estat utilitzats de forma recurrent per estats en la seva croada mitjançant la guerra jurídica. Walter Laqueur (1921-2018) escrivia «Després de 30 anys de feina dura encara no hi ha una definició de terrorisme acordada de forma generalitzada»²⁰ i fonamentava aquesta realitat en diverses raons, sent una de les principals que la qüestió de la definició està clarament lligada a la deslegitimació i criminalització de l'enemic. En aquest mateix sentit, Amnistia Internacional criticava la proposta de modificació del Codi Penal de l'Estat espanyol de 2015 precisament per obrir la definició del delictes de terrorisme fent possible la vulneració de drets fonamentals.²¹

20 LAQUEUR, *No End To War: Terrorism in the Twenty-First Century*.

21 AMNESTY INTERNATIONAL, «Spain: New counter-terrorism proposals would infringe basic human rights».

Altres casos no tan recents són mostra de la utilització del *lawfare* per part de les administracions com a forma de lluita contra tota dissidència social. El procediment penal pel cas anomenat «Aturem el Parlament» en relació als fets succeïts el 15 de juny de 2011 ha estat durament criticat per tractar-se d'un procés amb un alt component polític, on es va personar com acusació particular tant la Generalitat de Catalunya com el Parlament de Catalunya i que va finalitzar amb la condemna a penes de presó a les vuit persones acusades. Tot el procés va estar acompanyat per una forta pressió mediàtica, que va generar la denúncia per part de les defenses d'una campanya de criminalització per part dels mitjans, i inclús de pressió mediàtica i institucional per acabar fent decidir el sentit de la sentència per part del Tribunal Suprem.²²

En el mateix sentit, en diverses ocasions s'han dut a terme operacions de judicialització i criminalització del moviment social anarquista. El 2006 en el marc d'una càrrega

22 En un primer moment, l'Audiència va sentenciar l'absolució dels acusats, havent estat revisada aquesta Sentència pel Tribunal Suprem.

policia al centre de Barcelona, als voltants d'un antic teatre ocupat, un agent dels Mossos d'Esquadra va resultar greument ferit. Les detencions de les persones que en aquell moment s'investigaven com a responsables van estar envoltades de dubtes, incloses denúncies per tortures o maltractaments per part de la policia. Les defenses al·legaven que les persones detingudes ni tan sols es torbaven al lloc des d'on es van produir els llançaments d'objectes que haurien causat la lesió, i denunciaven que van ser detinguts merament per la seva indumentària d'estil anarquista. Tot i els dubtes en el procediment, tres joves van ser detinguts i van estar-se dos anys en presó preventiva a l'espera del judici en el marc d'una campanya comunicativa de criminalització de tot un moviment social, i en concret de les persones investigades.

Elements de la guerra jurídica

Els casos anteriorment relatats, juntament amb molts d'altres que ens poden venir a la ment, tenen característiques comunes que ens permeten emmarcar-los, amb més

o menys mesura, en el concepte de guerra jurídica exercida per part dels poders dominants de l'Estat contra la seva dissidència, ja sigui a la societat civil o dins les seves pròpies institucions. En els casos exposats, i clarament per deformació professional de l'autora, ens trobem amb causes penals. Això no vol dir que no hi pugui haver altres tipus de causes, com per exemple, procediments administratius que compleixin la mateixa funció.²³ En qualsevol cas, l'enjudiciament penal ha estat i segueix sent una via recurrentment utilitzada per la guerra jurídica. S'inicien procediments penals sota acusacions de fets tipificats al Codi Penal de tal manera que es construeix aquesta primera impressió de legalitat. Evidentment, no tot procediment penal envers líders de moviments socials o representants d'una certa dissidència, és, per si mateix, constitutiu de guerra jurídica. Cal filar prim en les característiques d'aquests processos per poder dirimir entre

un procediment penal amb totes les garanties i un en el marc del *lawfare*.

Es tracta de procediments que, a fi d'encabir uns fets no delictius en un tipus penal, es doten de vulneracions de garanties procedimentals o inclús de vulneració de drets fonamentals. Un dels drets recurrentment conculcats en el marc del *lawfare* és el dret de defensa, ja sigui mitjançant aïllament de la persona detinguda privant-la de la deguda assistència lletrada, la manca d'accés a la causa i als elements que conformen l'acusació, o els impediments per a dur a terme la pràctica de la prova amb totes les garanties. També es veu afectat el dret al jutge predeterminat per la llei, basculant així les normes de competència i procediment per part del poder judicial, i fins i tot ens podem trobar amb acusacions de manca d'imparcialitat del Tribunal i magistrats en concret. Com es comentava prèviament, un dels pilars clau del *lawfare*, com el propi nom indica, és la implicació del Poder Judicial o de part del mateix en la consecució dels objectius de la guerra jurídica. Aquesta implicació tant es pot donar per la connivència amb

²³ És especialment interessant tot el procediment iniciat per la Junta Electoral Central d'inhabilitació del President de la Generalitat Quim Torra amb acusacions de manca de competència de l'òrgan i de vulneracions de drets procedimentals.

Els elements de la guerra jurídica s'emmarquen en el que s'anomena «dret penal de l'enemic»

el poder impulsor de la guerra jurídica com per interessos propis. En qualsevol cas, i com a conseqüència directa del recentment exposat, una forma de neutralitzar el poder del *lawfare* és comptar amb estructures del poder judicial independents, amb transparència i processos de control eficients. En el cas de l'Estat espanyol, no ajuda, per contra, l'existència d'un poder judicial hereu d'un passat franquista, on les estructures judicials i policials es van veure ínfima o nul·lament actualitzades i depurades durant la transició després de 40 anys de Dictadura.²⁴

Aquests elements de la guerra jurídica s'emmarquen en el que s'anomena «dret penal de l'enemic», concepte consolidat pel jurista alemany Günter Jakobs (1937) i que analitza com hi ha un dret penal amb procediments garantistes per a la ciutadania que pugui haver comès un delicte tipificat en els codis d'un estat, i un altre dret penal

que s'aplica a un col·lectiu determinat, les persones que són tractades com a enemics de l'Estat.²⁵

Els procediments conduïts en el marc del *lawfare* tenen en comú, també, la vulneració d'altres drets fonamentals, més enllà de les garanties procedimentals. Alguns d'ells són la vulneració del dret a la llibertat conculcat per imposició de mesures cautelars desproporcionades de privació de llibertat, o la vulneració de la llibertat d'expressió o de reunió pacífica. En alguns dels casos mencionats i amb una gravetat addicional, com comentarem més endavant, es dona la vulneració del dret al lliure exercici de càrrec públic representatiu o a la participació democràtica.

Un dels elements clau de la guerra jurídica és la bretxa *de facto* del principi de presumpció d'innocència. Si bé el procediment pot ésser conduït de forma aparentment garantista en el sentit més processal del terme, en els casos de *lawfare* hi ha una vulneració del principi de presumpció d'innocència que es pot conculcar de múltiples

formes i per part de diferents actors. Per part del poder judicial aquesta vulneració *de facto* es pot donar de diverses formes, entre elles, la imposició de mesures cautelars desproporcionades o inclús amb vulneracions dels requisits previstos a la llei —com ara la Llei d'Enjudiciament Criminal espanyola²⁶— per les detencions fonamentades en acusacions per delictes greus sense proves suficients, per les filtracions als mitjans de comunicació de certs elements de la causa que es troben sota secret de sumari... És característic dels processos del *lawfare* veure procediments que comencen amb detencions, mesures cautelars privatives de llibertat o acusacions de delictes greus com el de terrorisme i que transcorregut un temps s'esvaeixen, es modifiquen o es retiren. Aquesta realitat conculca greument el principi de presumpció d'innocència, que és, al seu torn, un pilar bàsic del nostre sistema penal.

Però la presumpció d'innocència no només es veu vulnerada *de facto* per la

24 Interessant veure la investigació basada en una llarga i exhaustiva investigació de sumaris i sentències del Tribunal d'Ordre Públic, de decisions de diverses instàncies judicials i del propi Tribunal Suprem.

Vegeu JIMÉNEZ VILLAREJO i DOÑATE, *Jueces pero parciales. La pervivencia del franquismo en el poder judicial*.

25 JAKOBS, *Appendix D On the Theory of Enemy Criminal Law*.

26 CONGRESO DE LOS DIPUTADOS, «Ley de enjuiciamiento criminal». A l'article 503 preveu els criteris que han de ser interpretats restrictivament per la imposició de mesures cautelars privatives de llibertat.

La denúncia social de totes les vulneracions, ja siguin procedimentals o de drets civils i polítics, és una eina de lluita contra la guerra jurídica

via judicial, i aquí és on té un gran paper el segon pilar de la guerra jurídica, el poder mediàtic. Tot sovint, aquesta presumpció d'innocència és conculcada a ulls de l'opinió pública que és directament interpel·lada per mitjans de comunicació hegemònics que al servei de la causa de l'*statu quo* exerceixen de poder criminalitzador gràcies a filtracions parcials i tergiversades, cobertura informativa desproporcionada, cooperació de l'opinió pública de condemna i deshumanització de la persona o del col·lectiu represaliat.

Amb tot, es tracta d'una lluita amb una clara descompensació de poders. Així ho mencionava la professora Proner «d'una diferència dramàtica en la mena d'armament d'aquesta guerra profundament asimètrica».²⁷ Com no ho ha de ser, encara més, la guerra jurídica exercida per un estat sostingut pels pilars del poder judicial i el poder mediàtic contra la societat civil? Quines són les eines de les que disposen aquests últims per a mirar de combatre una guerra com aquesta? Tot i semblar complex, és indispensable analitzar-ho,

doncs no només és una qüestió que certs sectors dissidents de la societat puguin defensar els seus drets en aquesta guerra desigual, sinó que és una qüestió de defensa de la qualitat democràtica. La guerra jurídica té una afectació directa en la legítima participació democràtica, la diversitat ideològica i l'exercici dels drets fonamentals de tota la ciutadania.

Neutralització del *lawfare* i erosió democràtica

És de vital importància conèixer quins són els mecanismes de la guerra jurídica. És l'element principal per mirar de neutralitzar els seus efectes. Disposar d'informació veraç i contrastada per tal d'identificar els casos concrets és indispensable i, per tant, es fa necessària l'existència de mitjans de comunicació independents i d'una societat amb voluntat de donar-los valor i d'informar-se tenaçment.

La denúncia social de totes les vulneracions, ja siguin procedimentals o de drets civils i polítics, és una eina

de lluita contra la guerra jurídica. Sense aquesta denúncia pública es fa molt difícil que entitats de defensa dels drets humans, persones expertes en la matèria, així com la pròpia societat i la comunitat internacional puguin identificar que s'està en un marc de *lawfare*. Un altre element, clau en qualsevol tipus de repressió, és l'acompanyament i la xarxa de suport a les persones represaliades o objecte de la guerra jurídica. Com s'ha pogut veure, tot i que la guerra jurídica ataquï a persones individuals, en molts casos es condueix contra representants o líders socials, i a més, s'acompanya d'una campanya de criminalització de tot el col·lectiu dissident de forma generalitzada. És per això que és indispensable que aquest col·lectiu, alhora que busca aliances amb la resta de la societat, s'organitzi i generi una resposta també des del punt de vista de suport i l'acompanyament per mirar de neutralitzar l'efecte aïllador i trencador de la repressió.

És de vital importància l'existència d'una societat amb suficient esperit crític per ser capaç d'analitzar i denunciar els casos de guerra jurídica. El poder mediàtic juga un

²⁷ PRONER, «Guerras híbridas al Brasil i la guerra jurídica per derrocar la democràcia».

És indispensable fomentar, des de tots els sectors, un sistema judicial independent, amb mecanismes de control eficients i amb una formació exhaustiva en la defensa i protecció dels drets humans

paper molt important en el *lawfare* i, per tant, dificultar aquesta tasca de cooptació de l'opinió pública és crucial per neutralitzar els efectes de la guerra jurídica.

No es pot oblidar que l'existència d'un cos legislatiu cada vegada més punitivista, la introducció de nous tipus penals o regulacions administratives amb definicions vagues o fortament interpretables, faciliten la tasca del poder judicial en la guerra jurídica. És per això que les tendències actuals cap al populisme punitiu no ajuden en absolut a la neutralització del *lawfare*.²⁸ Aquelles polítiques que proposin un enduriment del codi penal, la desconcreció en les definicions dels tipus i supòsits o la tipificació de conductes que haurien de ser emparades per l'exercici de drets fonamentals, probablement propiciaran la utilització de la llei per a fins oposats a la mateixa, i facilitaran la penalització de conductes que en un primer moment no s'haguessin pogut enjudiciar.

Finalment, és indispensable fomentar, des de tots els sectors socials i polítics, un sistema judicial independent amb mecanismes de control eficients i amb una formació exhaustiva en la defensa i protecció dels drets humans. En concret, a l'Estat espanyol són preocupants els índex de confiança en la judicatura o la percepció d'independència que té la societat respecte al sistema judicial. És inajornable la transformació del sistema judicial, que en cap cas ha estat sacsejat des de la Transició, permetent que sigui hereu del sistema mastodòntic de «justícia» repressiva que es va construir durant el règim franquista. Sense un procés de memòria, justícia i reforma no s'aconseguirà mai l'estructuració d'un poder judicial independent i transparent que serveixi de primera barrera a la perillosa pràctica de la guerra jurídica.

La guerra jurídica és perillosa, i no només per tractar-se d'una repressió emmascarada de legalitat contra sectors sencers de la població: ho és, sobretot, perquè ataca directament la participació democràtica efectiva, ferint greument el dret a la partici-

pació política per la via representativa, per la via de la protesta i per la via de l'organització social. Ja sigui amb clara intencionalitat, o de forma col·lateral, la pràctica de la guerra jurídica afecta per igual els individus i col·lectius objecte de la mateixa, així com la pròpia salut democràtica de la societat que la pateix. I no deixa de ser un peix que es mossega la cua: com menys gaudeixi una societat de salut democràtica, més senzill serà fer la guerra jurídica a les seves dissidències, cada vegada més vulnerables a una pràctica que gaudeix d'una aparença de legalitat que pot arribar a ser més eficaç que la tradicional declaració de guerra. ■

28 ANTÓN-MELLÓN i CARBONELL, «Populismo punitivo, opinión pública y leyes penales en España (1995-2016)».

■ Bibliografia

ADURIZ, Iñigo. «La crisis del 'wasap' de Cosidó evidencia las grietas en el PP de Casado» [en línia]. A *El diario.es*, de 20 de novembre de 2018. Disponible a: <www.eldiario.es>.

AMNISTIA INTERNACIONAL. «ESPAÑA: Análisis de la sentencia del Tribunal Supremo en la causa contra líderes catalanes» [en línia], de 29 de novembre de 2019. Disponible a: <www.es.amnesty.org>.

AMNESTY INTERNATIONAL. «Spain: New counter-terrorism proposals would infringe basic human rights» [en línia], de 10 de febrer de 2015. Disponible a: <www.amnesty.org>.

ANTÓN-MELLÓN, Joan i ANTÓN CARBONELL, Elisenda. «Populismo punitivo, opinión pública y leyes penales en España (1995-2016)» [en línia]. A *Revista Internacional de pensamiento político*, núm. 12. Disponible a: <www.upo.es>.

CONGRESO DE LOS DIPUTADOS. «Constitución española» [en línia]. A *Boletín Oficial del Estado*. Publicat a 29 de desembre de 1978. Disponible a: <www.boe.es>.

CONGRESO DE LOS DIPUTADOS. «Ley de enjuiciamiento criminal» [en línia]. A *Boletín Oficial del Estado*, de 14 de setembre de 1882. Disponible a: <www.boe.es>.

DUNLAP, Charles. «Law and military interventions: preserving humanitarian values in 21st conflicts» [en línia]. Disponible a: <www.people.duke.edu>.

EUROPEAN COUNCIL. «Conveni Europeu de Drets Humans» [en línia]. Disponible a: <www.echr.eu>.

INTERNATIONAL TRIAL WATCH. «Valoració factico-jurídica per part d'observadors internacionals i nacionals de la Sentència condemnatòria d'autoritats i líders socials catalanes» [en línia]. Disponible a: <www.internationaltrialwatch.org>.

JAKOBS, Günter. «Appendix D On the Theory of Enemy Criminal Law». A DUBBER, Marcus. *Foundational Texts in Modern Criminal Law*. Oxford: Oxford Scholarship, 2014.

JIMÉNEZ VILLAREJO, Carlos i DOÑATE, Antonio. *Jueces pero parciales. La pervivencia del franquismo en el poder judicial*. Madrid: Edicions de pasado y presente, 2012.

LAQUEUR, Walter. *No end to war: Terrorism in the twenty-first century*. Londres: Bloomsbury, 2004.

MADISON PAGE, James. *The True Story of Andersonville Prison*. Nova York: M.J. Haley, 1908.

ONU. «Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics» [en línia]. Disponible a: <www.treaties.un.org>.

PARLAMENT DE CATALUNYA. «Llei Orgànica 6/2006, de 19 de juliol, de reforma de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya». A *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* [en línia]. Disponible a: <www.dogc.cat>.

PRONER, Carol. «Guerres híbrides al Brasil i la guerra jurídica per derrocar la democràcia». A *Eines*, núm. 36, pàg. 96-107. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2019.

PRONER, Carol (et al). *Comments on a notorious verdict. The trial of Lula* [en línia]. Disponible a: <www.clasco.org>.

SIEDER, Rachel, SCHJOLDEN, Line i ANGELL, Alan. *La Judicialización de la política en América Latina*. Bogotá: Editorial Universidad Externado de Colombia, 2011.

VALIM, Rafael. «Estado de excepción: La forma jurídica del neoliberalismo» [en línia]. Disponible a: <www.researchgate.net>.

connexions

Democràcia, legalitat i desobediència civil

vista prèvia >

Està justificada la desobediència civil?

Des de quina perspectiva, moral, política, jurídica?

En quins supòsits? Aquestes qüestions són rellevants per entendre determinats moviments socials que utilitzen la desobediència a la llei com a forma de manifestar el seu rebuig a situacions que consideren injustes.

Jorge F. Malem Seña

Catedràtic de Filosofia del Dret de la Universitat Pompeu Fabra

jorge.malem@upf.edu

La pregunta sobre si cal obeir al dret i en quines circumstàncies s'ha d'adoptar una actitud desobedient és un tema central per a qualsevol teoria o filosofia política, moral o social. Naturalment, aquest problema no es planteja només en una democràcia, ni s'ha circumscrit a èpoques recents, tal com ho posa de manifest el conegut exemple d'Antígona.¹

No obstant això, és en la democràcia on aquesta qüestió adquireix la seva autèntica magnitud. La llei apareix aquí com el resultat de la voluntat estatal, constituïda a partir d'eleccions lliures protagonitzades per ciutadans iguals en un marc de respecte pels drets humans.

En aquest context, sembla difícil poder justificar que els ciutadans desobeeixin una llei que, a través de la seva participació política, han

contribuït a produir col·lectivament. Però, al mateix temps, es pot observar que el descontentament polític motivat per l'anormal funcionament de les institucions democràtiques o pels resultats negatius que de vegades generen aquestes institucions, condueix a les persones a violar la llei com una manera de manifestar el seu dissens i la seva protesta.

Aquesta mena de desobediències al dret, viscudes com un imperatiu ètic, poden ser violentes o noviolentes, públiques o secretes, i tenir objectius molt diversos que van des de la desobediència revolucionària a l'objecció de consciència. La desobediència civil s'inscriu dins d'aquest àmbit més general de violació a la llei com una manera d'expressar el malestar polític i, fins i tot, com una forma de participació política.

Sota l'admonició d'activistes socials i reformadors polítics com Mohandas Karamchand Gandhi (1869-1948) i Martin Luther King (1929-1968), entre d'altres, els desobedients civils han fet de la seva acció una pràctica ja usual en les democràcies madures. Talls de

carrers i avingudes, assegudes en aeroports, ocupacions pacífiques d'universitats i una infinitat d'activitats noviolentes formen part avui d'un arsenal molt vast de participació política que es manifesta a través de violacions a la llei, d'incompliment de sentències dels tribunals o d'una fèrria oposició a programes de govern.

En aquest treball, prestaré atenció, en primer lloc, al concepte de desobediència civil amb l'objecte de caracteritzar amb la precisió més gran possible aquesta manera d'acció política. En segon lloc, oferiré arguments que justifiquin determinades desobediències a la llei en una democràcia assentada i moderna.

Concepte de desobediència civil

Un acte pot ser considerat de desobediència civil si és una acció il·legal, pública i oberta, realitzada de forma voluntària i conscient, que és intencional i noviolenta, i executada com a últim recurs polític. Fins aquí la definició. Però, cadascuna d'aquestes característiques mereix ser breument analitzada per evitar confu-

1 Com és sabut, Antígona és un personatge d'una tragèdia de Sòfocles. S'hi narra que Creont, esdevingut rei de Tebes, va prohibir donar sepultura a Polinices d'acord amb els ritus funeraris de l'època. Antígona va desobeir l'ordre de Creont i va donar sepultura al seu germà Polinices sota l'argument que la llei moral, honrar els morts, és superior a la llei dels homes. Antígona va ser condemnada per violar la llei de Tebes i es va llevar la vida a la presó. SÒFOCLES, *Tragèdies*, vol. I.

La noviolència com a element constitutiu de la desobediència civil significa, en primer lloc, l'absència de violència, d'incitació a la violència i de l'amenaça de l'ús de la violència

sions provocades per la vaguetat i ambigüitat dels termes i categories utilitzats.²

La desobediència civil és sempre una acció il·legal, i per això és un acte que indefectiblement ha de violar una llei vigent, interpretada aquesta en un sentit ampli.³ Per aquest motiu, pot tenir com a una de les seves conseqüències que el desobedient vagi a la presó.

Que sigui una acció pública i oberta suposa que les accions de desobediència civil no s'han de realitzar en secret o utilitzant qualsevol estratègia d'ocultació. En constituir una apel·lació perquè les autoritats modifiquin un estat de coses injust, una mesura governamental o legislativa inacceptable, o determinades polítiques immorals, implica que ha de ser coneguda per amplíssims sectors de la societat, sense engany, sense mentides. La publicitat de tals actes expressa també que els

agents que els propicien i realitzen estan convençuts de la seva correcció moral i que estan decidits a llançar les seves idees a un debat ampli perquè siguin sotmeses a un escrutini generalitzat.

Es tracta, d'altra banda, d'actes voluntaris i conscients, és a dir, d'accions que l'agent que les realitza, tot i d'haver-ho volgut, les hagués pogut evitar. I que la violació de la llei que el desobedient comet no és provocada per la seva culpa o negligència, ni tampoc per ignorància o inadvertència. La desobediència civil comporta que es té ple coneixement de la naturalesa de l'acció que es porta a terme.

La intencionalitat política és una altra de les característiques d'aquesta forma de protesta. Amb la desobediència civil es persegueix derogar una llei o una determinada política governamental; forçar la majoria governamental a replantejar sobre preferències; posar de manifest un error polític o casos de corrupció i, en fi, persuadir l'electorat perquè canviï la seva posició. Però aquests objectius sempre han de ser limitats, la desobediència civil no pot fomen-

tar el canvi de sistema polític o provocar una revolució; això seria propi d'altres formes, incloses legítimes, d'acció política noviolenta.

Així mateix, són actes noviolents. La noció de noviolència és polifacètica. I la qüestió es complica una mica més si es pensa no només que el terme violència té una càrrega emotiva desmesurada, sinó també que molts actors polítics que enalteixen la violència en alguns contextos, fins i tot si és practicada de forma desmesurada, la critiquen arbitràriament quan estan en desacord o els és desfavorable. Tal va ser el cas de l'expresident dels EUA, Lyndon B. Johnson (1908-1973), que mentre condemnava emfàticament els actes de violència al carrer produïts a Watts el 1965, causats per motius racials, s'embarcava sense manies a la guerra del Vietnam o rebutjava condemnar la violentíssima repressió de la policia de Los Angeles contra la població negra.⁴

La noviolència com a element constitutiu de la desobediència civil significa, en primer lloc, l'absència

² Per una anàlisi detallada del concepte de desobediència civil pot consultar-se, MALEM, *Concepto y justificación de la desobediencia civil*.

³ Incloc amb aquesta expressió a la llei en sentit estricte, als reglaments, a les sentències judicials, a les decisions polítiques d'exigit compliment.

⁴ GARVER, «What violence is?».

La concepció que es tingui de la violència impactarà decisivament en la caracterització de noviolència i, per tant, en la denotació de desobediència civil.

de violència, d'incitació a la violència i de l'amenaça de l'ús de la violència. Però aquí comença una sèrie de problemes addicionals, ja que la mateixa definició de violència és controvertida.

La idea de violència ha estat utilitzada com a sinònim d'idees tan dispars com poder, potència, força, passió, brutalitat o virulència, entre d'altres. En el seu significat més primigeni, fa referència a l'ús il·legítim de la força física sobre persones o coses. No obstant això, és possible assignar a aquest terme altres sentits diferents. Així, hi ha qui parla de violència psicològica, de violència estructural, de violència latent o de violència ambiental, per assenyalar només alguns d'ells, on s'adverteix l'absència de l'ús il·legítim de força física.

La dogmàtica penal tampoc ajuda a establir un significat clar de violència. Les raons són variades. La primera és que el mateix Codi Penal espanyol, per posar un exemple, tot i esmentar el terme violència en diversos contextos normatius, no utilitza en tots ells un únic concepte de violència. La segona és que s'ha produït, segons aquesta dogmàtica,

una mena d'espiritualització de la idea de violència, atès que per a caracteritzar-la no és important el mitjà utilitzat, la força física sobre persones o les coses, sinó que hi hagi hagut una violació o afectació indeguda dels drets d'una persona.

La idea de violència no faria referència, interpretada així, ni al mitjà utilitzat ni al fi aconseguit. Cal assenyalar, però, que si se segueix per aquesta línia, no hi hauria pràcticament cap acte no violent si es viola algun dret d'un individu.

Naturalment, la concepció que es tingui de la violència impactarà decisivament en la caracterització de noviolència i, per tant, en la denotació de desobediència civil.

Ara bé, històricament almenys, s'ha considerat que la noviolència associada a la desobediència civil suposa l'absència de l'ús de la força física il·legítima, o de l'amenaça d'aquest ús, sobre persones o coses. Una persona, per exemple, que en una manifestació de carrer roman asseguda malgrat els requeriments policials perquè s'aixequi i abandoni el lloc, i deixa el seu cos inert perquè siguin els agents de l'ordre qui l'ar-

rossequin o la portin a pes de braç per desallotjar aquest espai, realitza un acte de noviolència. Es limita, simplement, a no col·laborar amb les forces d'ordre públic. De la mateixa manera, si un grup de ciutadans decideix tallar una carretera en exercici de la seva protesta i amb això viola el dret dels conductors dels vehicles que per allí transiten, no pot ser catalogat sense més com un grup d'individus violents. Una extensió del significat de violència per denotar aquests casos deixaria pràcticament buit el conjunt d'actes pacífics de protesta.

La noviolència exigeix sempre, a més a més, que no s'hagi de reaccionar a les provocacions o a la repressió de les forces d'ordre públic. Només així es pot entendre les instruccions donades per l'historiador nord-americà Howard Zinn (1922-2010) als resistents no violents a favor de la integració racial als EUA: «podeu intentar afrontar l'agressió física sense protegir-vos, donant a entendre clarament que no intentareu respondre als cops ... En aquests casos utilitzeu les postures següents: per protegir el crani, creueu les mans sobre el cap. Per evitar la desfiguració de la

Perquè hi hagi desobediència civil cal que el desobedient no faci servir la força física il·legítima, ni amenaci, ni coaccioni altres, i que no respongui a les provocacions o violència dels cossos i forces de seguretat de l'Estat

cara, poseu-vos els colzes davant dels ulls. Per a les noies: per evitar que els cops de peu ocasionin ferides internes, jaieu d'un costat i alceu els genolls fins a la barbata; per als nois: agenol·leu-vos i inclineu-vos cap a terra, amb el crani i la cara protegits».⁵ La defensa passiva utilitzant el cos mai és un acte de violència.

Però la noció de noviolència associada a moviments polítics no vol dir només absència de força física il·legítima o de l'amenaça de fer ús d'ella. De vegades, se l'ha equiparat amb certes virtuts morals com la manca d'odi, orgull o covardia. Gandhi, a més a més, imaginava la noviolència com una virtut social i no únicament individual.

En altres circumstàncies, l'expressió noviolència ha servit per expressar la voluntat d'acceptar el càstig que les autoritats imposen a conseqüència de la violació de la llei. Henry David Thoreau (1817-1862) i Mohandas Gandhi poden donar-ne prova.

En definitiva, perquè hi hagi desobediència civil cal que el desobedient

no faci servir la força física il·legítima, ni amenaci, ni coaccioni altres, i que no respongui a les provocacions o violència dels cossos i forces de seguretat de l'Estat, sotmetent-se després a l'acció dels organismes jurisdiccionals.

Finalment, la desobediència civil constitueix un últim recurs polític en el joc de la democràcia. Martin Luther King suggeria que «tota campanya no violenta té quatre fases bàsiques: primer, la reunió de les dades necessàries per determinar si existeixen les injustícies; després la negociació; després l'auto purificació; i finalment, l'acció directa».⁶

La desobediència civil hauria d'operar així amb les reivindicacions polítiques quan s'hagi intentat seguir totes les vies legals i aquestes hagin mostrat la seva ineficàcia; quan les autoritats semblen immunes als canvis o les elits protegeixen incòlume els seus privilegis. Abans d'iniciar el camí de la desobediència a la llei, els actors han d'estar segurs que no queden altres mecanismes legals disponibles per a superar les situacions d'injustícia.

Tipus de desobediència civil

Hi ha dues grans classes de desobediència civil. La desobediència civil directa i la indirecta. En la primera, es viola la llei que es reputa injusta. En la segona, es viola una llei justa, però com a mitjà per protestar contra una altra llei o estat de coses que es titlla d'immoral. Això és així perquè no sempre és possible violar directament una llei injusta. I fa que els criteris de justificació siguin més fàcils d'enarborar en el primer cas que en el segon.

La justificació política de la desobediència civil

Un dels temes recurrents que qualsevol teoria de la democràcia planteja és si cal seguir les normes imposades pel legislador com a representant polític de la ciutadania o si està permès apartar-se d'elles sota certes condicions. Un aspecte més específic d'aquesta qüestió general és si està justificat l'ús de la desobediència civil com a manera d'acció política que desafia les lleis imposades per la majoria electoral.

5 ZINN, «The new abolitionist».

6 KING, *Porque no debemos esperar*.

En una democràcia hi ha regles i procediments per a la presa de decisions públiques i, a més, hi ha determinats continguts, en general els drets humans, que no poden ser avassallats per aquestes decisions

La democràcia, que ha estat definida històricament de manera molt diversa, pot ser conceptualitzada com aquell sistema polític que accepta el principi de la majoria. És a dir, aquell sistema on les decisions es prenen en virtut de la regla de la majoria dins de l'escrupolós respecte pels drets humans. Aquest últim aspecte fa que es parli de principi i no de regla, a seques, de la majoria.

Això suposa que en una democràcia hi ha regles i procediments per a la presa de decisions públiques i que, a més, hi ha determinats continguts, en general els drets humans, que no poden ser avassallats per aquestes decisions.

Però això és en teoria; en les democràcies realment existents, les autoritats estatals poden governar violant tant el procediment democràtic com la intangibilitat dels drets. En ambdós casos s'obra la via per a la justificació de la desobediència civil com un últim recurs que busqui posar fi a aquestes anomalies.

Per assenyalar tan sols alguns problemes que poden originar les campanyes de protestes no violentes,

en principi, justificades. En primer lloc, el principi de la majoria és un sistema de justícia imperfecte, en el sentit que les decisions adoptades sota la seva fórmula poden generar situacions injustes o immorals. Sota el principi de la majoria es pot propugnar, afavorir o mantenir la segregació racial, ètnica o nacional a una part de la població, per exemple, o perpetuar-la en situació d'extrema desigualtat econòmica i de pobresa. En aquests casos, la desobediència civil pot ser usada per cridar l'atenció de la majoria electoral o governamental perquè morigeri aquests estats de coses, afavorint, a més a més, la participació política de sectors marginats.

En segon lloc, la participació ciutadana, que està lligada a la idea de democràcia, es pot veure limitada per múltiples motius. Entre aquests, l'existència d'un sistema de partits molt rígid que impedeix que ciutadans no afiliats o descontents puguin expressar i defensar els seus punts de vista. Això es pot veure incrementat en un sistema bipartidista; o per partits dirigits amb mà fèrria inabastables pels desitjos dels seus militants; o perquè hi hagi partits molt

receptius a la corrupció empresarial, la qual cosa torna ineficaces les preferències ciutadanes. Aquests casos, i altres que poguessin pensar-se, fan que la participació política com a mecanisme de construcció de la voluntat popular i de la voluntat estatal es col·lapsi en un sistema elitista dirigit per una minoria de polítics professionals. La desobediència civil pot ser una eina que moderi o canviï aquesta realitat.

En tercer lloc, els partits polítics poden arribar a acords per ocultar cert estat de coses, furtant d'aquesta manera qüestions d'interès general per al debat públic. Aquí la desobediència civil pot servir per posar en joc a l'arena pública precisament aquells assumptes que les autoritats no volen discutir malgrat la seva innegable importància per a la ciutadania.

Però la desobediència civil no és útil únicament per subratllar deficiències procedimentals, exemples dels quals poden multiplicar-se sense cap dificultat. Pot ser que fins i tot les constitucions democràtiques alberguin en el seu si disposicions clarament injustes, com va ser la segregació racial als EUA, almenys fins

La desobediència civil podria veure's com a forma de participació política compatible amb la democràcia i quedaria expedit el camí vers la seva justificació política

a 1954, o les marginacions en virtut de l'orientació sexual o nacional. Tal com van posar de manifest les *Selma to Montgomery Marches* [Marxes de Selma a Montgomery, també conegudes com a Marxes per la llibertat] afroamericanes, la desobediència civil va complir la funció de denúncia de tals injustícies, de catalitzador del descontentament, i va obrar com a eina per urgir la modificació de la interpretació constitucional o de la reforma de la constitució.

En tots aquests supòsits, la desobediència civil opera com un mecanisme corrector de les insuficiències de les democràcies reals. Com un instrument que impedeix que les injustícies s'agreugin o consolidin. I tendeix, en aquest sentit, a donar una major estabilitat al sistema polític en integrar ciutadans que d'altra manera no tindrien lloc en el disseny institucional o mai veurien representats els seus interessos.

Si fos així, la desobediència civil podria veure's com a forma de participació política compatible amb la democràcia i quedaria expedit el camí vers la seva justificació política. Podria ser genuïnament considerada un

element corrector de les institucions i de la vida democràtiques, i no com una pràctica destructiva d'aquestes. Democràcia, justificació política i desobediència civil serien, així, termes perfectament compatibles.

Conclusions

La pregunta de si cal obeir la llei en una democràcia és una qüestió política i moral que no admet una resposta senzilla, sigui afirmativa o negativa. Si en general pot afirmar-se que en una democràcia els ciutadans són creadors de llurs particulars destinacions en contribuir a l'autogovern col·lectiu mitjançant la seva participació política i, per tant, són els seus propis legisladors, és cert també que hi ha moltes excepcions a aquesta regla motivades per raons tant procedimentals com de fons.

En aquest treball he intentat mostrar alguns casos en els quals està justificada la desobediència al dret per tots dos motius. La desobediència civil, com a manifestació més de l'imperatiu moral que hom té d'oposar-se a les injustícies fins i tot en

una democràcia, es mostra com un remei eficaç en determinats contextos per superar-les.

Les accions de desobediència civil exigeixen molta cautela abans de dur-les a terme. En constituir la violació d'una llei, pot tenir com una de les seves conseqüències que alguns dels participants en les protestes vagin a la presó o pateixin altres càstigs. S'ha de ser conscient que és una pràctica que suposa penalitats. Per aquesta raó, els dirigents convocants han de ser curosos en planificar i explicar aquest tipus d'acció política no violenta.

Per aquest mateix motiu, els actes de desobediència civil han d'estar perfectament organitzats. I no únicament per evitar que es produeixin episodis de violència, sinó també perquè en mostrar-se com una apel·lació a la majoria governamental perquè modifiqui els seus punts de vista o esmeni situacions injustes, s'ha de minimitzar els danys col·laterals i la possible afectació als drets dels ciutadans.

I a més, s'ha de triar de manera escrupolosament meditada quina

La desobediència civil pot operar com un mecanisme corrector de les insuficiències de les democràcies reals. Com un instrument que impedeix que les injustícies s'agreguin o consolidin

lleï es violarà i com es canalitzarà la protesta, sobretot en els actes de desobediència civil indirecta on s'ha de transgredir una llei justa, adequada o necessària per a l'ordre social.

Tot això implica que el desobedient civil sigui plenament conscient dels seus actes, alhora que es fa responsable de les conseqüències que comporta. I ha d'afrontar amb enteresa les penes que se li imposaran. Aquest és el preu que ha de pagar per complir amb el seu imperatiu moral. Com li agradava dir a Thoreau, «sota un govern que empenyona algú injustament, el lloc que ha d'ocupar un home just és també la presó».⁷

La desobediència civil és, per totes aquestes característiques, una forma d'actuar molt exigent. I per aquesta raó, ha de ser distingida d'altres formes d'acció política directa no violenta.

No pot ser confosa amb l'objecció de consciència. La desobediència civil sempre invoca els valors democràtics inclosos generalment en els textos constitucionals, mentre que l'objecció de consciència pot basar-se en

qüestions ètiques idiosincràtiques o religioses. I si l'objecció de consciència pot ser realitzada en secret, la desobediència civil sempre ha de ser pública i oberta, precisament per constituir una invocació a aquells valors morals inserits en el quefer públic.

La desobediència civil, a més a més, té com a finalitat la superació de certs objectius limitats. Derogar una llei o canviar determinats estats de coses. En aquest sentit, s'ha de distingir de la desobediència revolucionària, la fi de la qual es tradueix en el canvi de sistema juridicopolític o en l'alteració substancial de l'ordre constitucional vigent. Conceptualment, una revolució també pot ser violenta, encara que tingui moltes dificultats empíriques per imposar-se. Les accions de desobediència civil són, d'aquesta manera, modestes.

D'altra banda, cal no confondre la desobediència civil amb el dret de resistència incorporat a algunes de les més recents constitucions⁸, ni amb la manifestació del mer dret a la dissidència que és innat a la de-

mocràcia. En tots dos casos, perquè es tracta precisament de drets i les seves comeses, no impliquen una violació a la llei com a la desobediència civil. La desobediència civil no pot ser un dret jurídic. El dret no pot autoritzar que es violi una llei vàlida i vigent. Però sí, en canvi, pot haver-hi un deure moral i polític a comprometre's en actes de desobediència civil.

Finalment, la desobediència civil ha de ser distingida de la desobediència criminal. La intencionalitat política pròpia de la primera està absent en la segona. Per això, els desobedients civils a la presó no poden ser catalogats com a presos comuns, com ara els homicides o els agressors sexuals.

No obstant aquestes i altres diferències entre les diferents formes de desobediència a la llei, se sol fer un ús indiscriminat de l'expressió desobediència civil per referir-se a totes elles. La raó per a tan confús procedir és el valor emotiu positiu d'aquesta forma d'accionar emparentada a figures de prestigi moral com Mohandas Gandhi o Martin Luther King. Però tal assimilació no deixa de ser un error. ■

⁷ THOREAU, *Del deber de desobediencia civil*.

⁸ Com són els casos de les constitucions alemanya i peruana.

■ Bibliografia

GIAMMANCO, Roberto. *Poder negro*.

Madrid: Editorial Península, 1970.

GRAVER, Newton. «What violence is?»

[en línia]. A *The Nation*, 24 de juny del 1968.

Disponible a: <www.thenation.com>.

KING, Martin Luther. *Porque no debemos*

esperar. Madrid: Ayma Editorial, 1969.

MALEM, Jorge F. *Concepto y justificación de la*

desobediencia civil. Barcelona: Ariel, 1990.

SÒFOCLES. *Tragèdies, vol. I: Les dones de*

Traquis. Antígona. Barcelona: Col·lecció

Bernat Metge, 1951.

THOREAU, Henry David. *Walden*.

La desobediencia civil. Madrid: Ediciones

del Cotal, 1979.

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

ELS MUNICIPIS DEL BENESTAR
MODEL NÒRDIC I NOU PAÍS
ROGER BARRES

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

GOVERNANÇA CULTURAL, IDENTITAT I TERRITORI
POLÍTQUES CULTURALS A CATALUNYA, 1980-2016
JOAQUIM RUBI, HILDEBRANDT, SANTI MARTÍNEZ ILLA, MARIANO MARTÍN ZAMORAÑO

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

MATRIMONIS FORÇATS I POLÍTQUES DE PREVENCIÓ
CAMPANYES DE LA SOCIETAT CIVIL DEL REGNE UNIT I ESCÒCIA I LA SEVA APLICACIÓ A CATALUNYA
MARTA RODRIGUEZ-FERNÁNDEZ

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

CONCILIACIÓ I CORRESPONSABILITAT
UNA PERSPECTIVA FEMINISTA
CRISTINA SÁNCHEZ IMRET, NÚRIA VILLENATUDELA

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

ESTUDIS POLÍTICS I SOCIOECONÒMICS

www.irla.cat/publicacions

navegador

El dictamen sobre la secessió del Quebec: equilibri i orfebreria

[vista prèvia >](#)

Un dels documents que més ha impactat en el debat sobre el dret a decidir dels pobles ha estat el dictamen emès pel Tribunal Suprem del Canadà, on malgrat afirmar que el Quebec no té un dret a la secessió unilateral, dibuixa no obstant una via a partir del principi democràtic per permetre la celebració d'un referèndum per a la independència i, en cas d'una victòria clara del "sí", una negociació posterior. Un exemple de com cal interpretar les lleis: en el moment i per a la societat actual, fent possible la resolució política dels conflictes polítics.

Joan Lluís Pérez Francesch

Catedràtic de Dret Constitucional de la Universitat Autònoma de Barcelona

joanlluis.perez.francesch@uab.cat

Fa més de vint anys de l'opinió consultiva emesa pel Tribunal Suprem del Canadà sobre la secessió del Quebec,¹ expressió d'una concepció deferent amb les pretensions de reivindicació nacional o d'independència. Tot un conjunt de regles i criteris interpretatius per a la secessió, amb una perspectiva absolutament diferent a la que malauradament estem acostumats a l'Estat espanyol. En aquest cas hem experimentat la resolució violenta, tallant, en nom de la sobirania nacional com un ens metafísic, prejurídic, a tot intent de votació o resolució democràtica, sovint sense ni tan sols escoltar. La secessió o l'autodeterminació, habitualment, són aspectes que s'assoleixen més per mitjans fàctics, és a dir, amb suport de la comunitat internacional o de les grans potències, més que no pas gràcies a acords jurídic-polítics. Per això la resolució del conflicte entre el Canadà i el Quebec es converteix en un cas interessant a estudiar.

1 SUPREME COURT OF CANADA, Reference re Secession of Quebec.

Versió catalana: IEC, «Consulta relativa a la secessió del Quebec».

Vegeu també: Documentos INAP, «Opinión sobre la secesión de Quebec, Texto de la opinión emitida el 20 de agosto de 1998 por el Tribunal Supremo de Canadá».

El Dictamen de 20 d'agost de 1998

El Dictamen que analitzem, de 20 d'agost de 1998, ens mostra com el dret pot gestionar aquest tipus de conflictes de base nacional de forma civilitzada. Es tracta d'un exemple d'equilibri entre diversos principis, tots considerats igualment importants: imperi de la llei, principi democràtic, federalisme i drets de les minories.

Al Canadà la convivència entre francòfons i anglòfons és un fet difícil des de la fundació de la federació. Un exemple n'és la reivindicació de més autonomia per al Quebec, primer impulsada pel Parti Liberal du Quebec (PL) [Partit Liberal del Quebec] i més tard pel Partit Québécois (PQ) [Partit Quebequès]. Aquest darrer organitzà un primer referèndum consultiu de «sobirania-associació» entre iguals amb la resta del Canadà, en què plantejà una autorització per la negociació amb el Govern de Canadà, per tal d'obtenir un nou estatus. Celebrat el 1980, el «No» es va imposar amb el 59,5% dels vots. En aquesta derrota tingué un paper important el Primer Ministre Pierre Trudeau (1919-2000)

i la seva proposta de reforma de la constitució federal, plantejada com un fre reactiu. Així, el 1982 aquesta va ser acceptada per les províncies anglòfones però no pel Quebec, perquè entenia que com a part constituent del Canadà gaudia del dret de veto a l'esmentada reforma constitucional, com ja s'havia fet en el passat el 1964 i el 1971.

El Tribunal Suprem en un dictamen de 28 de setembre de 1981 —com a conseqüència de la sol·licitud formulada pel govern federal— va establir que ni les lleis ni les convencions constitucionals exigien unanimitat per a reformar la Constitució; només un nivell «adequat» d'acord entre les províncies o Estats membres de la federació. El 6 de desembre, el Tribunal Suprem va sentenciar, a tenor del seu dictamen anterior, que la Llei Constitucional de 1982 era vàlida perquè no existia un dret de veto del Quebec. El Govern federal es plantejà fer propostes a les províncies però no aconseguí que totes les acceptessin, de manera que es pot considerar que el problema no era tan sols una cosa del Quebec. El 1982 hom aprovà la reforma constitucional,

Per a fer front a l'allau de peticions del Quebec, el govern federal d'Ottawa va promoure l'aprovació d'una llei federal que reconeixia el Quebec com a «societat distinta»

amb l'oposició de l'Assemblea Nacional de Quebec. La tensió entre el Quebec i el Canadà continuà cada cop amb més força.²

Els liberals de Jean Chrétien (1943) al govern del Canadà i el PQ de Jacques Parizeau (1930-2015) al Quebec es distanciaren molt. Aleshores, aquests darrers van organitzar el 1995 des del Govern de Quebec un nou referèndum, que no van guanyar per un estret marge de 50.000 vots —49,44% de vots favorables contra un 50,56% de vots contraris. El Govern de Quebec, amb un nou Primer Ministre, Lucien Bouchard (1938), va prometre un tercer referèndum si guanyava les eleccions de 1998. Les diferències entre els dos governs estaven molt a flor de pell.

Cal destacar l'estratègia del govern federal per a desactivar les pretensions secessionistes del Quebec. Per a fer front a l'allau de peticions del Quebec, el govern federal d'Ottawa va promoure l'aprovació d'una llei federal que reconeixia el Quebec com a «societat distinta». Al mateix temps va demanar al Tribunal Su-

prem el 30 de setembre de 1996, que aclarís les condicions d'un tercer referèndum i d'una possible secessió. El Govern del Quebec no hi participà en el procés perquè entenia que el Tribunal Suprem estava actuant com un òrgan en què no hi tenia representació —això va fer que actués el que s'anomena «amicus curiae», un tercer que actua per tal de defensar els interessos d'una part que no hi és formalment. En aquest context es produeix la Reference Re Secession of Quebec /Renvoi relatif à la sécession du Québec [Dictamen relatiu a la secessió del Quebec], del 20 d'agost de 1998, on es dona resposta a les tres demandes del govern federal i que en síntesi podem ordenar de la següent manera:

- 1) La Constitució canadenca no permet la secessió unilateral de Quebec.
- 2) El Dret internacional no reconeix un dret a la secessió unilateral de Quebec.
- 3) Com que respon negativament a les dues qüestions anteriors, no troba necessari establir quin dels dos drets hauria d'aplicar-se amb preferència.

Però més enllà de les respostes concretes, el que és important és el to de les seves argumentacions, que volen ser comprensibles i clares, amb una combinació d'arguments derivats del principi federal, la democràcia, la normativitat constitucional i el respecte a les minories. El Tribunal constata la inconstitucionalitat de la via unilateral que ha seguit el Quebec en el seu intent de secessió del Canadà, tant el 1980 com el 1995. Ara bé, pel Tribunal Suprem, la Constitució està formada no tan sols pel text escrit sinó per «tot el sistema de regles i principis que regeixen l'exercici del poder constitucional».³ D'aquí en dedueix que res impedeix que el govern del Quebec plantegi un projecte de referèndum d'independència amb una «pregunta clara», a la qual respongui «una majoria clara» de quebequesos. Es tractaria d'un pas vers la reformulació del pacte federal expressat a la Constitució, que obligaria jurídicament al govern federal a negociar el nou estatus del Quebec, encara que això no estigui regulat en el text escrit.

3 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, «Consulta relativa a la secessió del Quebec».

2 RUIZ, «El federalismo canadiense».

Pel Tribunal Suprem, la Constitució canadenca està formada no tan sols pel text escrit sinó per «tot el sistema de regles i principis que regeixen l'exercici del poder constitucional»

En efecte, de la conjuminació dels principis esmentats més amunt, —federal, democràtic, de legalitat i de respecte als drets de les minories—, neix el «deure per a les dues parts de negociar una modificació constitucional, amb l'objectiu de satisfer el desig de la província de realitzar la secessió». El Tribunal Suprem argumenta que hi ha l'obligació de negociar i que si així no es fa per una de les parts, aquest fet repercutirà en la manca de legitimitat davant la comunitat internacional. També insisteix en la importància de la claredat de la pregunta del referèndum i de la majoria social necessària que impulsi les mesures de separació. Un requeriment per als polítics que han de gestionar el procés.

El Tribunal Suprem apareix com una institució arbitral, no de part ni contra ningú, tot donant arguments per plantejar la secessió però també la reforma constitucional, i el que és més important: donant pautes per a una negociació política de bona fe, que porti allà on decideixi la voluntat popular. Aquest fet integrador és summament interessant, atès que en situacions en què es vol exercir la secessió es necessiten

institucions inclusives, sensibles a les demandes de les dues parts en conflicte i que, com veurem que ha passat al Canadà, poden fins i tot desactivar-la.

Cal remarcar que el sistema constitucional del Canadà es basa en la sobirania parlamentària —provinent de la tradició britànica— i considera el referèndum com un element excepcional. Malgrat aquest fet, res ha impedit donar entrada a aquesta tècnica de participació directa, instada des de les pròpies autoritats provincials, atès l'interès de trobar una solució a un problema polític de gran magnitud i amb moltes arestes. Ara bé, el centre de gravetat de la solució es trasllada a un segon moment, el de «l'actuació del legislador» definint què és una «pregunta clara» i «una majoria clara» per tal de decidir quelcom legítimament. El Tribunal Suprem no defineix aquest terme, perquè és deferent amb aquells que han de fer política, és a dir, el legislador, tot i que condueix a la conseqüent disparitat de criteris si ens atenem a la Llei de Claredat del Parlament federal o a la perspectiva de l'Assemblea Nacional del Quebec. Examinem tot seguit aquesta disparitat.

Disparitat de criteris interpretatius sobre la claredat

Al 2000, Stephane Dion (1955),⁴ ministre federal impulsor de la llei de la claredat referendària, anomenada *Loi donnant effet à l'exigence de clarté formulée par la Cour suprême du Canada dans son avis sur le Renvoi sur la sécession du Québec* [Llei per donar efecte a l'exigència de claredat formulada pel Tribunal Suprem del Canadà en el seu dictamen sobre la referència sobre la secessió del Quebec] inspirada en el dictamen de l'Alt Tribunal, aconseguí aprovar aquest text que no definia de cap manera la claredat de la majoria, perquè el que l'interessava era dificultar la secessió; així, deixava en mans del Parlament canadenc la determinació de què s'entenia per «majoria clara» en cas d'un nou referèndum de secessió al Quebec. La lògica de la llei era demanar majories qualificades com les que es

4 DION, *La política de la claridad. Discursos y escritos sobre la unidad canadiense*. Es pot observar la utilització política de les seves idees per part dels sectors més durs de la dreta unionista espanyol, com és el cas de la FAES, considerat un capdavanter de l'antiseccionisme.

Vegeu, DION, «Democracia, unidad, secesión: el caso de Quebec».

Avui ens trobem amb la constitucionalitat de les dues lleis, la federal i la del Quebec. I a més, el debat sobre l'abast i el significat de la unilateralitat continua viu

demanen en els processos de reforma constitucional. També s'esforça a introduir un element nou: la divisi-bilitat del Quebec, com la del mateix Canadà.⁵

Els criteris per tal de determinar la claredat van ser: deixar clara la voluntat de la província de deixar de formar part de Canadà i de formar un Estat independent —no altres indicadors com millores de finançament—; i l'establiment d'elements per a una negociació bilateral: repartiment d'actius i passius, delimitació de les fronteres, drets dels pobles indígenes, i protecció dels drets de les minories.

Al Quebec no li semblà gens bé allò establert en la Llei de la Claredat, entre d'altres raons perquè entenia que s'allunyava de la bilateralitat, i posava en mans del Parlament federal la determinació final de què és la claredat, a més d'exigir la participació de totes les províncies en la reforma del pacte constitucional. El Parlament federal va fer una regula-

ció legislativa «segons la qual podia decretar —unilateralment i arbitràriament— la claredat a priori de la pregunta del referèndum i la claredat a posteriori del seu resultat».⁶

Davant d'aquesta insatisfacció, el Quebec concretà la seva interpretació del dictamen mitjançant la *Loi sur l'exercice des droits fondamentaux et des prérogatives du peuple québécois et de l'État du Québec*, aprovada al 2001 [Llei d'exercici dels drets fonamentals i les prerrogatives del poble del Quebec i de l'Estat del Quebec]. Hi consagrà el dret d'autodeterminació i la fixació com a fórmula guanyadora d'un hipotètic referèndum el 50% + 1 dels vots.⁷ La constitucionalitat de la Llei va ser qüestionada per un petit grup unionista del Quebec, el Parti Egalité, i pel propi govern federal, però el Tribunal Superior del Quebec en va declarar la seva constitucionalitat, per la qual cosa el govern federal va presentar recurs amb els arguments de la llei de la claredat,

insistent en el fet que la secessió del Quebec només seria possible amb una esmena a la Constitució canadenc posterior a una negociació.

Avui ens trobem amb el fet que les dues lleis, la federal i la del Quebec, són constitucionalment vàlides tot i contradir-se. I a més, el debat sobre l'abast i el significat de la unilateralitat continua viu.⁸ Com es pot observar, la definició de què és la claredat en el referèndum és un element de contro-
versia, sobre el que s'ha escrit molt, discutint-se si fa referència a dades quantitatives o també qualitatives. Encara, doncs, cal posar-se d'acord pel que fa a la definició del «concepte de claredat», com aspecte previ a iniciar una negociació de bona fe. Tampoc queda clar com es desenvolupa una negociació de bona fe, atès que en un primer moment aquesta afectaria els termes de la secessió i en un segon moment a una esmena de la Constitució del Canadà. Tant un aspecte com l'altre han de comportar l'expressió de dues majories legítimes clares, la del poble del Quebec i la del Canadà. La situació és d'enorme complexitat.

5 Els pobles autòctons defensaven el seu dret a participar en una decisió sobre el Quebec que podria ser en el seu cas la pertinença a Canadà i trencar així la unitat del poble del Quebec.

6 GUÉNETTE i GAGNON, «Del referèndum a la secessió». El proceso quebequense de acceso a la soberanía y las lecciones aprendidas con respecto a la autodeterminación».

7 AGUADO, «Mitad más uno y principio democrático».

8 Vegeu, per exemple: EFE, «Ottawa dice que Quebec no puede separarse sin modificar antes la Constitución».

Els darrers anys, el PQ no ha tingut gaire èxit electoral i la reivindicació de la sobirania s'ha deixat una mica de banda —segons els sondejos descendint fins un suport d'entorn un 30%—, en benefici de postures més «tèbies»

En tot cas, el Canadà aprovà els anys següents mesures legals infraconstitucionals per a reconèixer la «societat distinta» del Quebec, tot articulant mecanismes per protegir la llengua i la cultura francesa, el dret civil propi, la clàusula de «societat distinta» o l'autonomia en matèria d'immigració. Aquestes mesures van ser percebudes per alguns sectors de l'opinió pública i per part de la classe política canadenca així com per part d'altres províncies com Alberta, Ontario o British Columbia, com un tractament privilegiat al Quebec. D'altra banda, els darrers anys, el PQ no ha tingut gaire èxit electoral i la reivindicació de la sobirania s'ha deixat una mica de banda —segons els sondeigs, descendint fins un suport d'entorn un 30%— en benefici de postures més «tèbies»⁹ tot i que centrades en la identitat.

9 MARS, «Quebec, mucho nacionalismo y poca secesión». És il·lustratiu el titular del diari *El País* del 26 d'octubre de 2019 després de la victòria del Bloc Quebecuès [nom que rep el partit independentista quebequès a les eleccions federals] en les eleccions parlamentàries federals de 2019, on passà de 10 a 32 escons, i on no portava la demanda del referèndum com a proposta electoral.

Vegeu també, la reflexió del professor de dret constitucional de la UB Josep Maria Castellà Andreu sobre les eleccions parlamentàries del Quebec del 2018, on afirma que la independència és la causa d'una generació passada. CASTELLÀ, «Quebec: lecciones para Cataluña».

A les eleccions a l'Assemblea Nacional del Quebec de l'octubre de 2018, el partit de centredreta autonomista Coalition Avenir Quebec (CAQ) [Coalició Quebec Futur], es va imposar al PL que havia estat els darrers anys al govern, i també al PQ. Abans de les eleccions, el govern liberal de Quebec va difondre un document anomenat «Quebequesos: la nostra forma de ser canadencs»¹⁰, on defensava una integració més gran a la Federació, tot incorporant a la Constitució canadenca les noves competències; el document, però, va quedar sense efectes pràctics per la negativa del govern federal dirigit per Justin Trudeau (1971). La via de millorar el pacte federal tampoc ha donat de moment grans resultats. Els intents d'acomodar Quebec al pacte constitucional, com els que es va negociar a Llac Meech (1988) i Charlottetown (1992),¹¹ varen

10 MINISTÈRE DU CONSEIL EXÉCUTIF, «Quebecers, our way of being canadian».

11 El *Meech Lake Accord* / *Accord du lac Meech* [L'acord del llac Meech] va ser un pacte sobre diverses esmenes a la Constitució proposades pel primer ministre Brian Mulroney (1984-1993) i diversos primers ministres de deu províncies, per tal que Quebec el subscriués en el marc d'un nou pacte federal. Els cinc punts proposats foren: reconeixement de Quebec com una societat diferenciada;

ser un autèntic fracàs, perquè s'hi oposaren d'altres províncies. Tot i això, l'opció independentista que representa el PQ va ser derrotada pels liberals el 2003 i malgrat que tornà al poder en el període 2012-2014, no va aconseguir ressituat el referèndum com a opció viable. La CAQ guanyà les darreres eleccions amb un programa que descarta el referèndum i afirma la lleialtat amb el pacte federal canadenc.

Algunes lliçons del dictamen

El dictamen del Tribunal Suprem canadenc assenyala que la democràcia «significa alguna cosa més que la simple regla de la majoria» i que «existeix en el context més ampli d'altres valors constitucionals».

dret de veto a totes les províncies, millora de les competències provincials en immigració; millora del finançament provincial per les competències concorrents amb la federació i més poder provincial a les eleccions de senadors i jutges de la Cort Suprema. L'acord de Charlottetown afectava als drets dels grups aborígens, novament la clàusula de societat distinta per al Quebec, però també interpretació de la constitució d'acord amb els «valors del Canadà», la *Canada Clause*, introduint el requisit del consentiment unànime de les províncies per a la reforma de molts aspectes, continuà amb les reformes institucionals del Senat i del Tribunal Suprem, i va introduir tot una carta de drets socials.

El dictamen distingeix «l'autodeterminació interna», com a desenvolupament dels drets d'un poble dins un estat, i «l'autodeterminació externa» com exercici d'aquest dret dins del concert de les nacions

Afirma que «l'ordre constitucional canadenc existent no podria roman-dre indiferent davant l'expressió clara, per part d'una clara majoria de quebequesos, de la seva voluntat de no seguir formant part del Canadà». És a dir, la resta d'institucions «no tindria cap raó vàlida per negar al govern del Quebec el dret a perseguir la consecució de la secessió, si una majoria clara de la població del Quebec optés per això».¹²

El TS parla també dels drets de les minories, essencial dins el constitucionalisme democràtic. La reforma de la constitució ha de respectar els drets de les minories, i no imposar-se només per la força d'una majoria. La divisió de poders, territorialment considerada, en una estructura complexa o federal, ha d'anar acompanyada d'un consens bàsic, que vagi molt més enllà de la regla de l'estricta majoria. El dictamen parla del dret a l'autodeterminació dels pobles, i defineix Quebec com a «poble», tot i el caràcter «incert» del concepte. Distin-

geix «l'autodeterminació interna», com a desenvolupament dels drets d'un poble dins un estat, i «l'autodeterminació externa» com exercici d'aquest dret dins del concert de les nacions, com a poble colonitzat o oprimat. Entén que Quebec no es troba colonitzat ni oprimat, però que en l'exercici del principi democràtic, té dret a participar en la governabilitat federal.

És interessant destacar que el dictamen és una opinió consultiva, no vinculant jurídicament, però que conté una decisió de gran transcendència política, en especial sobre la «necessitat de negociar», la qual cosa per via interpretativa s'incorpora com una obligació jurídica derivada del dret constitucional canadenc. Es tracta de reconèixer un dret per a iniciar un procés: «En la mesura que les qüestions abordades en el curs de les negociacions serien polítiques, els tribunals, conscients del paper que exerceixen en el sistema constitucional, no tindrien cap paper de supervisió que exercir»; per tant, dona peu a entendre que la judicialització de la política no és un bon camí per a solucionar aquest tipus de qüestions. I també posa de manifest la diferència amb el cas espanyol: aquí

un Tribunal Constitucional ha sentenciat de forma reiterada en contra de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, i en la sentència sobre la declaració de sobirania aprovada pel Parlament de Catalunya al 2013 —STC de 25 de març de 2014—, considera que ni tan sols es poden discutir determinats temes, en una línia que ha seguit després.¹³

Una de les lliçons del dictamen del Tribunal Suprem és que el principi democràtic comporta respectar la voluntat popular, que s'ha de conjuminar amb l'imperi de la llei i el constitucionalisme, la qual cosa implica poder efectuar també canvis jurídics davant de situacions complexes com el desig d'autodeterminació d'un poble. Això implica la necessitat de negociar políticament, encara que

13 VINTRÓ, «El Tribunal Constitucional y el derecho a decidir de Cataluña: una reflexión sobre la STC de 25 de marzo de 2014». Podem comparar amb el cas català, on també el TC remet al fet que la política trobi fórmules d'encaix del dret a decidir com un pacte polític, que no es dona mai, entre altres raons per la negativa a negociar res per part de l'Estat. Com diu l'autor «per al Tribunal Constitucional l'exercici del dret a decidir pot materialitzar-se en dues fases: la de preparació a través de qualsevol tipus d'instruments que no siguin contraris a la Constitució; i la d'efectivitat pràctica que requereix l'aplicació del procediment de reforma constitucional de l'article 168 CE». Una apel·lació a la política que hauria d'haver trobat fórmules per tirar endavant iniciatives, i ja sabem com acabà el procés que portà a l'1-0.

12 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, «Consulta relativa a la secessió del Quebec». Cfr. p. 31 i ss. Apartats 61 i ss.

Una de les lliçons del dictamen del Tribunal Suprem és que el principi democràtic comporta respectar la voluntat popular, que s'ha de conjuminar amb l'imperi de la llei i el constitucionalisme

no es pot exigir arribar a acords. Ara bé, sí que cal demostrar interès per totes les parts, no ignorar les seves demandes, i menys encara demonitzar-les o criminalitzar-les. Aquests esforços confereixen legitimitat a les posicions de cadascú.

Vist des de Catalunya, el dictamen que hem analitzat expressa una cultura política i constitucional a les antípodes de la de l'Estat espanyol. També cal recordar que al Canadà, la naturalesa escrita i consuetudinària de la Constitució dona una gran flexibilitat interpretativa als tribunals i als poders polítics. En efecte, en imposar la necessitat d'actuar de bona fe i amb respecte als principis constitucionals, superant una lectura legalista i literal de la constitució, cercant l'equilibri entre els principis d'imperi de la llei, democràtic, federal i dels drets de les minories, però també en establir l'obligació de negociar la secessió com a conseqüència d'una majoria clara al seu favor, el Tribunal Suprem va establir uns criteris de pes per tal de reivindicar i plantejar de forma civilitzada solucions a les controvèrsies sobre la reorganització del poder polític en el territori dels estats actuals. ■

■ Bibliografia

AGUADO, César. «Mitad más uno y principio democrático. Nuevas noticias de Quebec». A *Revista Española de Derecho Constitucional*, núm. 115, pàg. 305-329, 2019.

ARBÓS, Xavier. «Tres interpretaciones sobre el dictamen sobre el Quebec» [en línea]. A *Fundación Gimenez Abad de estudios parlamentarios y el estado autonómico*. Disponible a: <www.fundacionmgimenezabad.es>.

CALONGE, Antonio. «El derecho de secesión en Canadá: una regulación jurídica completa y un problema político sin resolver». A *Revista de Derecho de la Unión Europea*, núm. 25, pàg. 107-124, 2013.

CHACÓN, Carmen i RUIZ, Agustín. «Comentario del Dictamen del Tribunal Supremo canadiense de 20 de agosto de 1998 sobre la secesión de Quebec». A *Teoría y Realidad Constitucional*, núm. 3, pàg. 275-283, 1999.

CASTELLÀ, Josep Maria. «Quebec: lecciones para Cataluña». A *El Mundo*, del 3 d'octubre del 2018.

DION, Stéphane. *La política de la claridad. Discursos y escritos sobre la unidad canadiense*, Madrid: Alianza Editorial, 2005.

DION, Stéphane. «Democracia, unidad, secesión: el caso de Quebec». A *Cuadernos de Pensamiento Político*, FAES, núm. 3, pàg. 49-57, 2004.

EFE. «Ottawa dice que Quebec no puede separarse sin modificar antes la

Constitución» [en línea]. A *EFE*, de 29 de març del 2019. Disponible a: <www.efe.com>.

GRIMA, Carles. «El dictamen del Tribunal Supremo de Canadá sobre la secesión de Quebec de 20 de agosto de 1998», pàg. 93-102. A MITJANS, Esther i CASTELLÀ, Josep M. (coords.). *Canadá. Introducción al sistema jurídico y político*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2001.

GROPPI, Tania. «Concezioni della democrazia e della Costituzione nella decisione della Corte suprema del Canada sulla secessione del Quebec». A *Giurisprudenza Costituzionale*, pàg. 3.057-3.080, 1998.

GUÉNETTE, Dave i GAGNON, Alain-G. «Del referéndum a la secesión. El proceso quebequense de acceso a la soberanía y las lecciones aprendidas con respecto a la autodeterminación». A *Eunomia*, núm. 13, pàg. 9-30, 2018.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, «Consulta relativa a la secessió del Quebec» [en línea]. Disponible a: <www.blogs.iec.cat>.

MARS, Amanda. «Quebec, mucho nacionalismo y poca secesión». A *El País*, de 26 d'octubre del 2019.

MINISTÈRE DU CONSEIL EXÉCUTIF, «Quebecers, our way of being canadian» [en línea]. Disponible a: <www.sqrc.gouv.qc.ca>.

INSTITUTO NACIONAL DE ADMINISTRACIÓ PÚBLICA. «Opinión sobre la secesión de Quebec, Texto de la opinión emitida el 20 de

agosto de 1998 por el Tribunal Supremo de Canadá» [en línea]. A *Documentos INAP*, núm. 18, pàg. 3-75, 1998. Disponible a: <www.dialnet.unirioja.es>.

POGGESCHI, Giovanni. «Il diritto si secessione del Quebec secondo la Corte suprema del Canada». A *Le istituzione del federalismo*, pàg. 1173-1197, 1998.

ROMERO, Francisco Javier. «Canadá y la integración de la diferencia: lecciones del contencioso sobre la secesión de Quebec, ARI 107/2019 - 13/11/2019» [en línea]. Disponible a: <www.realinstitutoelcano.org>

RUIZ, Agustín. «El federalismo canadiense». A *Cuadernos constitucionales de la Cátedra Fadrique Furió Ceriol*, núm. 2, pàg 52, 1993.

SUPREME COURT OF CANADA. «Reference re Secession of Quebec» [en línea]. Disponible a: <www.scc-csc.lexum.com>.

VINTRÓ, Joan. «El Tribunal Constitucional y el derecho a decidir de Cataluña: una reflexión sobre la STC de 25 de marzo de 2014» [en línea]. A *blog de la Revista Catalana de Dret Públic*, 2 d'abril de 2014. Disponible a: <www.eapc-rcdp.blog.gencat.cat>.

WOEHRING, José. «El juicio del Tribunal Supremo del Canadá sobre la eventual secesión de Quebec». A *Revista Vasca de Administración Pública*, pàg. 405-436, 1999.

ESTUDIS EUROPEUS

Coppieters
foundation

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

fòrum

Joan Queralt

“ La política és un marc de convencions i pactes.
Els problemes sorgeixen quan el pacte
o s’ha esgotat o, directament, no s’ha fet”

Una conversa amb Ester Capella

Coneixen bé el sistema jurídic. L'han estudiat, analitzat, aplicat i interpretat. Ester Capella (1963) és advocada i, actualment, consellera de Justícia de la Generalitat de Catalunya. I Joan Queralt (1951) és doctor en Dret i professor a la Universitat de Barcelona. En aquesta conversa reflexionen sobre la complicada relació entre democràcia i legalitat, i com aquesta relació travessa el conflicte Catalunya/Espanya. Què entenem per constitucionalisme? Quines diferències hi ha entre legalitat i constitucionalitat? Com condiciona la política determinades decisions jurídiques? Per què un conflicte polític s'ha acabat traslladant als tribunals? Aquestes i altres qüestions són desgranades i explicades amb la claredat i pedagogia que els caracteritza. Tot esbossant, també, les oportunitats que genera el moviment independentista com a procés polític, cívic i democratitzador.

Magda Gregori > Què és el constitucionalisme?

Joan Queralt > És el que està definit a la Constitució. Però el text constitucional es modula en funció del temps en el qual vius.

Ester Capella > I és un text interpretable sempre que hi hagi voluntat política. Per exemple, a l'Estat espanyol es va modificar el matrimoni per garantir els drets civils de les persones del mateix sexe. No va ser necessari modificar la Constitució, només es va fer una interpretació diferent de la que s'havia fet quan es va escriure. O el servei militar, que era una prestació obligatòria contemplada a la Constitució. Però, en un moment determinat, les costures van ser flexibles a aquest canvi. Només cal una interpretació generosa per veure si es pot encabir una voluntat política. I això en alguns moments de la història de la Constitució espanyola ha estat possible. També se cedeix sobirania quan l'Estat espanyol s'incorpora a la UE.

Joan Queralt > Però ara hi ha una classe política que pretén resoldre els conflictes en clau judicial. No, el que cal és ambició política!

Magda Gregori > Per tant, constitucionalisme s'hauria de definir com l'adaptació del text constitucional a un moment i unes necessitats?

Ester Capella > El constitucionalisme és un marc general del qual es dota una societat per garantir els principis bàsics de funcionament d'un sistema democràtic. I les constitucions el que fan és donar continuïtat al sistema democràtic adaptant-lo en cada moment a la realitat que et toca viure.

Joan Queralt > Per exemple, la Constitució espanyola esmenta només una vegada la informàtica. Ara, l'electrònica, el *big data*, són el nostre dia a dia. De fet, els sociòlegs i els filòsofs parlen d'una societat en què els subjectes són les nostres dades. I el dret a la intimitat és essencial. Però que no en parli la Constitució no és un problema, els texts constitucionals han de ser curts. L'espanyola és extremadament llarga.

Magda Gregori > Curts? Per què?

Joan Queralt > Perquè s'ha de deixar espai a la interpretació i la resta ho regularem a través de lleis. Però

Queralt > El judici contra els líders de l'U d'Octubre va ser d'una impotència absoluta. Però el judici no s'aguanta, la sentència és dolentíssima

compte, perquè les lleis poden limitar drets contemplats a la Constitució, com la llei Mordassa, que limita seriosament el dret a la protesta. Al final de la legislatura de Mariano Rajoy.

Ester Capella > I el dret a la protesta existeix, és un dret fonamental.

Magda Gregori > Sempre apareixen opinions dissidents. Però, qui acaba prenent l'última decisió són jutges de tradició conservadora?

Joan Queralt > Perquè tampoc s'ha cuidat qui ha de ser l'últim guardià del sistema.

Ester Capella > Per exemple, la presó provisional a molts indrets del món no té les limitacions que hi ha a l'Estat espanyol. Perquè la presó provisional és una anticipació de la condemna. I el Tribunal Constitucional s'ha anat convertint en el guardià de les essències, del dogma que han construït a la Constitució. Al final de la legislatura de Rajoy es van modificar una sèrie de lleis de forma ràpida com la que estableix la competència del TC i li dona funcions jurisdiccionals. Per mi és inaudit. I això li fa perdre el valor d'interpret suprem

de la Constitució, des del punt de vista de l'aixopluc en els paràmetres democràtics i l'exercici en plenitud dels drets.

Joan Queralt > Aquesta funció no la té cap Tribunal Constitucional del món. Cap!

Magda Gregori > Per què s'ha produït aquesta delegació de funcions? Ha desaparegut la separació de poders que fonamenta l'estat de dret?

Ester Capella > Això ho explica molt bé el Joan Tardà quan parla de «la confusió de poders». Hi ha d'haver separació de poders, però en aquests moments hi ha una permanent confusió de poders.

Magda Gregori > Per tant, no és un problema polític?

Joan Queralt > És que no crec que siguin diferents, formen part del sistema! Millor dit, són el mateix sistema. I l'única política que saben fer és de *Boletín Oficial del Estado*, d'oficialisme.

Ester Capella > A Madrid han aplicat un moviment recentralitzador que

va fins al detall. Volen descapitalitzar les administracions locals de la capacitat de fer política. Ells volen simples buròcrates que es dediquin a gestionar.

Joan Queralt > I apliquen una repressió absolutament barroera. El judici contra els líders de l'U d'Octubre va ser d'una impotència absoluta. Tenen poder. Però el judici no s'aguanta, la sentència és dolentíssima, dit per tothom. M'esperava uns arguments jurídics i fàctics més sòlids, però no hi són. I això desfà l'Estat!

Ester Capella > Per reaccionar a una qüestió política han hagut de substituir tot el sistema. I això vol dir que podreu les institucions. Tothom ha pogut comprovar en primera persona que aquí el Govern i la gent va acabar muntant un referèndum, una gran acció col·lectiva per poder votar. I les institucions espanyoles, encapçalades pel govern, van dir: no es votarà, no hi haurà un referèndum... Per tant, l'única manera que tenien de reaccionar per tapar tot això és atonyinant la gent. Això és la repressió. L'Estat espanyol té una incapacitat històrica perquè en

essència no s'ha modernitzat. Les institucions de l'Estat espanyol, que han de controlar la legalitat, només saben reaccionar a cop de porra.

Magda Gregori > La Constitució reconeix que l'Estat espanyol és un estat social i de dret.

Ester Capella > Social, democràtic i de dret. Però, què vol dir un «Estat»?

Joan Queralt > La Unió Soviètica era un Estat. La Xina és un Estat.

Magda Gregori > S'ha carregat la premissa «de dret»?

Joan Queralt > Sí, clar! I democràtic! I social! S'ho ha carregat tot!

Magda Gregori > Podem dir que l'Estat espanyol no és un Estat de dret?

Joan Queralt > Crec que és un Estat de normes i, de tant en tant, s'encén la llum de l'Estat de dret. Perquè la cúpula judicial i la política-administrativa està segrestada per unes idees.

Ester Capella > I hi ha deslleialtat institucional. Resulta que quan nosaltres incomplim una norma ens cau tot el pes de la llei i la interpretació d'aquesta d'una forma totalment diferent a com fins ara estava previst. Però, en canvi, quan l'Estat incompleix de forma sistemàtica les seves obligacions i les sentències del TC no passa res, com amb la Llei de la dependència. Quan vaig ser

Capella > L'Estat espanyol s'ha defensat pervertint l'Estat de dret. I carregant-se les seves pròpies institucions

senadora i diputada a Madrid sempre deia el mateix: «Vostès tot el dia ens diuen que hem de complir la llei. Hi estic d'acord! Però la llei l'ha de complir tothom».

Joan Queralt > L'amo no!

Magda Gregori > Si és un Estat de lleis, dins del marc constitucional actual es pot fer una consulta?

Ester Capella > Entenc que sí.

Joan Queralt > Crec que sí. I no ho dic jo, ho va dir el vicepresident del TC i president del Consell d'Estat, Francisco Rubio Llorente. Que és —era— un senyor d'un poble de Badajoz. No és sospitos de ser un perillós «separatista». I ho ha dit també el Tribunal Suprem de Canadà pel cas de Quebec. I ho ha dit el Regne Unit. Les societats es regeixen per les lleis, i aquestes són complexes. Però hi ha vegades que davant una manifestació, un sentiment permanent profund d'una àmplia capa de la societat, no ha de prevaldre el principi jurídic sinó el democràtic.

Ester Capella > La constitució espanyola preveu la possibilitat que es facin consultes. I hi va haver

una delegació del Parlament de Catalunya al Congrés de Diputats que va demanar que se'ls transferís la competència per convocar una consulta. I ja no demanaven vinculant, perquè al final, el que ho fa vinculant és el que la gent decideix. Per tant, això ja es va intentar i no hi va haver voluntat política. No es va tolerar ni el debat parlamentari. Però això és un tema de voluntat política! Perquè al final, les lleis, les fem els homes i les dones. I les lleis es poden canviar i s'interpreten a diari. Perquè el jutge quan ha d'aplicar una sentència ha d'interpretar la norma en la realitat social en què l'ha d'aplicar. Perquè la societat canvia cada dia. I el dret neix mort. Aquesta és la màxima. Per tant, la interpretació és sempre a favor de l'exercici dels drets. Què ha de prevaldre? Doncs entenc que el principi democràtic, la voluntat d'entendre que, efectivament, hi ha una realitat que s'ha de poder contemplar dins del marc normatiu en el qual estem. La ciutadania de Catalunya el que vol fer és votar: decidir sobre el seu futur. I aquells que defensem que Catalunya ha de ser independent podem guanyar o perdre.

Magda Gregori > És un problema de sobirania? De qui vota? Els catalans o tots els espanyols?

Joan Queralt > Qui ha votat al Regne Unit? Això és una trampa. El Brexit no l'hem votat nosaltres, l'han votat els anglesos. Jo no puc dir als anglesos: «No podeu marxar». Que hi hagi o hagi hagut un sentiment de pertinença, de passat o de projecte en comú, no legitima que no es deixi ni marxar ni tan sols expressar-se als que ja no experimenten aquest lligam. Perquè és un sentiment o perquè tenim projectes i factures pendants.

Magda Gregori > El moviment independentista ha acabat derivant en una batalla jurídica més que política?

Ester Capella > Hi ha hagut una clara voluntat de judicialitzar el conflicte. L'única manera de paraitzar un moviment polític democratitzador és buscar quin encaix té en el Codi Penal i el delictes de referèndum va ser despenalitzat. Doncs, què fa l'Estat com a resposta a l'organització del referèndum de l'U d'Octubre? No se li acut una altra cosa que activar el ministeri públic, el fiscal, perquè interposi una querella. Han

prostituint les normes i han canviat el nostre sistema. L'Estat espanyol s'ha defensat pervertint l'Estat de dret. I carregant-se les seves pròpies institucions. És a dir, si tu feies A, la conseqüència era B. Però ara la conseqüència és A+B+C+n —o no.

Joan Queralt > El sistema jurídic espanyol s'ha esbudellat. Però ara tens un 80% de gent a Catalunya que vol votar, vol decidir. Hem passat del debat, lògic en una societat democràtica, entre catalans a un conflicte polític, patologia d'un sistema poc democràtic, entre l'Estat i Catalunya. I que, per tant, requereix una solució política de govern a govern. I un reconeixement de la bilateralitat. I l'ordenament jurídic i la Constitució s'ha d'interpretar d'acord amb els tractats i convenis internacionals. L'Estat espanyol diu: «L'autodeterminació no està contemplada a la Constitució i no és possible en el segle XXI perquè ja no estem en processos de descolonització». Fals! El que no pot ser és que el dret no estigui al servei del ciutadà. S'ha de garantir que la ciutadania pugui exercir els seus drets amb plenitud. No que es limiti la capacitat de l'exercici del dret.

Ester Capella > No som súbdits, sinó ciutadans que volem exercir els nostres drets. I les normes ho han de garantir. Hem d'establir mecanismes per solucionar el conflicte. No per generar-ne un de més gros. Nosaltres defensem el dret a decidir. Perquè hi ha un principi democràtic que diu que la ciutadania hi té dret

Magda Gregori > I què és la desobediència política, dins d'aquest marc constitucional espanyol?

Joan Queralt > És manifestar la teva dissidència. Dir: «No estic d'acord amb això». La política la fan la ciutadania i les institucions. Al final, és un marc de convencions i pactes. Ara bé, quan el pacte o s'ha esgotat o, directament, no s'ha fet naixen de forma, per a alguns, inesperada una allau de problemes que la no resolució multiplica.

Magda Gregori > Però només l'exerceixen els governants?

Joan Queralt > No, i els ciutadans també. Amb les eleccions. Tu necessites una majoria, si no, no ets capaç d'avançar. L'Estat espanyol el que vol és guanyar a tot preu. I això no és política.

Capella > Representem una ciutadania mobilitzada permanentment perquè volem transformar les estructures existents, les quals no donen respostes a les necessitats de la gent

Ester Capella > L'U d'Octubre es posa en funcionament un sistema per poder decidir i això no és cap delictes.

Joan Queralt > I aquesta decisió és conseqüència d'un no-pacte.

Ester Capella > Quan algú es carrega les regles del joc o les fa variar, perquè ja no accepta el que la ciutadania ha votat, és molt difícil dir on estan els límits i el pacte. I quan tu ja no dones marge per al pacte, només ubiques la gent en la capacitat d'organitzar-se per tal de fer allò que s'ha votat. I, en aquest cas, es va organitzar a través del Govern, conjuntament amb la ciutadania, un referèndum. I després hi ha un altre element: la resposta de l'Estat. Interpretar la Constitució d'una forma diferent al que el propi text preveia. Per exemple, amb l'aplicació de l'article 155. Diuen que incomplim la llei, però ells ho fan reiteradament. Ens tracten com a súbdits. En canvi, nosaltres, al final, exercim com a ciutadans. I què vol dir ser ciutadà? Tenir uns drets i unes obligacions. Però, ara tenim moltes obligacions i cap dret.

Magda Gregori > I la desobediència civil què és?

Joan Queralt > És una resposta merament ciutadana. Organitzada i no-violenta. És un enfrontament al sistema. Que pot comportar riscos penals, això també s'ha de dir. Que s'utilitza quan ja no hi ha cap alternativa, cap possibilitat de diàleg, ni capacitat de canviar les coses pels canals establerts.

Ester Capella > Tots tenim clar que hem d'utilitzar els canals que sabem que serveixen per canviar les coses. Quan aquests ja no responen és evident que hem de buscar-ne d'altres que ens permetin arribar allà on volem anar. I els ciutadans poden organitzar-se a través de la desobediència civil. Què vol dir? Doncs fer tot allò que calgui i sigui necessari. Hi ha gent que diu: nosaltres només ens mourem pels canals cívics, pacífics, democràtics i noviolents..

Magda Gregori > Sempre ha de ser una acció col·lectiva?

Ester Capella > Pot ser individual, però té força quan és un col·lectiu nombrós. Jo crec que quan diem

**Queralt > Catalunya se sent nació i se sent estat.
Si no, no tindríem aquesta pulsio permanent,
ni aquesta voluntat i vocació d'autogovernar-nos**

«hem de fer el referèndum inevitable» és perquè ens hem manifestat de forma constant i democràtica i, alhora, hem estat capaços de condicionar la política de l'Estat a través d'una voluntat clara i determinant.

Joan Queralt > I, aquí, la societat civil és molt important. La societat respon. En canvi, les institucions socials clàssiques perden.

Ester Capella > Els catalans hem fet un salt qualitatiu i d'apoderament ciutadà molt important. Hem mostrat que som capaços d'avançar políticament cap a l'objectiu i, mentrestant, donar resposta a les necessitats diàries de la gent. El moviment independentista té el valor de la democratització de baix a dalt. Representem una ciutadania mobilitzada permanentment perquè volem transformar les estructures existents, les quals no donen respostes a les necessitats de la gent.

Joan Queralt > És un moviment cívic, democràtic. I l'unionisme no té una resposta a l'alçada. Catalunya se sent nació i se sent estat. Si no, no tindríem aquesta pulsio permanent, ni aquesta voluntat i vocació

d'autogovernar-nos. I pensem que nosaltres, organitzant-nos, podríem redistribuir millor el que tenim. La desafecció política sempre és un problema. Quan el sistema no dona resposta, apareixen els populismes.

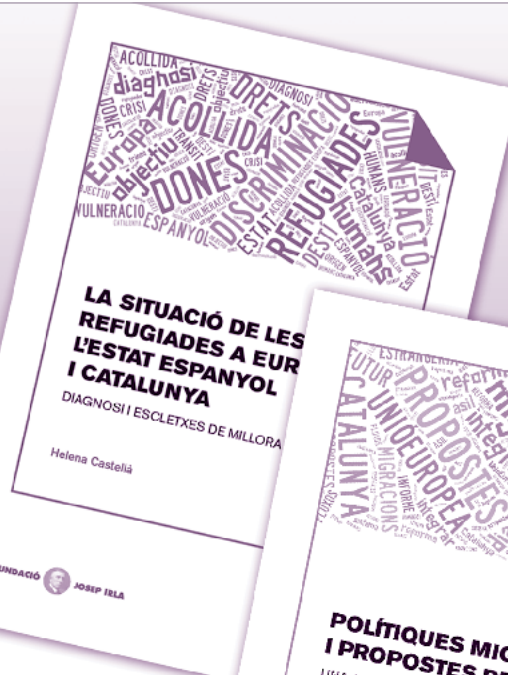
Ester Capella > Volem una política més participativa, que escolta a la gent, que és transparent. El que passa als parlaments i als governs s'ha de consultar a la ciutadania. El que ha passat a Catalunya, i no ha acabat, és una revolució democràtica. Estan canviant els paradigmes. Les normes han de donar cobertura al que la ciutadania espera. I redistribuir permanentment. ■

**L'EXTREMA DRETA,
UN FENOMEN EUROPEU**
ANÀLISI DE LA PRESENCIA I IMPACTE
DE LA NOVA EXTREMA DRETA A EUROPA
I ALS PAÏSOS CATALANS

Helena Castellà

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

**LA SITUACIÓ DE LES
REFUGIADES A L'ESTAT ESPANYOL
I CATALUNYA**
DIÀGNOSI I ESCLETXES DE MILLORA

Helena Castellà

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

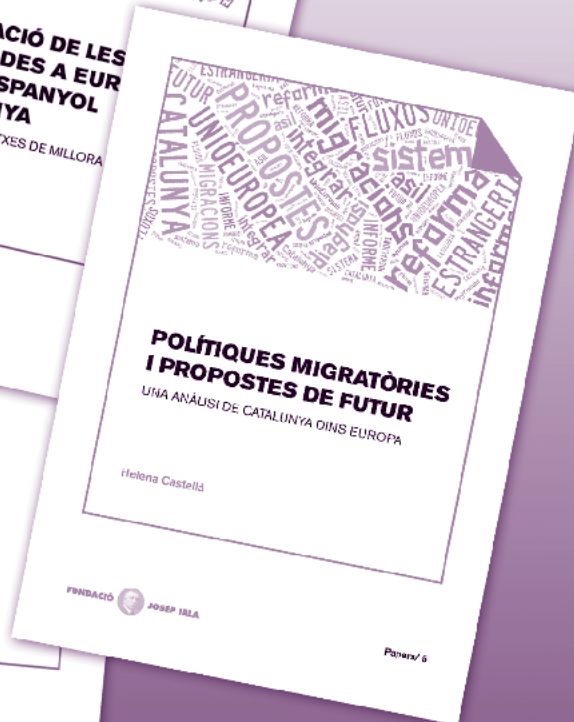

**FISCALITAT EUROPEA
I MERCAT ÚNIC**
CAP A UNA HARMONITZACIÓ EFECTIVA

Sergio Martínez

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

Papers/ 3

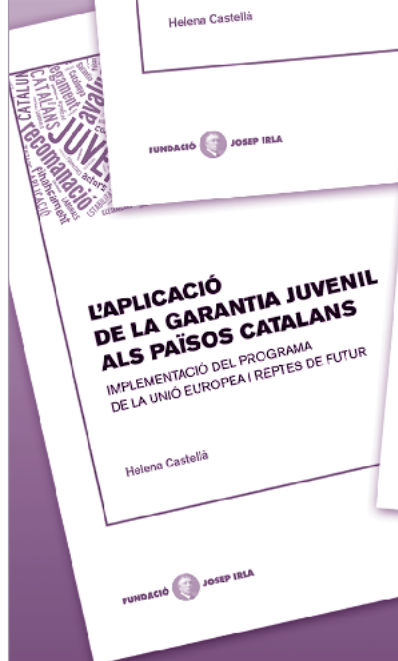

**POLÍTIQUES MIGRATÒRIES
I PROPOSTES DE FUTUR**
UNA ANÀLISI DE CATALUNYA DINS EUROPA

Helena Castellà

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

Papers/ 6

**L'APLICACIÓ
DE LA GARANTIA JUVENIL
ALS PAÏSOS CATALANS**
IMPLEMENTACIÓ DEL PROGRAMA
DE LA UNIO EUROPEA I REPTES DE FUTUR

Helena Castellà

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

Papers
Informes polítics i socioeconòmics

www.irla.cat/publicacions

variables

Seguretat i gènere, dades en mà

vista prèvia >

Tradicionalment, la conceptualització de la seguretat no ha tingut en compte que el gènere és un element clau per entendre les diferències en termes de seguretat o inseguretat que pateixen les persones. Fer front a aquest biaix de gènere implica no només analitzar els fets o delictes patits, sinó també incloure l'anàlisi de la sensació de seguretat. Vol dir, a més, posar la lupa sobre les violències masclistes que es donen a la vida quotidiana, anant més enllà de l'esfera pública i analitzant l'esfera privada, com a espai on també es poden donar situacions d'inseguretat.

Mireia Duran

Consultora per l'Observatori iQ
info@iquotidiana.org

Silvia Carrillo

Consultora per l'Observatori iQ
info@iquotidiana.org

Seguretat i gènere: com unim aquests dos conceptes?

Tot i que des de fa anys diferents acadèmiques, tècniques i entitats especialitzades han reclamat una seguretat amb perspectiva de gènere, és a partir de les mobilitzacions feministes massives quan aquest tema ha entrat amb més força a l'agenda pública. Aquestes mobilitzacions es van produir a partir de diferents casos mediàtics, en particular el cas de «La manada», i arran que s'hagin visibilitzat diferents relats de violències masclistes a partir de campanyes iniciades a les xarxes socials, com pot ser el cas de #MeToo. Aquest context esdevé oportú per aprofundir en la seguretat o la inseguretat des d'una perspectiva de gènere, que significa no centrar l'atenció només en la seguretat de les dones, sinó fixar-se en el gènere com un element clau per a comprendre fenòmens socials com són la violència, la por o la sensació d'inseguretat.

El gènere es pot entendre com la construcció social que s'ha conformat històricament i fa referència a totes aquelles pràctiques, valors,

actituds i expectatives que la societat assigna de diferent manera a cadascun dels sexes.¹ En aquest sentit, tenint en compte les desigualtats socials, polítiques i econòmiques estructurals que existeixen, el gènere produeix una sensació d'inseguretat diferenciada, fent variar les experiències segons si s'és dona, home o bé si no hi ha una identificació amb aquestes dues categories.²

Els rols de gènere tenen un impacte en com es perceben les pors i quina és la sensació de seguretat. En primer lloc, mentre que la feminitat tradicionalment s'ha caracteritzat per construir-se al voltant de les pors i la cerca de protecció, la masculinitat, en canvi, s'ha orientat cap a la protecció, el control i cap a la negació de les pors.³ En segon lloc, les dones han tingut una posició secundària en els diferents espais socials —pú-

blics— i no sempre han estat enteses com a subjectes polítics i econòmics, ni com a ciutadanes de ple dret, i històricament ha existit un intercanvi entre protecció —que havien d'oferir els homes— i dominació —cap a les dones— a través de la institució del matrimoni.⁴ I en tercer lloc, la inseguretat també està relacionada amb la manera com els cossos de les dones s'han interpretat com un objecte a dominar i posseir.⁵

Per entendre les experiències al voltant de la seguretat o la inseguretat de les diferents persones, a més del gènere caldrà tenir en compte com aquest s'interrelaciona amb altres variables com podrien ser l'edat, l'estatus legal, l'origen, l'orientació sexual o la diversitat funcional, tot adoptant una perspectiva interseccional.⁶

Quant a la conceptualització de la seguretat, tot i la varietat de definicions

1 NAREDO i PRÁXAGORA COOPERATIVA, *Guía para la elaboración de diagnósticos sobre seguridad con enfoques de género tanto en el ámbito rural como urbano*; MUXÍ, «Construyendo entornos seguros desde la perspectiva de género»; NAREDO, «Metodologías para la detección de problemas de seguridad con enfoque de género».

2 MIRALLES, *Gènere i polítiques de la inseguretat*.

3 NAREDO, «Metodologías para la detección de problemas de seguridad con enfoque de género».

4 VELÁZQUEZ, «Recorrido histórico: aportaciones del feminismo a la construcción de la ciudad segura deseada».

5 FALÚ, «Violencias y discriminaciones en las ciudades».

6 CRENSHAW, «Cartografiando los márgenes».

El model tradicional de pensar la seguretat ha estat conceptualitzat en termes de seguretat nacional, on l'element a protegir ha sigut l'Estat, fixant-se especialment en la seguretat militar i política

sobre aquesta,⁷ la manera hegemònica d'entendre-la ha estat androcèntrica. Aquest fet s'ha estudiat especialment en els terrenys de les relacions internacionals i també de la seguretat en l'àmbit de les ciutats.

Per una banda, en l'àmbit de les relacions internacionals, els estudis feministes acadèmics les Teories Feministes de la Seguretat⁸ i també els estudis crítics en aquest àmbit, han posat en dubte el model tradicional de pensar la seguretat.⁹ Aquesta s'ha conceptualitzat en termes de seguretat nacional, on l'element a protegir ha sigut l'Estat, fixant-se especialment en la seguretat militar i política, i exclouent altres tipus de seguretat més enfocada a nivell local, regional o individual. Algunes corrents crítics han posat en dubte el paper de l'Estat com un element generador de seguretat de totes les persones.¹⁰ Les teories crítiques també han mostrat l'existència d'un biaix de gènere

en les persones que ocupaven rols de decisió i investigació en l'àmbit de les relacions internacionals, s'ha criticat el vincle essencialitzador entre dones i pau, i han apuntat cap a la necessitat d'incloure l'estudi de la masculinitat —no només el paper de les dones o el rol femení— per entendre les qüestions de seguretat.¹¹

Per altra banda, com s'ha esmentat, altres estudis que han contribuït a analitzar la seguretat amb perspectiva de gènere són els que s'enfoquen en la seguretat en l'àmbit de la ciutat, especialment els desenvolupats des de l'urbanisme feminista. Aquests han identificat que l'enfocament majoritari, centrat en combatre la criminalitat, robaris, l'incivisme i el vandalisme, no ha prestat atenció a altres aspectes clau, per exemple la manera com la configuració de l'espai públic afavoreix diverses formes de violència o la importància en la vida quotidiana de la sensació —subjectiva— d'inseguretat.¹² També posen de relleu que s'ha actuat, a partir d'un model de

ciudadà —masculí— que no representa la diversitat real de la ciutadania.¹³

A més, des dels estudis de gènere, s'ha proposat posar el focus en l'àmbit privat, per tal de visibilitzar les violències masclistes que es poden donar a l'àmbit de la llar, i mostrar així, com la llar no representa sempre un espai de confort i de seguretat per a tothom.

Finalment, existeixen altres perspectives que afegeixen en la seva anàlisi la seguretat econòmica, la seguretat ambiental o la seguretat sanitària, entre d'altres, i que inclouen algunes o diverses de les reflexions esmentades anteriorment. Tanmateix, donats els límits d'espai, aquest article redueix el seu focus a la qüestió a l'anàlisi de la seguretat objectiva i subjectiva, així com l'anàlisi de la seguretat tant en l'àmbit públic com privat. A continuació es presenten un seguit de dades que mostren la realitat de la seguretat a la Catalunya actual des de la perspectiva de gènere.

7 MASSOLO, «Género y seguridad ciudadana».

8 LONDOÑO, «Seguridad y género».

9 MIRALLES, *Gènere i polítiques de la inseguretat*.

10 LONDOÑO, «Seguridad y género»; MIRALLES, *Gènere i polítiques de la inseguretat*; BLANCHAR, «Gender, International Relations, and the development of Feminist Security Theory».

11 Íbidem.

12 ORTIZ, «Espacio público, género e (in)seguridad».

13 NAREDO, «Metodologías para la detección de problemas de seguridad con enfoque de género».

La socialització de gènere, així com la posició que s'ocupa en relació amb altres factors de desigualtat, determinen les diferències respecte a com es viu i es percep la seguretat o la inseguretat

La seguretat en xifres

La seguretat objectiva i la seguretat subjectiva

Com s'ha apuntat, la socialització de gènere, així com la posició que s'ocupa en relació amb altres factors de desigualtat determinen les diferències respecte a com es viu i es percep la seguretat o la inseguretat, ja que homes i dones aprenem a relacionar-nos amb l'entorn de manera diferenciada.

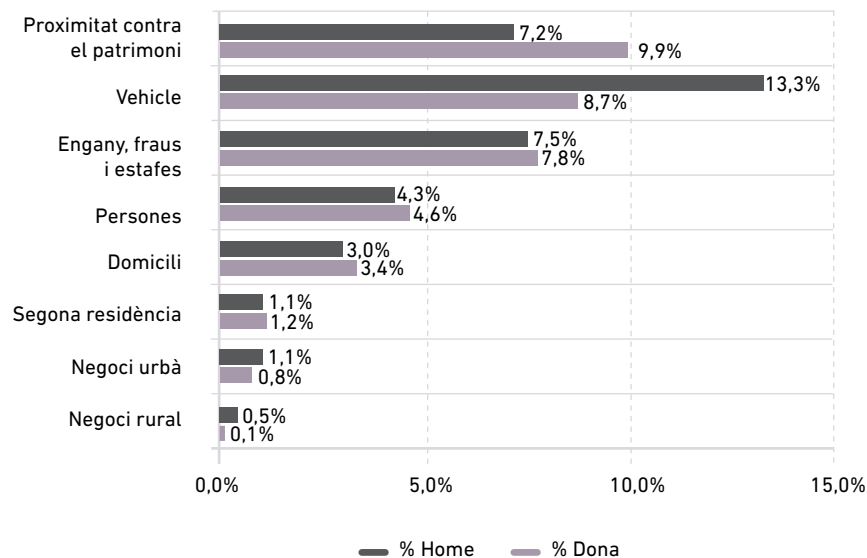
Per això és important conèixer la diferència entre la seguretat objectiva i la seguretat subjectiva, ja que es mostren comportaments diferenciats en aquests dos àmbits segons si s'és home o dona i sovint la percepció de seguretat no es correspon a la seguretat objectiva. La seguretat objectiva fa referència al nombre d'accions delictives que es porten a terme a l'espai públic i privat. En canvi, la subjectiva és la percepció de seguretat o inseguretat que tenim, amb independència dels fets delictius que estadísticament es donen en un àmbit determinat. Tanmateix, recollir dades sobre aquest segon aspecte és molt més difícil.

Pel que fa a la seguretat objectiva, les dades entorn la victimització segons sexe a Catalunya del 2017 —últimes dades disponibles—, mostren com homes i dones pateixen una victimització similar en la major part dels fets, tal com es pot obser-

var en el gràfic 1. Així, el 29,1% dels homes enquestats han patit algun fet delictiu o més d'un, mentre entre les dones aquest percentatge es situa al 28,2%. En relació amb els fets concrets, els homes han patit més fets contra els vehicles, mentre les dones

Gràfic 1

Prevalença de victimització, segons àmbit del fet sofert i sexe (%) Catalunya, 2017

Nota: Una persona pot haver estat víctima d'algun fet delictiu en més d'un àmbit, i per això, la suma del conjunt dels àmbits és superior al total.

Font: Departament d'Interior. Enquesta de Seguretat Pública de Catalunya, 2017.

Les xifres sobre la composició de les persones privades de llibertat tenint en compte el sexe ens mostren com el 93,3% de les persones preses són homes

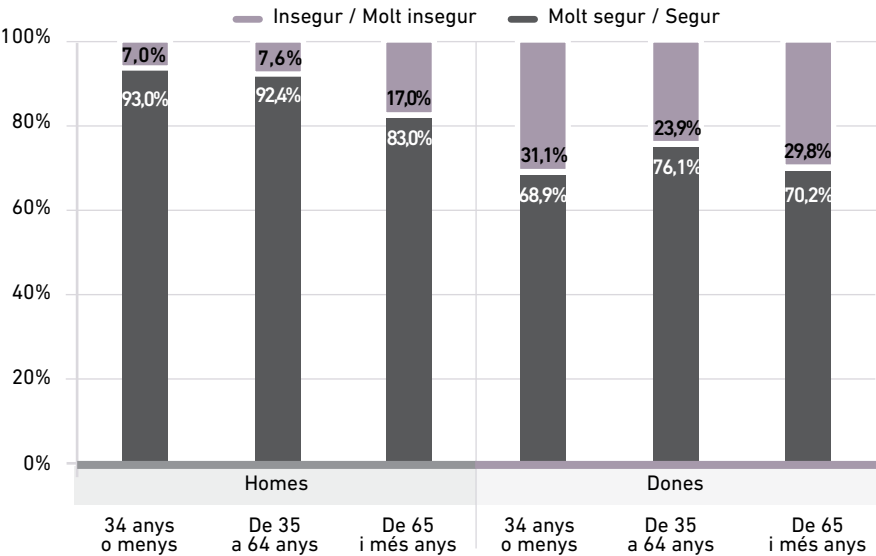
són majoria entre les persones que han patit fets de proximitat contra el patrimoni —és a dir, robatoris de la bossa o la cartera que impliquen molta proximitat amb la víctima, i més sensació de vulnerabilitat. En la resta de fets, les diferències en l'afectació a homes i dones són molt petites i no mostren un patró relacionat amb les dinàmiques de gènere.

Per tenir un indicador més per concebre els tipus de seguretats cal observar la composició de la població penitenciària a Catalunya. Les xifres sobre la composició de les persones privades de llibertat tenint en compte el sexe, relatives al 2019, mostren com el 93,3% de les persones preses són homes.¹⁴ Aquest percentatge tan elevat, a més, es manté en pràcticament totes les categories, amb l'excepció de les faltes on les dones representen el 50% de les persones que han comès aquests delictes, i els fets delictius contra els drets de les persones estrangeres, on les dones representen solament el 18,8%. En la resta, les dones preses no representen més del 15%.

14 IDESCAT, «Direcció General de serveis penitenciaris».

Gràfic 2

Persones que se senten segures o insegures caminant soles pel carrer durant la nit en la seva zona, segons edat i sexe (%)
Estat espanyol, 2016

Font: Enquesta Social Europea.

Explicar aquestes diferències és una qüestió complexa i pot deure's a diferents causes. Tanmateix, aquesta divergència té a veure amb com s'han configurat els rols de gènere i com encara persisteix l'imaginari col·lectiu segons el qual, una dona que delinqueix és una dona que subverteix l'ordre establert per duplicat: d'una banda el fet de delinquir representa saltar-se la llei

existent,¹⁵ d'altra banda, delinquir també representa saltar-se l'ordre de gènere, segons el qual, el rol de les dones se centra en la cura i el fet de donar-se als altres.

Així doncs, els homes són qui cometem més delictes, i alhora en són víctimes en una proporció lleugera-

15 ALMEDA, *Corregir y castigar*.

Els homes són qui cometen més delictes, i alhora en són víctimes en una proporció lleugerament superior, exceptuant els delictes de proximitat. Tanmateix, són les dones qui tenen una major percepció d'inseguretat

ment superior, exceptuant els delictes de proximitat. Tanmateix, són les dones qui tenen una major percepció d'inseguretat —veure el gràfic 2. La percepció de seguretat es construeix en funció de la socialització rebuda i els factors que constitueixen la nostra identitat com són el fet de ser home o dona i l'edat. Així, la proporció de dones que se senten insegures o molt insegures és més de tres vegades superior que la proporció d'homes amb aquesta sensació, entre la població de menys de 64 anys. La població major de 65 anys és la que se sent més insegura, tant homes com dones, malgrat que la proporció de dones se situa en el 29,8% mentre que els homes que se senten insegurs representen només el 17%.

Aquestes dades obren una reflexió: independentment de la seguretat o inseguretat objectiva, existeixen desigualtats de gènere en la percepció de la seguretat o inseguretat. La por que genera la sensació de seguretat pot arribar a ser, i és en molts casos, una limitació per a desenvolupar la nostra vida quotidiana des de la llibertat, amb un impacte psicològic molt negatiu, tal com s'apunta en el següent apartat. Veure limitats la

pròpia circulació per la sensació d'inseguretat és una vulneració directa al dret a la llibertat de moviment i la participació activa de les dones en les ciutats.¹⁶

La mirada dels espais i la seguretat

Com s'ha esmentat, la major part dels estudis sobre seguretat no han incorporat l'àmbit domèstic privat assumint que aquest era *per se* un espai de seguretat.¹⁷ Tanmateix, ignorar l'esfera domèstica implica invisibilitzar determinades experiències i trajectòries que afecten majoritàriament a les dones, com és el cas de la violència que les dones pateixen en l'àmbit de la llar per part de la parella, per part d'altres familiars o bé la violència contra les nenes i els nens. De fet, les expertes apunten que la major part dels fets delictius més importants contra els drets humans els

pateixen les dones en aquesta esfera, encara que les estadístiques oficials acostumen a infrarepresentar aquestes agressions.¹⁸

A continuació s'apunten algunes dades que mostren les desigualtats de gènere en l'accés a la seguretat a l'àmbit públic i a l'àmbit privat.

La seguretat a l'espai públic: la construcció de les ciutats i les seves implicacions

L'àmbit públic no tendeix a estar dissenyat per tal de donar resposta a les necessitats de la major part de les dones, ni a les tasques quotidianes considerades femenines. La por a l'espai públic ha estat cultivada pels rols i l'educació donada a les dones històricament, i tot i la sortida de les dones a l'esfera pública, encara avui, l'espai públic continua essent en gran part masculí. Els rols masculins s'han construït sobre valors com la força, el lideratge i la competitivitat, i l'espai públic és el lloc en què es

¹⁶ ORTIZ, «Espacio público, género e (in)seguridad».

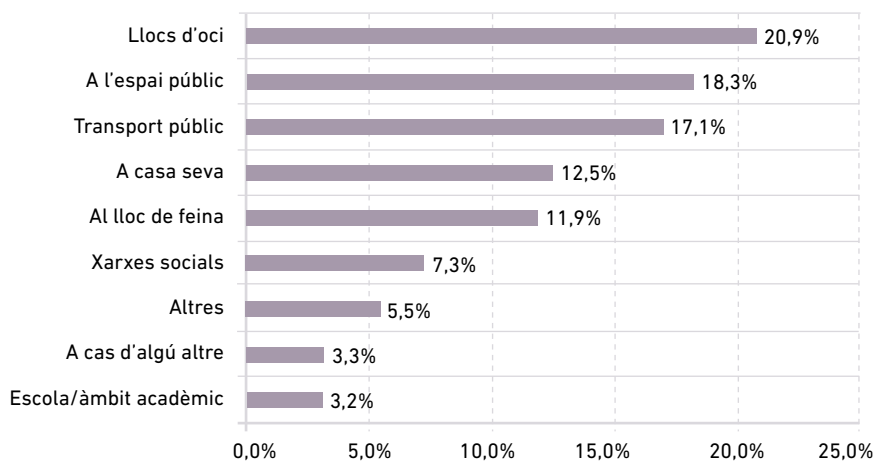
¹⁷ Cal apuntar també que la dicotomia entre espai públic i espai privat respon a una perspectiva occidental, ja que en molts llocs del món, aquesta diferència és molt més difusa. En aquest sentit veure ORTIZ, «Espacio público, género e (in)seguridad».

¹⁸ NAREDO, «Metodologías para la detección de problemas de seguridad con enfoque de género».

La violència a l'espai públic, a més de la vulneració dels drets de la persona afectada, genera unes conseqüències psicològiques que limiten la percepció de seguretat, limitant així la llibertat de les afectades

Gràfic 3

Dones víctimes d'algun fet per part de no parelles o exparelles segons llocs on passen les agressions l'últim any (%)
Catalunya, 2016

Font: Enquesta de Violència masclista de Catalunya, 2016.

donen aquestes relacions, fent que les ciutats o els barris esdevinguin espais que no sempre són segurs per a les dones.¹⁹

La seguretat en la planificació i disseny de les ciutats està estretament relacionada amb la violència que les dones patim en aquest espai. Les dades del gràfic 3, extretes de l'En-

questa de Violència Masclista de Catalunya, mostren com la major part de violència que pateixen les dones per part de persones que no són la seva parella o exparella, la pateixen a espais d'oci —públics o privats—, al carrer o al transport públic.

Així doncs, es mostra com la violència masclista també és present a l'espai públic, sovint com a violència sexual, a través de comentaris

i tocaments no desitjats. L'impacte psicològic d'aquestes violències és molt rellevant, ja que després d'haver patit alguna agressió, el 44,3% de les dones declaren que procuren no sortir soles, el 22,5% tenen més por de sortir, el 22,1% canvia les seves activitats habituals i el 14,8% porta algun objecte per defensar-se.²⁰ Aquest fet no és una particularitat de Catalunya: el 14% de les dones de la UE han evitat no sortir soles de casa per temor a ser víctimes d'agressions físiques o sexuals, el 37% ha evitat passar per certs carrers o zones i el 40% va procurar no anar a llocs on no hi hagués gent.²¹ Aquestes dades mostren com la violència a l'espai públic, a més de la vulneració dels drets de la persona afectada, genera unes conseqüències psicològiques que limiten la percepció de seguretat, limitant així la llibertat de les afectades.

Per aquest motiu, des de l'urbanisme feminista es proposa incorporar la perspectiva de gènere a l'urbanis-

²⁰ DEPARTAMENT D'INTERIOR. «Enquesta de violència masclista a Catalunya Resultats bàsics»

²¹ EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS (FRA). *Violencia de género contra las mujeres: una encuesta a escala de la UE.*

¹⁹ FREIXANET, 'No surtis sola'.

El 34,2% de les dones catalanes ha patit violència masclista per part de la seva parella o exparella en algun moment de la seva vida

me i a la planificació de les ciutats per garantir la sensació de seguretat a les dones. Per fer-ho, s'ha de millorar la il·luminació dels carrers, la visibilitat dels racons de carrers i places, construir espais més amables i que facilitin la relació entre les persones per tal de fer comunitat. També cal garantir un transport públic segur que arribi a tots els barris i doni resposta a les necessitats de mobilitat de tota la ciutadania.²²

Al llarg dels últims anys s'ha produït un procés d'apoderament de les dones, així com una important visibilització de la violència a l'espai públic a través dels mitjans de comunicació i, en particular, a les xarxes socials que han contribuït de forma molt important a donar veu a les dones que n'han estat víctimes. L'opinió pública feminista ha posat de manifest que aquestes violències no són fets aïllats, i s'ha estès una major sensibilització entorn el conjunt de violències que patim les dones, identificant-les com una manifestació del masclisme. Aquest fet possiblement ha fet augmentar

la identificació de les violències per part de les dones que les pateixen i també ha permès capgirar la lògica del «*victim blaming*» que les responsabilitza de l'agressió patida, perpetuant el silenci i la manca de condemna social que existien prèviament.²³

Finalment, també en l'àmbit de l'espai públic, cal tenir en compte la diversitat de realitats que hi conviuen. En aquest sentit, és important apuntar l'alt grau de violència i vulnerabilitat que pateixen les persones sense llar. Tot i ser un col·lectiu molt masculinitzat —no més el 18,4% de les persones sense llar són dones—, les dones pateixen una proporció molt més elevada de victimització. El 2015 a l'Estat espanyol, el 60,4% de les dones sense llar apuntaven haver patit algun tipus de violència, mentre en el cas dels homes aquesta victimització se situava en el 40%.²⁴

23 El treball de camp de l'Enquesta de Violència Masclista de Catalunya es va realitzar entre els mesos de novembre i desembre de 2016, mig any després dels fets de «la manada», per això pot existir una major identificació de la violència masclista a l'espai públic o als llocs d'oci.

24 HATENTO, OBSERVATORIO DELITOS DE ODIO CONTRA PERSONAS SIN HOGAR. «Informe de investigación».

La invisibilitat de la inseguretat a l'espai privat

Com s'ha apuntat anteriorment, se sol entendre que l'espai domèstic i privat és un espai de seguretat. Però això és ben lluny de ser cert. Especialment no ho és per a les dones, però en general no ho és per a totes les persones que no es corresponen amb el rol de «*male-breadwinner*» [home guanyador de pa] —com poden ser els infants, les persones amb diversitat funcional o bé les dones que treballen a l'àmbit privat.

Centrant-nos en la violència masclista, les dades oficials apunten que el 34,2% de les dones catalanes ha patit violència masclista per part de la seva parella o exparella en algun moment de la seva vida.²⁵ A nivell europeu, un 25% de les dones de la UE asseguren que la seva parella les va menysprear o humiliar a l'àmbit privat.²⁶ Malgrat que la violència masclista no és un fenomen que es produeixi exclusivament en un sol

25 DEPARTAMENT D'INTERIOR. «Enquesta de violència masclista a Catalunya Resultats bàsics»

26 EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS. *Violencia de género contra las mujeres: una encuesta a escala de la UE.*

22 ORTIZ, «La seguretat urbana des de l'urbanisme feminista».

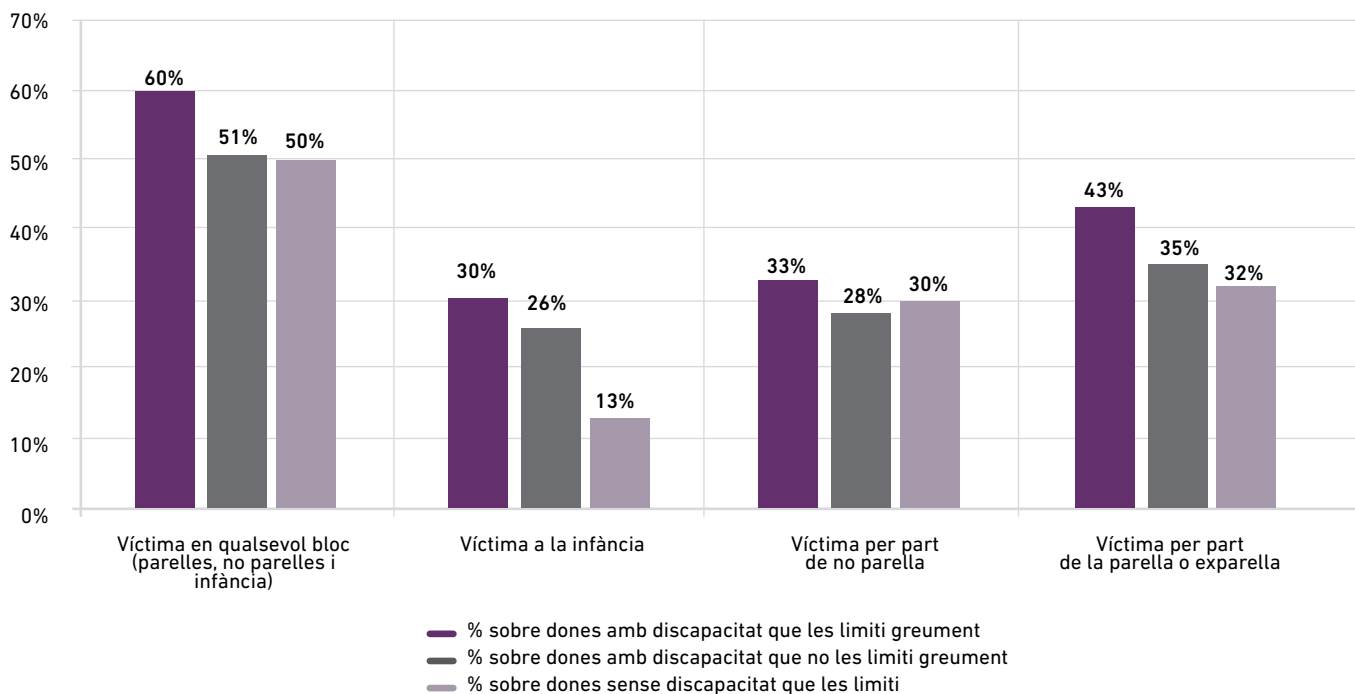
El gènere, i altres factors com l'edat, la diversitat funcional, l'origen o l'estat administratiu, constitueixen aspectes que condicionen el nostre accés al dret a la seguretat

Gràfic 4

Violències masclistes i dones amb diversitat funcional

—no inclou comentaris o gestos de contingut sexual—, al llarg de la vida

Catalunya 2016

Font: Enquesta de Violència masclista de Catalunya, 2016.

espai físic, aquestes dades posen de manifest que la llar pot ser un espai molt insegur per a les dones que pateixen violència per part de les persones amb les que conviuen,

ja sigui la parella o familiars. Així, la llar no sempre representa aquell espai de seguretat i protecció que se li atribueix des de l'imaginari col·lectiu. En relació amb les dones amb di-

versitat funcional, el gràfic 4 mostra com aquest és un factor que limita greument la seva seguretat i les seves possibilitats de no patir violència masclista. Així, les dones amb una

Cal adoptar una postura crítica entorn la separació entre l'àmbit públic i l'àmbit privat, entenent-los com dos àmbits interdependents, on es produeixen relacions de poder i es poden produir situacions de violència

discapacitat que les limiti greument pateixen violència masclista en una proporció molt major.

Altres dades que mostren com l'àmbit privat és un espai on es produeixen situacions d'inseguretat, són les dades sobre les violències contra els infants. Segons la Fundació ANAR entre el 2009 i el 2016 a l'Estat espanyol —a partir d'una mostra de les trucades rebudes—, el 73% dels abusos sexuals a menors es van produir a la llar o en llars de l'entorn familiar, i el 75% de les víctimes d'abusos sexuals eren nenes o noies adolescents.

L'assetjament sexual i per raó de sexe que pateixen les dones ocupades en sectors vinculats a les cures i que es realitzen a l'àmbit de la llar, és una altra de les violències que estan presents en aquest espai. L'estudi realitzat per Sílvia Bofill i Norma Véliz sobre l'assetjament sexual de les dones migrades i treballadores de la llar i les cures,²⁷ mostra que el 41% de les enquestades afirmen haver estat objecte de grolleries —insinuacions, proposicions o comen-

taris de caràcter sexual—, i el 28% d'haver estat objecte de tocaments o d'apropaments excessius mentre que el 10% han rebut demandes de relacions sexuals, sota pressió o no. I un 10% afirmen que han abusat d'elles. Quan intersecciona el fet migratori, l'estatus administratiu, la manca de consideració social i legal d'aquest treball i el fet que es realitzi generalment en l'àmbit de la llar les possibilitats de patir violència es multipliquen.

Les dades que s'han apuntat a les línies anteriors mostren com el gènere, i altres factors com l'edat, la diversitat funcional, l'origen o l'estat administratiu, constitueixen aspectes que condicionen el nostre accés al dret a la seguretat. Ahora, cal evidenciar com existeix una mancança de dades respecte a la inseguretat en l'espai privat, fet que promou que continuï essent una realitat invisibilitzada.

Conclusions

Les dades analitzades mostren la necessitat de la incorporació de la perspectiva de gènere en l'anàlisi de

la seguretat per tal de dotar-lo d'una perspectiva més àmplia, que inclogui tota la ciutadania amb independència de factors generadors de desigualtat com són el gènere, l'edat, o la diversitat funcional.

Ampliar la concepció de seguretat és imprescindible perquè les polítiques públiques en aquesta matèria donin resposta a les necessitats de tota la ciutadania. Per fer-ho cal adoptar una postura crítica entorn la separació entre l'àmbit públic i l'àmbit privat, entenent-los com dos àmbits interdependents, on es produeixen relacions de poder i es poden produir situacions de violència.

Alhora, no només cal tenir en compte la seguretat objectiva sinó que cal incloure la seguretat subjectiva. Tenint en compte que existeixen diferents vivències vinculades a la inseguretat, que depenen de com intersecciona el gènere amb altres factors com l'origen, l'estatus migratori o la diversitat funcional. Així, cal fer especial èmfasi en totes aquelles persones que no compleixen amb els rols assignats.

Finalment, cal fer una reflexió sobre el risc de pretendre assegurar una

27 BOFILL i VÉLIZ, *Una violència oculta*.

Cal fer una reflexió sobre el risc de pretendre assegurar una major seguretat mitjançant mesures de major control social; aquesta tendència pot produir l'efecte contrari

major seguretat mitjançant mesures de major control social; aquesta tendència pot produir l'efecte contrari, promovent una major persecució cap a formes de viure que es distancien de la norma social —entre d'altres, la norma de gènere. Algunes anàlisis²⁸ apunten com en moltes situacions les societats contemporànies hem assumit una retallada de les nostres llibertats en pro del discurs d'augmentar la nostra seguretat. Ampliar el concepte de seguretat des de la perspectiva de gènere pot significar deixar de focalitzar-ho en allò militar, i aprofundir en les polítiques que contribueixin al benestar i a la protecció real de les comunitats i els individus, tal com esmenta Camps-Febrer,²⁹ mitjançant un aprofundiment en les polítiques d'habitatge, de cures, de comunitat i de creació d'un espai públic inclusiu i obert. ■

28 MIRALLES, Gènere i polítiques de la inseguretat. *Una mirada feminista als impactes de la militarització d'Occident*

29 CAMPS-FEBRER, «Polítiques feministes per a la pau».

■ Bibliografia

ALMEDA, Elisabet. *Corregir y castigar. El ayer y hoy de las cárceles de mujeres*. Barcelona: Bellaterra, 2002.

BLANCHAR, Eric M. «Gender, International Relations, and the development of Feminist Security Theory». A *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 28, núm. 4, pàg. 1289-1312, 2003.

BOFILL, Sílvia, i VÉLIZ, Norma. *Una violència oculta. Assetjament sexual en dones migrades treballadores de la llar i les cures*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2019.

CAMPS-FEBRER, Blanca. «Polítiques feministes per a la pau». A CALVO, Jordi (coord.). *Polítiques de seguretat per a la pau. Una altra seguretat és possible i necessària*, pàg. 155-165. Barcelona: Centre Delàs d'Estudis per la pau, 2019.

CRENSHAW, Kimberlé Williams. «Cartografiando los márgenes. Interseccionalidad, políticas identitarias, y violencia contra las mujeres de color». A PLATERO, Lucas. *Intersecciones: Cuerpos y sexualidades en la encrucijada*, pàg. 87-122. Barcelona: Ed. Bellaterra, 2012.

DEPARTAMENT D'INTERIOR. «Enquesta de Seguretat Pública de Catalunya». Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2017.

DEPARTAMENT D'INTERIOR. «Enquesta de violència masclista a Catalunya. Resultats bàsics» [en línia] A *Generalitat de Catalunya*, 2017. Disponible a: <www.gencat.cat>.

EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS. *Violencia de género contra las mujeres: una encuesta a escala de la UE. Resumen de las conclusiones*. Luxemburg: Oficina de publicaciones de la Unión Europea, 2014.

HATENTO, OBSERVATORIO DELITOS DE ODIO CONTRA PERSONAS SIN HOGAR. «Informe de investigación». Madrid: RAIS Fundación, 2015.

FALÚ, Ana. «Violencias y discriminaciones en las ciudades». A FALÚ, Ana (ed). *Mujeres en la ciudad. De violencias y derechos*, pàg. 15-38. Santiago de Xile: Red Mujer y Hábitat de América Latina. Ediciones Sur, 2009.

FREIXANET, Maria. *'No surtis sola'. Espais públics segurs amb perspectiva de gènere*, pàg. 5-10. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2011.

FUNDACIÓN ANAR. «Evolución de la violencia a la infancia y adolescencia en España según las víctimas (2009-2016)». 2016.

LONDOÑO, Martha Cecilia. «Seguridad y género. una agenda pendiente». A *La manzana de la discordia* 5, núm. 1, pàg. 55-62, 2010.

MASSOLO, Alejandra. «Género y seguridad ciudadana. El papel y reto de los gobiernos locales». A *ECA: estudios centroamericanos*, núm. 681-682, pàg. 643-658, 2005.

MIRALLES, Nora. *Gènere i polítiques de la inseguretat. Una mirada feminista als impactes de la militarització d'Occident*. Barcelona: Centre Delàs d'Estudis per la Pau, 2019.

MUXÍ, Zaida. «Construyendo entornos seguros desde la perspectiva de género. Introducción». A FREIXANET, Maria (eds). *'No surtis sola'. Espai públics segurs amb perspectiva de gènere*, pàg. 145-147. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2011.

NAREDO, María. «Metodologías para la detección de problemas de seguridad con enfoque de género». A FREIXANET, Maria (eds). *'No surtis sola'. Espais públics segurs amb perspectiva de gènere*, pàg. 11-48. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2011.

NAREDO, María, i PRÁXAGORA COOPERATIVA. *Guía para la elaboración de diagnósticos sobre seguridad con enfoques de género tanto en el ámbito rural como urbano*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2010.

ORTIZ, Sara. «Espacio público, género e (in) seguridad». A CORTÉS, Carmen (coord). *Jornadas Urbanismo y Género. Ciudades en Construcción*, pàg. 48-67. Madrid: AEHM/UMA, 2014.

ORTIZ, Sara. «La seguretat urbana des de l'urbanisme feminista». A *Barcelona Societat. Revista de coneixement i anàlisi social* (Observatori Social Barcelona), núm. 22, pàg. 71-88, 2018.

VELÁZQUEZ, Isabela. «Recorrido histórico: aportaciones del feminismo a la construcción de la ciudad segura deseada». A FREIXANET, Maria (eds). *'No surtis sola'. Espais públics segurs amb perspectiva de gènere*, pàg. 89-114. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2011.

full de càlcul

L'altre Adam Smith: republicanisme comercial i emancipació social*

[vista prèvia >](#)

Des de la dècada de 1970, les dretes d'arreu del món han liderat un assalt generalitzat contra la redistribució de la riquesa i el control democràtic del poder econòmic. Un assalt justificat en nom de certa concepció de la «llibertat» i del «lliure mercat» que, finalment, ha servit als interessos d'una minoria de rendistes i monopolistes. Un dels noms invocats en aquesta croada conservadora ha estat el d'Adam Smith. Tanmateix, l'autèntic Adam Smith no és el que la dreta ens ha explicat: el pensador escocès va ser un crític de les grans concentracions de poder econòmic i un defensor d'un mercat autènticament lliure, conformat per productors independents i lliures de tota forma de dominació.

David Casassas

Professor de Teoria Social de la Universitat de Barcelona

@davidcasassas

La disputa hermenèutica sovint forma part de la lluita política. Si es vol, de la lluita de classes. I en aquesta lluita, sovint n'hi ha que colpegen de seguida i amb força. I acaben imposant-se, almenys durant certs períodes de temps. Seria com traslladar al camp de l'anàlisi de textos i autors la cèlebre afirmació de Warren Buffett (1930): «Hi ha una guerra de classes, d'acord, i és la meua, la dels rics, la que està fent aquesta guerra; i per cert: l'estem guanyant».¹ El que passa, però, és que aquesta franquesa de Buffett és ben poc habitual. Més aviat diríem que la lluita política en el camp de la història de les idees inclou sovint, no sempre, altes dosis de nocturnitat, d'allò d'intentar fer passar gat per llebre, i d'allò altre de mobilitzar molts recursos, també econòmics, per construir i consolidar cert relat.

Aquest és el cas d'Adam Smith (1723-1790), respecte el qual l'hermenèutica liberal, ja des de mitjans

del segle XIX, va colpejar amb força, i va fer-ho com qui no vol la cosa, com si el resultat de la seva operació d'apropiació teòrica, prèvia desfiguració conceptual, fos el més natural del món. Afirment que Adam Smith, evidentment, és el pare del liberalisme econòmic. Però això està lluny de ser així. Perquè si ho fos, ¿per què fou necessari assumir que, malgrat tota la seva grandesa, aquesta figura —suposadament— fundacional de la doctrina econòmica liberal pateix un greu problema d'esquizofrènia teòrica? Això ens ve a suggerir l'economista alemany August Oncken (1844-1911), qui, al 1898, assegura que Smith «té un problema».² Quin problema? El problema consistent a contradir-se apel·lant, per una banda, a la necessitat que els humans ens escarrassen a constituir políticament societats cohesionades i inclusives on puguem teixir una veritable convivència amb els altres —així ho fa a la *The theory of moral sentiments* [La Teoria dels Sentiments Morals], publicada el 1759—, i, per altra banda, encoratjant-nos a perseguir el nostre propi interès amb total indiferència respecte la

(dis)sort dels altres, tot plegat en un món que només pot funcionar si s'abandona a la lògica del *laissez-faire* —suposadament, això és allò que el pensador escocès propugna a *The wealth of nations* [La Riquesa de les Nacions], de 1776. Vist així, és cert que Smith tindria un problema. «*Das Adam Smith Problem*», diu Oncken. Un problema de veritable esquizofrènia teòrica.

Doncs no. Res més lluny de la realitat. O, més ben dit, l'esquizofrènia teòrica d'Adam Smith només brota quan el nostre autor és «interpretat» —és capturat— per uns esquemes liberals incapaces de comprendre la perspectiva i la preceptiva ètico-política, d'arrels obertament republicanes, que descansen sota el conjunt de l'obra smithiana. Cal entendre, doncs, quin món veu, viu i proposa l'«altre Adam Smith», l'Adam Smith que, lluny de postulats *laissez-fairistes*, aspira a construir un món comercial i manufacturer lliure i alliberador, que contribueixi a l'emancipació individual i col·lectiva, precisament, perquè s'erigeix sobre una acció col·lectiva orientada a extirpar vincles de dependència i a construir unes relacions socials més

* Aquest text ha estat escrit en el marc del projecte PGC2018-094324-B-I00 (MCIU/AEI/FEDER, UE). L'autor vol agrair a Guillem Dorca, Lluís Pérez i a Pere Sàbat els valuosos comentaris i el suport editorial proporcionats.

1 STEIN, «In Class Warfare, Guess Which Class Is Winning».

2 ONCKEN, «The Adam Smith Problem».

El nucli central de la tradició republicana és la noció de llibertat com a absència de tota mena de dominació

respectuoses amb l'autonomia de totes les parts. Ben mirat, l'«altre» Adam Smith no és sinó l'Adam Smith real que, al segle XVIII escocès, va llençar una mirada alhora esperançada i cauta envers una nova realitat econòmica, la manufactura i el comerç, que li semblava que, només en el cas que aconseguís esquivar greus perills i amenaces lligades a la presència de grans concentracions de poder econòmic privat, podia permetre l'extensió social de la llibertat republicana. En aquest text, doncs, analitzarem el «republicanisme comercial» de l'Adam Smith que, lluny de la fantasmagoria liberal, en realitat mai no ha deixat de ser l'Adam Smith «de sempre».

Adam Smith en el republicanisme

L'hegemonia (neo)liberal ens ha portat al fet que, de forma gairebé instintiva, associem el concepte «llibertat» amb «que l'Estat ens deixi en pau». Així, per exemple, un assalariat pobre maximitzaria la seva llibertat si l'Estat eliminés la seguretat social, de forma que fos «lliure» de fer el que volgués amb els diners de la seva nòmina que a dia d'avui es des-

tinien a sostenir-la. Des d'aquest punt de vista, el manteniment d'impostos i quotes per a pagar aquesta i altres potes de l'Estat del Benestar pot justificar-se apel·lant a altres valors —la igualtat, per exemple—, però no al valor de la «llibertat». En realitat, però, aquesta forma d'entendre la «llibertat», tan estesa avui en dia, no és més que una de les possibles definicions d'aquesta paraula. I una de les més recents, de fet. Tan recent, que al 1941, cinc anys després de crear la seguretat social als EUA, el president Franklin D. Roosevelt (1882-1945) encara podia parlar, amb total naturalitat, de «la llibertat enfront de la pobresa», com una de les Quatre Llibertats essencials en democràcia.

En efecte: mentre el terme «llibertat» té una història mil·lenària, costa trobar aquesta noció de «llibertat» com a «no-interferència» —de l'Estat, concretament— abans de l'aparició de l'obra de Thomas Hobbes (1588-1679). Concretament, Hobbes va definir la llibertat com «l'absència d'obstacles externs al moviment»: sóc lliure en la mesura en què ningú fa servir la força física per a obligar-me a fer alguna cosa, o per a im-

pedir-me fer-la. Per tant, a la modernitat, la principal font d'obstacles a la llibertat seria qui té el monopoli sobre l'ús legítim de la força física: l'Estat. Hobbes, però, va formular aquest concepte de llibertat per a oposar-se a una altra forma de definir-la, molt més antiga: la del republicanisme, que entén la «llibertat» com a «no-dominació». Una concepció de la llibertat que podem trobar en autors tan dissímils i alhora tan propers com Aristòtil (384-322 aC), Ciceró (106-43 aC), Maquiavel (1469-1527), Mary Wollstonecraft (1759-1797), Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), Maximilien de Robespierre (1758-1794), Immanuel Kant (1724-1804), Thomas Paine (1737-1809) o el propi Karl Marx (1818-1883), entre molts d'altres. I també, com sostindré en aquest article, en l'obra d'Adam Smith.

La història intel·lectual i político-pràctica del republicanisme ha girat al voltant de l'evidència que els humans som lliures no només en la mesura que no som «interferits» —de forma efectiva—, sinó en la mesura en què no som vulnerables a un poder arbitrari; és a dir, en la mesura en què no som vulnerables a un poder capaç de prendre decisions que afectin les

Cal que el conjunt de les classes populars, avui subalternes, gaudeixin d'una posició d'invulnerabilitat social que les faci socioeconòmicament independents

nostres vides sense necessitat de tenir en compte els nostres interessos i opinions.³ Estem dominats, i per tant no som lliures, en la mesura en què estem sotmesos a un poder així. És indiferent si aquest poder és el de l'Estat, el d'un empresari o el d'un marit, per posar alguns exemples. I és indiferent —convé insistir-hi— si aquest poder efectivament interfereix o no a les nostres vides: el problema és que «pugui» fer-ho de forma arbitrària.

No n'hi ha prou, doncs, amb el fet que un empresari, per exemple, prengui en consideració —per bona voluntat— els projectes de vida dels seus empleats malgrat tenir poder per a ignorar-los: cal que «no tingui la possibilitat» d'ignorar aquests projectes de vida a l'hora de prendre decisions empresarials. Cal que els seus empleats puguin discutir i negociar amb ell mirant-lo als ulls. El mateix s'aplicaria a les dones — respecte als marits—, als petits empresaris —respecte als grans— o als petits camperols —respecte als terratinents—, entre

altres figures que tan sovint perden la seva llibertat republicana. Cal, per tant, que el conjunt de les classes populars, avui subalternes, gaudeixin d'una posició d'invulnerabilitat social que les faci socioeconòmicament independents —cosa que en cap cas equival a dir que aquestes persones s'hagin de convertir en àtoms aïllats respecte als altres.

De fet, aquesta és la raó per la qual el republicanisme justifica la formació de comunitats polítiques i l'existència de poders públics: la necessitat de crear institucions que siguin de tothom en general i de ningú en particular —això significa *res publica*—, per tal de controlar els poders privats, garantir la invulnerabilitat social de la ciutadania i «segar cadenes», com diu l'himne nacional de Catalunya. Però la tradició republicana no ignora el problema de què els poders públics poden esdevenir, ells mateixos, dominadors. Per això en el republicanisme, ja des de l'antiguitat grecollatina, cobren importància elements que, erròniament, tendim a identificar com a originals o exclusius de la tradició liberal: governs col·legiats, frens i contrapesos, principi de legalitat, proteccions per a les minories dissidents. I, com a

clau de volta de tot plegat, —i això és significativament absent a la tradició liberal— la virtut cívica: la presència d'una ciutadania participativa que vigili de prop tant els poders privats com els poders públics. El gran enemic del republicanisme és, doncs, el poder incontrolat, sigui quin sigui el seu origen i la seva naturalesa.

Una aproximació històricament conscient i sociològicament informada a aquesta idea de llibertat republicana posa de manifest que la condició que ha permès i permet el gaudi d'aquesta llibertat és la «propietat» o, en termes més amplis, el control de certs conjunts de recursos garantits incondicionalment a tots aquells que estan cridats a ser membres de ple dret d'una comunitat —en les versions més democràtiques del republicanisme, que són les que ens haurien d'inspirar avui, ens referim aquí al conjunt dels habitants d'un territori donat.⁴ En efecte: pel fet de garantir l'existència de cadascun de nosaltres, aquests conjunts de recursos ens atorguen un poder de negoci-

3 Vegeu, entre altres obres de PETTIT, *Republicanism*; PETTIT, *A Theory of Freedom*; PETTIT, «Freedom in the market».

4 CASASSAS, *Libertad incondicional*; DOMÈNECH, *El eclipse de la fraternidad*; i RAVENTÓS, *Las condiciones materiales de la libertad*.

El republicanisme comercial smithià es troba estretament lligat a la figura del productor lliure, que pot considerar-se lliure perquè té el control de la seva activitat i del funcionament del seu centre de treball

ació que serà crucial a l'hora de signar —o deixar de signar— tota mena de contractes; a l'hora d'arribar a tota mena d'acords —o de deixar-los pel camí—; a l'hora, en definitiva, de co-determinar la naturalesa de les nostres relacions socials. Per tant, allò que a cada moment històric cal preguntar-se és ben simple: la llibertat republicana exigeix «propietat», sí, però, exactament, «propietat de què»? O, dit altrament, com ens podem fer amb les condicions materials —i simbòliques— d'aquesta llibertat que associem a una idea d'independència personal? La resposta que el republicanisme clàssic donava a aquesta pregunta —pensem en Grècia i en Roma, però també en certs episodis del republicanisme nord-americà del segle XVIII— és prou coneguda: allò que ens fa lliures és l'accés a la propietat de la terra, d'esclaus, de bestiar.... També és ben coneguda la resposta a la pregunta sobre la propietat que ofereixen els socialismes, hereus de la democràcia republicana plebea:⁵ allò que ens fa republicanament lliures és la propietat o el control col·lectiu dels mitjans de producció, que

ens ha de permetre co-determinar formes de treball i de vida.

I què passa amb el republicanisme comercial d'Adam Smith i de tots aquells il·lustrats que varen pensar la llibertat republicana en un món creixentment comercial i manufacturer? Aquí la propietat que s'estima rellevant ja no és tant la propietat immobiliària, sinó la propietat o control d'instal·lacions, d'equips productius, de destreses professionals —la gestió de les quals no s'escapi de les nostres mans—, d'oportunitats d'accedir als mercats i de col·locar-hi les nostres mercaderies... Tot això ens fa raonablement independents i, per tant, elementalment lliures, tal com, anteriorment, ho feia la propietat de la terra.

És per això que el republicanisme comercial smithià es troba estretament lligat a la figura del productor lliure, del *free producer*, de l'artesà o industrial que pot considerar-se lliure perquè o bé és propietari o bé és treballador assalariat, però amb control encara de la seva activitat i del funcionament del seu centre de treball —pensem que ens trobem en un moment en què l'extensió de la gran empresa capitalista, jeràrquica i autoritària, encara no s'ha donat.

Adam Smith, doncs, aspirava a un món dominat pel treball per obra del productor lliure o per formes de treball assalariat que atorguessin a uns treballadors no plenament desposseïts —no encara— la capacitat de co-instituir els entorns i els processos productius. Vet aquí com s'hereta en el republicanisme comercial smithià el vell vincle entre llibertat i control de recursos que la tradició republicana ha fet sempre seu. I fixem-nos en la llunyania respecte tots aquests plantejaments que observem en un liberalisme doctrinari, que es va codificant al llarg del segle XIX, que defineix la llibertat només com a *isonomia*, és a dir, com a «mera» igualtat davant de la llei, i que, per tant, es desentén de la qüestió dels fonaments materials —i simbòlics— del món regit per aquesta llei: compten els individus i els grups amb veritables oportunitats de tirar endavant una vida pròpia, per molt que la servitud feudal hagi estat formalment abolida? Adam Smith té ben poc a veure amb l'univers liberal, el qual, a diferència del pensador escocès, es mostra obertament indiferent respecte aquesta pregunta.⁶

5 DOMÈNECH, *El eclipse de la fraternidad*.

6 CASASSAS, *La ciudad en llamas*.

El projecte smithià és el de la constitució política d'aquells mercats —i no d'uns altres— que puguin ser compatibles amb la llibertat republicana i, fins i tot, que la puguin promoure

La realització de la llibertat republicana al mercat

Però realment té sentit pensar les formes de la llibertat republicana al si del mercat? L'obra d'Adam Smith ens ajuda de manera especialment aclaridora a escatir aquesta qüestió. En primer lloc, Adam Smith ens empeny a prendre consciència del fet que «el mercat», en singular, en abstracte, no existeix. No és un mal inici. En efecte —ens indica un Smith que anticipa els enfocaments institucionalistes d'economistes com ara Thorstein Veblen (1857-1929), John K. Galbraith (1908-2006) i Elinor Ostrom (1933-2012)—, allò que existeix són diverses formes de mercat configurades històricament com a resultat d'opcions polítiques que, al seu torn, resulten de determinades correlacions de forces entre grups socials —entre classes socials— en pugna. Dit altrament, tots els mercats són el resultat de la intervenció de certes institucions, formals o més o menys informals, capaces de fer que es vagin sedimentant capes i més capes de legislació —i de normes socials en general— sobre el què i el com de les realitats comercials.

És per això que el projecte smithià és el de la constitució política d'aquells mercats —i no d'uns altres— que puguin ser compatibles amb la llibertat republicana i, fins i tot, que la puguin promoure. D'aquí la reivindicació smithiana d'una intervenció dels poders públics que generi entorns comercials capaços d'allotjar relacions socials lliures de vincles de dominació, bo i garantint la propietat o el control de conjunts de recursos rellevants per poder menar una vida productiva republicanament lliure. Del que es tracta, en efecte, és de desfer asimetries de poder, vincles de dependència material tant de vella factura —privilegis feudals i gremials— com de nova planta —noves posicions de poder dels productors als mercats capitalistes naixents i en ple procés de consolidació.

Per tant, podem associar la figura d'Adam Smith a allò que podríem anomenar «republicanisme lliurecanvista», que és la doctrina segons la qual els mercats, sempre i quan estiguin constituïts de manera adequada, poden permetre l'intercanvi de béns i serveis sense «haver de demanar permís» —manllevo aquí l'expressió marxiana— a instàncies

alienes a les parts implicades, cosa que pot arrossegar grans avantatges en termes civilitzatoris, en termes d'erradicació de tuteles oligàrquiques i rendistes. En canvi, en cap cas podem vincular Adam Smith al *laissez-faire*, per la senzilla raó que, com es dedueix de la seva pròpia obra, el *laissez-faire*, simplement, no existeix: la llibertat al si dels mercats —en plural— es constitueix políticament, és a dir, a través d'una intervenció pública no necessàriament massiva, però sí obertament «radical», en el sentit que vagi a «l'arrel» de la dominació social: els vincles de dependència material, que han de ser extirpats garantint a tots els actors socials posicions vitals d'independència socioeconòmica.

¿Què passa, doncs, amb la metàfora de la «mà invisible», que l'hermenèutica liberal treu de context i la converteix en veritable dogma de fe? Amb la idea de la mà invisible, Adam Smith no aspira a dir més, ni menys, que això: els intercanvis descentralitzats, que es donen al si dels mercats, quan es troben guiats pels nostres respectius «sentits comuns» respecte a les formes més pertinents de millorar les nostres condicions de

El mercat de treball s'erigeix, sota el capitalisme, com la principal institució —ben sovint, l'única— capaç de brindar-nos ingressos

vida, poden portar-nos a estadis socials i civilitzatoris de major llibertat, felicitat i benestar. Perquè això sigui així, però, és necessari garantir que aquests intercanvis descentralitzats, que es donen al si dels mercats, siguin realment lliures, cosa que exigeix que les institucions polítiques intervinguin —insisteixo— radicalment per tal de desfer relacions de poder arrelades en privilegis de classe, en relacions de classe. Per tant, la metàfora de la mà invisible no només és «compatible» amb la preceptiva política republicana, sinó que «necessita» aquesta preceptiva, aquesta visió de la «cosa pública» —de la *res publica*—, precisament, per adquirir tot el seu sentit i adoptar concrecions institucionals fèrtils.⁷ Aquest és, doncs, el projecte d'Adam Smith i de tots aquells que van pensar l'espai de la llibertat republicana, de la llibertat efectiva, en el món de la manufactura i del comerç abans del triomf del capitalisme industrial, un capitalisme «realment existent» les primeres manifestacions del qual Adam Smith va censurar sense cap mena de dubte o titubeig.

Per què el republicanisme comercial està en tensió amb el capitalisme realment existent?

Quatre són les realitats que posarem sobre la taula com a exemples de trets definitoris del capitalisme realment existent que es mostren en tensió —i, a l'extrem, incompatibles— amb el programa ètico-polític d'Adam Smith.

En primer lloc, Adam Smith és ben conscient que l'estructuració social del capitalisme no hauria estat possible sense «la dita acumulació originària» de la qual Karl Marx parla, un segle més tard, al capítol 24 del primer volum de *El Capital*. En efecte, Adam Smith és ben conscient que hi ha hagut una massiva, perllongada i sistemàtica violació de la famosa clàusula de John Locke (1632-1704) sobre l'apropiació privada de recursos externs, clàusula que establia que aquesta apropiació havia de deixar «tant i tan bo» —tants recursos i de tanta qualitat— als no propietaris.⁸ Aquesta violació de la clàusula lockeana implica la despos-

sessió de les grans majories socials, i això impossibilita el progrés de la llibertat efectiva, republicana, doncs, com ja s'ha vist, la llibertat exigeix propietat o control d'uns recursos que atorguin el poder de negociació necessari per poder co-determinar els termes i condicions de tota mena de contractes, formals i informals. Smith no pot ser més concloent en relació amb aquest problema: quan la desposseïó obliga les classes baixes expropiades a comportar-se «amb el frenesí i l'extravagància propis dels desesperats»⁹ i, finalment, a anar signant documents a les palpenes, els contractes, començant pels de treball, no són «contractes» —és a dir, acords entre parts situades en un pla d'igualtat civil—, sinó meres imposicions per part de grups privilegiats.¹⁰

En segon lloc, aquesta desposseïó condueix a la imposició del treball assalariat, que esdevé obligatori, inevitable. En efecte, el mercat de treball s'erigeix, sota el capitalisme, com la principal institució —ben

⁹ SMITH, *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations* I..

¹⁰ CASASSAS, *Libertad incondicional*.

⁸ LOCKE, *Second treatise on government*; MUNDÓ, «La constitució fiduciària de la llibertat política».

⁷ CASASSAS, «Adam Smith's republican moment».

sovint, l'única— capaç de brindar-nos ingressos. Això equival a dir que, per a la gran majoria, el mercat de treball és una institució sense porta de sortida. I sense porta de sortida, sense la possibilitat de negar-nos a acceptar les condicions que hi trobem «a dins», sense possibilitat de suggerir altres maneres d'afaiçonar-la, qualsevol relació o institució social és font de manca de llibertat, ja que ens trobem irremeiablement en mans del caprici aliè.

En tercer lloc, aquest treball assalariat té lloc en unitats productives —l'empresa capitalista— que venen marcades per unes jerarquies arbitràries, per una verticalitat que massa sovint ens esclafa. En efecte, Adam Smith és el teòric i defensor de la divisió «tècnica» del treball —és a dir, d'una especialització productiva que respecti els talents i les inclinacions de cadascú, o que no malmeti les capacitats humanes de bell antuvi—; però Adam Smith és també el primer teòric i detractor sistemàtic de la divisió «social» del treball, que és la que es dona quan l'assignació de tasques i activitats respon a l'extracció social de cadascú —o el que seria el mateix: qui

més té, compta amb més capacitat d'imposar les tasques monòtones i nocives a qui signa els contractes de treball en condicions de desposseïció. Quan hi ha divisió social del treball, ens diu Smith, apareix l'alienació en el marc de centres de treball on «perdem la visió de conjunt»,¹¹ on «la nostra ment s'envileix»¹² —en aquest punt, l'obra d'Smith constitueix un clar precedent del Marx dels *Ökonomisch-philosophische Manuskripte* [Manuscrits econòmico-filosòfics] de 1844, on es discuteixen les dificultats del proletariat per auto-realitzar-se sota un capitalisme que, obligant-lo a acceptar allò que sense estar desposseït mai acceptaria, bloqueja les capacitats creadores del treballador.

En quart i darrer lloc, Adam Smith salta dels mercats de treball als mercats de béns i serveis i posa de manifest que, en cas que tractem d'entrar a aquests darrers mercats com a productors que pretenen col·locar-hi les seves mercaderies,

resulta que sovint no podem, doncs els productors que se'ns han avançat, tan sovint facciosos en tota regla, s'han encarregat d'introduir tota mena de barreres d'entrada que converteixen la vida econòmica en un espai re-feudalitzat pel pes del monopoli i de l'oligopoli. Dit altrament: en el capitalisme tendeix a donar-se un greu problema de concentració del poder econòmic i, per tant, de falta de «llibertat d'empresa», la qual, lluny de constituir un dret a l'abast de tothom —recorrem el mantra liberal de la «iniciativa privada»—, es converteix en un privilegi en mans de les oligarquies econòmiques. Dit encara d'una altra manera: Adam Smith, perspicaç, ens ajuda a entendre per què, sota el capitalisme realment existent, tot sovint no hi ha lliure competència. El motiu és ben senzill d'entendre: si no estan sotmesos a controls públics, els grans empresaris establiran acords facciosos per tal d'evitar l'entrada de nous productors, ja que la presència de nous productors equival a la reducció del nivell dels preus, i quan els preus s'acosten al nivell dels costos, els beneficis tendeixen a desaparèixer —en el cas extrem, quan els preus

11 SMITH, *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. I, l. 2.

12 SMITH, *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations* bidemV, l. F. 50.

La intervenció dels poders públics —conclou Smith— ha d'estar orientada a posar fi als nous privilegis d'aquesta classe capitalista en plena fase de consolidació

s'igualen els costos, els beneficis són nuls. És per això que Smith assegura que, en una societat pròspera —que és aquella on es generalitza la participació activa de la gent en l'esfera productiva—, els nivells «naturals» de beneficis tendeixen a ser relativament baixos. I és per això també que Smith afirma que convé malfiar-se de qualsevol recomanació o proposta d'una nova llei o d'una regulació de la vida comercial que provingui de la classe capitalista, «els interessos de la qual no solen coincidir amb els de la comunitat, ans al contrari: es tracta d'una classe que tendeix a enganyar i a oprimir la comunitat en qüestió».¹³

La intervenció dels poders públics —conclou Smith— ha d'estar orientada a posar fi als nous privilegis d'aquesta classe capitalista en plena fase de consolidació. Efectivament, Smith és partidari del fet que tots els factors productius —també el capital, és clar— siguin remunerats —en el cas del capital, a través d'uns beneficis «naturalment baixos»; però Smith aspira també

a erradicar qualsevol forma de rendisme, començant pel rendisme dels propietaris del capital, els quals es troben estructuralment inclinats a construir posicions de poder al si dels mercats naixents. En certa manera, doncs, Adam Smith anticipa la crítica de les concentracions de poder econòmic privat d'un John Maynard Keynes (1883-1946) que, gairebé dos segles més tard, el 1936, proposarà, al capítol 24 de la seva *The General Theory of Employment, Interest and Money* [La teoria general de l'ocupació, l'interès i el diner], que s'introdueixin les mesures de política econòmica necessàries per poder procedir a «l'eutanàsia dels rendistes» —veritables «monarques econòmics», ens diu Franklin Delano Roosevelt en l'estela de Smith. Com havia dit Louis Brandeis (1856-1941), jutge del Tribunal Suprem dels EUA entre 1916 i 1939, «podem tenir democràcia o riquesa concentrada, però no podem tenir ambdues coses simultàniament».¹⁴

Republicanisme comercial i emancipació social

Quines conclusions podem extreure de tot això? D'entrada, que els mercats no són entitats metafísiques la naturalesa de les quals no puguem discutir i disputar políticament. Els mercats són sempre el resultat d'una opció política que explica per què han estat constituïts com ho han estat. Si això és així, convé adreçar un avís a la dreta —o, si es prefereix, al món (neo)liberal— consistent a recordar que els mercats no formen part del seu patrimoni exclusiu. Allò que sí que és patrimoni exclusiu del (neo)liberalisme són els actuals mercats capitalistes, els quals, per cert, han estat tan instituïts per part de les autoritats públiques —sovint, a través d'intervencions de caràcter massiu— com qualsevol altre mercat que puguem pensar o imaginar. Paral·lelament, convé adreçar també un avís a l'esquerra —o, si es prefereix, al món republicà i socialista— consistent a indicar que els mercats poden formar part del ventall d'institucions i pràctiques a través de les quals es pot pensar l'emancipació social. Els mercats no han de ser anatematitzats per definició, com si

13 SMITH, *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. I, xi, p. 10.

14 RAVENTÓS, «Democràcia y grandes fortunas: incompatibles».

es tractés de quelcom diabòlic que en cap cas haguem de pensar en clau alliberadora, de la mateixa manera que no han de ser «regalats» a la dreta (neo)liberal perquè faci d'ells allò que ella vulgui.

Allò que convé aprendre i retenir és que de mercats —és a dir, de mecanismes per a la canalització d'intercanvis descentralitzats— n'hi ha hagut sempre, almenys des de l'Edat de Bronze —així ens ho expliquen autors com ara Karl Polanyi (1886-1964) i Jack Goody (1919-2015).¹⁵ Per tant, és fals que hagin nascut amb el capitalisme o que hagin de tenir obligatòriament una naturalesa com la de molts dels mercats que la modernitat capitalista ha estès arreu. I més encara, ens suggereix Adam Smith i, abans que ell, Montesquieu (1689-1755) i el seu mestre Francis Hutcheson (1694-1746): els mercats, si es constitueixen de manera apropiada —és a dir, si qualsevol vincle de dependència ha estat degudament extirpat—, poden afavorir l'externalització de les nostres capacitats, el desplegament

de les nostres identitats i la trobada amb els altres en entorns lliures de posicions de privilegi. Sigui com sigui, la clau de volta de tot plegat, la qüestió central i definitiva, és sempre l'estructura social de les condicions sota les quals els intercanvis comercials ocorren: ho fan en condicions d'independència socioeconòmica de totes les parts? Sí o no? Aquí rau el nucli de l'assumpte. Doncs bé, el fet que els intercanvis descentralitzats es donin sota condicions d'independència socioeconòmica i d'absència de dominació per a tothom és quelcom que pot ser políticament instituït tant al segle XVIII com al XXI. I la pregunta que recorre el gruix de la modernitat és sempre la mateixa: ens atrevirem a posar-nos-hi? ■

¹⁵ POLANYI, *La gran transformació*; GOODY, *El robo de la historia*.

■ Bibliografia

CASASSAS, David. *Libertad incondicional. La renta básica en la revolución democrática*. Barcelona: Paidós, 2018.

CASASSAS, David. *La ciudad en llamas. La vigencia del republicanismo comercial de Adam Smith*. Barcelona: Montesinos, 2010.

CASASSAS, David. «Adam Smith's republican moment: Lessons for today's emancipatory thought». A *Economic Thought. History, Philosophy, and Methodology*, núm. 2(2), pàg. 1-19, 2013.

DOMÈNECH, Antoni. *El eclipse de la fraternidad. Una revisión republicana de la tradición socialista*. Madrid: Akal, 2019.

GOODY, Jack. *El robo de la historia*. Madrid: Akal, 2011.

LOCKE, John. *Second treatise on government*. Londres: Allen & Unwin, 1987.

MUNDÓ, Jordi. «La constitución fiduciaria de la libertad política —por qué son importantes las coyunturas interpretativas en la filosofía política». A *Isegoría: Revista de Filosofía Moral y Política*, núm. 57, pàg. 433-454, 2017.

ONCKEN, August. «The Adam Smith problem». A MIZUTA, Hiroshi. *Adam Smith: Critical responses*. Londres: Routledge, 2000.

PETTIT, Philip. *Republicanism. A theory of freedom and government*. Oxford: Oxford University Press, 1997.

PETTIT, Philip. *A theory of freedom. From the psychology to the politics of agency*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

PETTIT, Philip. «Freedom in the market». A *Politics, Philosophy & Economics*, núm. 5(2), pàg. 131-149, 2006.

POLANYI, Karl. *La gran transformación. Los orígenes políticos y económicos de nuestro tiempo*. Mèxic D.F.: Fondo de Cultura Económica, 2018.

RAVENTÓS, Daniel. «Democracia y grandes fortunas: incompatibles» [en línia]. A *SinPermiso*, 2016. Disponible a: <www.sinpermiso.info>.

RAVENTÓS, Daniel. *Las condiciones materiales de la libertad*. Barcelona: El Viejo Topo, 2007.

STEIN, Ben. «In Class warfare, guess which class is winning». A *The New York Times*, 26 de novembre de 2006.

SMITH, Adam. *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. Indianapolis: Liberty Fund, 1981.

WINCH, Donald. «Commercial realities, republican principles». A VAN GELDEREN, Martin i SKINNER, Quentin (eds). *Republicanism. A Shared European Heritage*, vol. 2, pàg. 293-310. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Si oblidem la història,
es tornarà a repetir.
Al bosc i en zones
properes, recorda-ho:
no hi llencis burilles
ni deixalles, no hi
encenguis coets,
no hi deixis restes de
treballs forestals i
no hi facis barbacoes.

#ElFocNoSoblida

Contra els
incendis forestals,
cap foguera,
cap cigarreta,
cap descuit.

Diputació
Barcelona

Generalitat
de Catalunya

7,5 Milions
de futurs

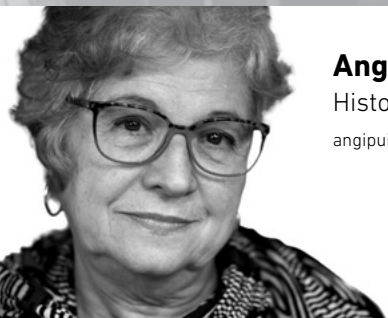

arxiu

El fil roig de la migració andalusa a Catalunya

[vista prèvia >](#)

Catalunya va viure una onada d'immigració de diversos llocs de l'Estat espanyol a mitjans de la dècada de 1950, la majoria d'Andalusia. Moltes de les persones que van veure's abocades a abandonar els seus pobles nats, no només ho feien degut a causes econòmiques i de subsistència, sinó també forçades per la repressió política que el règim feixista aplicava contra els vençuts de la Guerra Civil espanyola. Moltes d'elles van trobar a Catalunya el lloc on refer i construir el seu futur.

Angelina Puig i Valls

Historiadora

angipuig@gmail.com

Durant la segona meitat del segle XX, Catalunya va rebre l'arribada de moltes persones que fugien de diversos indrets de l'Estat espanyol buscant l'oportunitat de construir un nou futur, i la majoria provenien d'Andalusia. Moltes ho feien per raones econòmiques, per supervivència. Moltes a més, hi havien d'afegir una doble raó: la política. De les persones que marxaren d'Andalusia cap a Catalunya, algunes havien lluitat en la Guerra Civil per oposar-se a l'aixecament franquista; i d'altres, a la rereguarda, lluitaren per preservar i aprofundir les polítiques de justícia social que el govern de la República havia iniciat.

A l'acabar la contesa, aquestes persones, vençudes, van suportar tota mena de càstigs: vexacions, presó, batallons de treball, camps de concentració, el servei militar en l'exèrcit franquista, fam, i fins i tot la mort. Les que pogueren retornar als seus pobles ja ben entrada la dècada de 1940, comprovaren la impossibilitat d'integrar-se en els seus llocs d'origen altra vegada dominats pel caciquisme.

Havien perdut la guerra i, com a vençuts, foren expulsades dels pobles on havien nascut.

Vaig iniciar la meua recerca sobre la immigració andalusa a Catalunya a finals de la dècada de 1980 amb l'intent de trobar respostes a una sèrie d'interrogants que em suscitava la situació dels barris perifèrics d'algunes ciutats catalanes, habitats quasi exclusivament per persones de diferents orígens de l'Estat espanyol. Em preguntava quin paper jugava en la identitat de la gent nascuda fora de Catalunya, el sentit de pertinença a la societat catalana. I com fou viscuda i percebuda aquesta experiència.

No tinc cap mena de dubte que el fenomen històric més important de la segona meitat del segle XX a Catalunya fou la incorporació de milers de persones d'altres pobles, principalment d'Andalusia. Aquest fet canvià completament la demografia i l'estructura social catalana. Tanmateix, aquest fet estava poc estudiat des de la vessant de la percepció que la gent té d'aquestes vivències que, en definitiva, és el que pot explicar els comportaments col·lectius i per tant l'esdevenir de la història.

Partia de la base que les causes dels processos migratoris, a part de les demogràfiques i econòmiques cone-

gudes, s'han de buscar, també, dins del substrat cultural que la societat emigrant posseeix. En conseqüència, per estudiar la immigració a Catalunya cal conèixer l'origen de la societat d'on provenien les persones i la seva història des de molt abans del moment en què sorgí la idea d'abandonar la terra natal.

La història d'homes i dones que partiren de Pedro Martínez —un poble de Montes Orientales de Granada— al voltant de 1950 cap a Sabadell em podia servir de model d'estudi de l'emigració andalusa i, concretament, de la granadina, cap a Catalunya.¹

Les fonts orals van ser la font principal de la investigació.² Evidentment, com qualsevol altra classe de font, s'han d'usar exposant-les a un rigorós examen crític. Però, quan són possibles, esdevenen extremadament útils per estudiar els processos migratoris perquè permeten veure, analitzar i per tant comprendre'ls

1 PUIG i VALLS, *De Pedro Martínez a Sabadell*.

2 També vaig treballar els documents de l'Arxiu d'Història Municipal de Sabadell, concretament els Padrons de 1950 i 1955, els Permisos d'Obres des de 1950 a 1959 i diversa normativa local de l'època especialment d'urbanisme.

En el primer terç del segle XX, la major part dels habitants de Pedro Martínez eren pobres i la qualitat de vida molt modesta, sobretot per a la gent més desafortunada

en tota la seva integritat. També mostren la interacció entre les dues societats que passen a experimentar, degut al mateix procés, profunds canvis i transformacions.

A més, ens descobreixen les causes psicològiques i socials que permeten veure les persones com a éssers capaços de formular estratègies de supervivència i readaptació en contextos de canvis macroestructurals. I serveixen, no solament per descobrir la vida de les persones i els col·lectius oblidats de la història, sinó que també, revelen les maneres de fer dels sectors i de les persones que ostenten el poder.

Les entrevistes les vaig fer entre 1984 i 1987 a persones, la majoria de les quals, havien nascut durant les dues primeres dècades del segle XX. Avui aquestes entrevistes s'han convertit en doblement importants, pel contingut, i perquè a causa de l'edat, costa trobar a persones que foren protagonistes d'aquest fenomen i emprengueren la decisió d'emigrar.

En el primer terç del segle XX, la major part dels habitants de Pedro

Martínez eren pobres i la qualitat de vida molt modesta, sobretot per a la gent més desafortunada. Es treballava des de la infantesa i a vegades, en èpoques de poca feina, rondava la fam. La dieta de les persones treballadores estava per sota del mínim vital i paral·lelament a la deficient alimentació, es patien altres mancances de béns, utensilis, materials, roba, i no cal dir, de serveis.

Les cases no tenien cap comoditat, pocs mobles, sense llum, sense aigua corrent, de construcció precària, les més antigues eren fetes de fang.

*«Eran de tierra, de tapiaos, como le dicen. Ponían maderas y entonces las dejaban como querían la pared de ancha. Las maderas así y entonces empezaban a echar tierra. Venga tierra y apisonar, venga tierra y apisonar hasta que hacían la pared. Y le decían pared de tapiar, que era de tierra. Le escorchabas un pedacito y no salía na más que tierra».*³

3 [Traducció de l'edició]. «Eren de terra, de tapiaos, com n'hi diuen. Posaven fustes i llavors les deixaven a partir de com d'ampla volien la paret. Les fustes així, i llavors hi començaven a posar terra. Vinga terra i a trepitjar, vinga terra i a trepitjar fins que feien la paret. I li deien paret de tapiar, per ser de terra. Rascaves una mica, i no sortia res més que terra».

Les famílies eren nombroses.

*«Allí en el pueblo, no había médico, ni parteras, ni ná, sino que cualquiera te arrecogía y ya está. Yo me acuerdo divinamente de cuando tuve mis hijos. No me tuvo que ver el médico pá ninguno. Me ayudaban otras mujeres que había allí. ¡Qué eran aficionas a eso! Te arrecogían y... Date cuenta que tuve en quince años, tuve diez hijos. Una vez me junté que tenía de dar a mamar a dos. Les daba de mamar hasta que iba a tener otro. Y mi madre tuvo trece...».*⁴*«Yo de pequeñita me crie en el pueblo. Yo me quedé sin mis padres y estaba con una tía mía. Yo estaba sirviendo, tenía que trabajar. No fui a la escuela porque yo de pequeña tuve que ponerme a trabajar, pues ya tenía lleno el día. No servíamos en la misma casa, íbamos a una y a otra. Ibas a una casa pues cuando te necesitaban luego a otra eso sobre la marcha. Sirviendo y durmiendo en casa de la ama, de la*

4 [Traducció de l'edició]. «Allà al poble, no hi havia metge, ni llevadores, ni res, sinó que qualsevol t'ajudava i ja està. Jo me'n recordo divinament de quan vaig tenir els meus fills. No em va veure cap metge. M'ajudaven altres dones que hi havia. Que els hi agradava! T'acollien i... Para't a pensar que en quinze anys vaig tenir deu fills. Una vegada vaig haver de donar de mamar a dos fills alhora. Els donava de mamar fins que venia el següent. La meua mare en va tenir tretze».

Amb l'adveniment de la República es promulgaren diversos decrets i lleis, com la llei de la Reforma Agrària, que afavoririen els jornalers

*dueña, de los ricos. Allí trabajábamos y allí dormíamos».*⁵

Com a bon paradigma del caciquisme, durant la monarquia borbònica els rics havien ostentat el poder social, econòmic i polític en solitari, en conseqüència, els homes de les famílies propietàries de grans finques eren els que manejaven tot el poder des de l'Ajuntament i acapaven tots els càrrecs del municipi. Després de les eleccions del 1931, amb l'adveniment de la República, es produïren ben aviat canvis palpables a nivell estatal. Es promulgaren diversos decrets i lleis, com la llei de la Reforma Agrària, que afavoririen els jornalers. Tanmateix ja en el 1932 hi hagueren algunes reversions d'aquelles normes. Per exemple, la nova Llei d'Arrendaments de 1932 va ratificar el poder dels propietaris permetent que el propietari que volgués desfer-se d'un arrendatari

pogués fer-ho amb tota facilitat. I aquells que no van ser expulsats, probablement es veieren obligats a pagar rendes més altes. L'entrada del 1933 va comportar un agreujament de la situació econòmica i social, que s'anà deteriorant. A l'abril del mateix any, els propietaris agrícoles van formalitzar la seva oposició frontal a la reforma agrària que promulgava el govern republicà. Així s'arribà al triomf de les dretes a les eleccions de 1933. Aleshores, la reforma agrària es va alentir, i noves disposicions anul·laren els articles més progressistes de la Llei. La *Ley para la reforma de la reforma agraria* de juliol de 1935 va ser una veritable contrareforma on es derogava l'Inventari de finques expropiables establert tres anys abans.

Davant el col·lapse del Bienni Negre de governs de dretes (1933-1935), a les eleccions del febrer 1936 s'enfrontaren dos blocs antagònics: el Front d'Ordre i el Front Popular, a Catalunya anomenat Front d'Esqueres. L'espina dorsal del programa del Front Popular era l'amnistia per als presos polítics dels fets d'octubre del 1934. El dia 16 es votà amb tranquil·

litat, i el dia 20 es confirmà la victòria del Front Popular.

La primera conseqüència de la victòria de les esquerres va ser la promulgació de la reivindicada amnistia que va posar en llibertat a republicans, socialistes, comunistes i anarquistes empresonats. A més, el Congrés i el govern republicà va concedir els drets de reunió, associació i vaga, abolits de fet pels governs dretans a partir de 1934. Una sèrie de decrets van tornar a posar en marxa el procés de la reforma agrària un dels elements més importants en la insurrecció dels militars.

El 18 de juliol comença la Guerra Civil. A Andalusia les províncies d'Almeria, Còrdova, Jaén, Màlaga i Granada va prevaldre en un primer moment la República, però aviat van caure sota domini feixista. Restaren a la zona republicana aproximadament una quarta part de Còrdova, tres quartes parts de Jaén, quasi tota Almeria i la meitat de Granada.

A Pedro Martínez les organitzacions existents, que malgrat el seu relatiu aïllament reberen la transmissió ràpida de les notícies des de Granada,

⁵ [Traducció de l'edició]. «Jo de petiteta em vaig criar al poble. Em vaig quedar sense pares i vivia amb una tieta. Jo estava servint, havia de treballar. No vaig anar a l'escola perquè de petita vaig haver de posar-me a treballar, i així ja tenia ple el dia. No servíem sempre a la mateixa casa, anàvem d'una a l'altra. Anaves a una casa quan et necessitaven, després a una altra, sobre la marxa. Servint i dormint a la casa de la senyora, de la propietària, dels rics. Allà treballàvem i allà dormíem».

La Guerra Civil havia finalitzat. Era l'hora d'apartar de la vida cívica els qui s'havien oposat als militars feixistes i els qui podrien oposar-s'hi a partir d'aquest moment. La repressió en el camp andalús va ser ferotge

sense perdre temps, es dirigiren cap a la caserna del poble per obtenir armament per defensar la capital, i per assegurar les explotacions agràries del terme municipal. L'assalt a la caserna de la Guàrdia Civil, calant-hi foc, es pot identificar com l'inici de la contesa al poble. Estabilitzades les lluites dels primers dies Pedro Martínez quedà lleial a la República, i la seva gent, uns al front, altres al poble, lluitaren per guanyar la guerra i consolidar els avenços revolucionaris.

*«Cuando estalló la guerra, me pilló en un cortijo que le dicen Ulailas Bajas, hecho un chiquillo. Cuando se prendió fuego al cuartel a mí no me dejaban salir ni ná, porque no se atrevían a dejarme. Y al poco tiempo... ¡pos me fui voluntario! Hecho un chiquillo me fui voluntario a la guerra».*⁶ A la rereguarda començava la complexa tasca d'organitzar la societat basada en principis més justos i en un ordre nou. La primera feina era dirigir la

6 [Traducció de l'edició]. «Quan va esclatar la guerra, ens va agafar en un cortijo que li deien Ulailas Bajas, fet un noi. Quan va incendiar-se la caserna, a mí no em deixaven sortir ni res, perquè no s'atrevien a deixar-me. I al cap de poc... Doncs em vaig fer voluntari! Fet un noi em vaig fer voluntari per anar a la guerra».

producció. Havia arribat l'hora de convertir en realitat la vella «idea» de la terra per a qui la treballa. La revolució va començar amb l'ocupació de les finques.

*«Todas las fincas que había en el término del pueblo se colectivizaron, todas. Y los señores en la cárcel, los que había allí, en la cárcel, y los que no, es que se pasaron a Granada. El que se pudo pasarse a Granada, se pasó ¡claro!».*⁷

«Durante la guerra estábamos muy bien. Estábamos en colectividad en el cortijo que se dice Olivares. Estaban mis niños. Mi Pepe nació en el 36. Yo no sé lo que es la guerra. Y mi Cayetano nació en la guerra, en el 38 me parece que nació. Mi marido estaba de hortelano regando la huerta de Olivares. Teníamos una choza pa estar allí de día. De noche íbamos al cortijo a dormir. Todo lo que he pasao ha sido después de entrar ellos... antes no. Mi marido trabajaba y too el mundo lo miraba y yo trabajaba también y criába-

7 [Traducció de l'edició]. «Totes les finques que hi havia al terme del poble es van col·lectivitzar, totes. I els senyors a la presó, els que estaven allà a la presó, i els que no, es van passar a Granada. Els que van poder passar a Granada, ho van fer, és clar!».

*mos nuestros hijos. Y luego después ¡vaya por Dios!».*⁸

El 21 de gener de 1939 va caure Barcelona. El 27 de març les tropes del General Francisco Franco (1892-1975) ocupaven Madrid. El 29 queien Jaén, Ciudad Real, Conca i Albacete. El dia 30 els soldats feixistes italians entraven a Alacant i queia València. El 31 de març del mateix any els franquistes entraven a Múrcia, Cartagena i Almeria. A principis d'abril, la Guerra Civil havia finalitzat. Era l'hora d'apartar de la vida cívica els qui s'havien oposat als militars rebels i els qui podrien oposar-s'hi a partir d'aquest moment. La repressió en el camp andalús va ser ferotge.⁹

La repressió començà quan les unitats republicanes derrotades

8 [Traducció de l'edició]. «Durant la guerra estàvem molt bé. Estàvem en col·lectivitat al cortijo que s'anomena Olivares. Hi havia els meus nens. El meu Pepe va néixer el 1936. Jo no sé el que és la guerra. I el meu Cayetano va néixer durant la guerra, al 1938 em sembla. El meu marit feia de pagès regant l'hort d'Olivares. Teníem una barraca per estar allà durant el dia. De nit anàvem al cortijo a dormir. Tot el que he passat ha estat després d'entrar ells... abans no. El meu marit treballava i tothom el mirava, i jo treballava també i criàvem els nostres fills. I després... Deu n'hi dol!».

9 Per una bona aproximació a la violència i el terror de la dictadura, i els seus antecedents a Andalusia veure: PUIG i VALLS, ORTEGA, «Andalusia, partera de la guerra civil y el franquismo».

La repressió tingué un component polític i les noves autoritats franquistes animaren les acusacions i les delacions

foren fetes presoneres i tancades en camps de concentració, on els presos foren sotmesos a un procés de classificació. Uns esperen els avals que els permetin tornar al poble, altres, són jutjats i condemnats a presó o a batallons de càstig. Més tard, hauran d'incorporar-se a l'exèrcit feixista per a realitzar el Servei Militar.

«Y lo que hicieron fue recogernos, meternos en la plaza de toros, a estar allí toda una semana sin comer ni nada. Nos sacaron de allí y nos llevaron otra vez pa tras, pa el frente. Y nos metieron en un campo de concentración que daba a la línea de fuego que habíamos tenido antes. Yo allí estuve, no sé cuánto tiempo, estuve tres o cuatro meses. Me mandaron a mi casa. Y al poco de estar en mi casa me llamaron otra vez. Y me cogió Franco otra vez. Entonces me mandaron al servicio a hacer la mili. Entre medio de los dos pueblos teníamos el campamento, entre Jerez y Alcalá de los Agullanos. Allí estuve casi dos años. Y cuando empezaron ya las fuerzas, que empezaron ya los rusos y americanos y ingleses y...esta gente y que Franco vio la cosa perdía, de Alemania, disolvió los batallones en casi en un mes o mes y medio. Disolvió todos los batallones que habíamos de trabajadores. Y entonces

*me mandaron a Artillería. Cuando me licencié me vine a Cádiz. De Cádiz pasé a Murcia y de Murcia pues pa licenciarnos tuvimos que estar no sé cuánto tiempo. Porque nos teníamos de poner ropa y entregar la que teníamos. Si no tenías ropa de paisano no podías salir».*¹⁰

La repressió tingué un component polític i les noves autoritats franquistes animaren les acusacions i les delacions. Les noies de l'Agrupación de Mujeres Antifascistas del poble no se'n varen deslliurar, denunciades i condemnades a cadena perpètua, van ser empresonades. Abans hagueren

10 [Traducció de l'edició] «I el que van fer va ser agafar-nos, posar-nos a la plaça de toros, tota una setmana sense menjar ni res. Ens van treure d'allà i ens van portar altra vegada cap enrere, cap al front. I ens van enviar a un camp de concentració que donava a la línia de foc on havíem estat abans. Jo vaig estar allà, no sé quant de temps... tres o quatre mesos. Van enviar-me a casa. I al cap de poc temps d'estar a casa, em van cridar altra vegada. I em va tornar a agafar Franco. Llavors em van enviar a fer la mili. Enmig dels dos pobles teníem el campament, entre Jerez i Alcalá de los Agullanos. Allà vaig ser-hi quasi dos anys. I quan començaren ja les forces... que van començar els russos, americans, anglesos... i aquella gent, Franco va veure la cosa, d'Alemanya, perduda, va dissoldre els batallons en quasi un mes i mig. Va dissoldre tots els batallons que hi havia de treballadors. I llavors ens van enviar a artilleria. Quan em vaig llicenciar vaig anar cap a Cadis. De Cadis, vaig passar a Múrcia i de Múrcia doncs per llicenciar-nos vam haver d'estar-hi no sé quant de temps. Perquè ens havíem de posar roba i entregar la que portàvem. Si no tenies roba de paisà, no podies sortir».

de sofrir humiliacions addicionals, car no solament eren adversàries polítiques sinó que eren dones. Havien de pagar de forma especial la gosadia d'haver-se atrevit a desafiar una moral i uns costums que reduïen la raó de ser de les dones a la realització d'unes tasques lligades estrictament a la família i a la llar. Foren castigades per partida doble, per la seva elecció ideològica i per raó de sexe.

«Las metieron a la cárcel ¡Las pelaron! Cuando se acabó la guerra, las pelaron y las pasearon por el pueblo. Yo no me asomé, pero había gente que se asomaba, pero yo no. Las metieron en la cárcel. Todas las que metieron en la cárcel, eran las más señalá».¹¹

Quan a partir de 1942 comencen a retornar les primeres persones, no de la guerra, sinó dels batallons de treballadors, de les presons, dels camps de concentració, del servei militar, es trobaren amb més representació, coaccions i necessitats.

11 [Traducció de l'edició]. «Les van posar a la presó! Les van pelar! Quan es va acabar la guerra, les van pelar i les van passejar pel poble. Jo no vaig sortir, però hi havia gent que sortia a veure-ho, però jo no. Les van posar a la presó. Totes les que van posar a la presó eren les més assenyalades».

L'últim terç del segle XIX les idees majoritàriament anarquistes havien estat l'esperança del camp andalús

*«Eso fue después, ya casada, es cuando ya hemos pasado fartas, pero antes no. Hasta que le metieron en la cárcel. Porque estuvo echando dos meses con el Braulio, que fue cuando se acabó la guerra, que Braulio empezó a decir: — éste es muy rojo que lo sé: muy rojo. Y no le daban trabajo».*¹²

*«Pues cuando llegué al pueblo después de la prisión, pues que yo aquello lo encontraba ¿cómo te diría yo? Muy raro. Y de yo tener ahora de empezar a vivir con aquella gente que tanto había odiado, y que tanto mal me habían hecho. Pues yo me pensaba que sería aquello, para mí una cosa que ¡qué más a gusto me lo pasaba en la cárcel, que vivir yo entre aquella gente, que tanto daño nos hicieron!».*¹³

12 [Traducció de l'edició]. «Això va ser després, ja casada, és quan ja hem passat penes, però abans no. Fins que el van posar a la presó. Perquè va estar dos mesos amb el Braulio, que va ser quan es va acabar la guerra, que en Braulio va començar a dir: aquest és molt roig, que ho sé, molt roig. I no li donaven feina».

13 [Traducció de l'edició]. «Doncs quan vaig arribar al poble després de la presó, jo ho trobava, com t'ho diria? Molt estrany. I d'haver de començar a viure amb aquella gent que tant havia odiat, i que tant mal m'havien fet. Doncs jo pensava per mi una cosa, com seria allò, que més a gust estava a la presó, que haver de viure entre aquella gent que tant mal ens havia fet!».

Quan s'analitzen els testimonis personals del que havien viscut durant aquells anys, es repara la cronologia del seu retorn a Pedro Martínez i es constata com pocs anys després emigren,¹⁴ no es difícil entendre l'emigració com un fenomen col·lectiu d'una bona part de la pagesia andalusa, que havent perdut la guerra, comprova que no té cap esperança de millorar en les noves condicions.

L'últim terç del segle XIX les idees majoritàriament anarquistes havien estat l'esperança del camp andalús. Amb l'arribada de la II República, aquestes aspiracions prengueren nous ànims, algunes de les seves reivindicacions varen obtenir-se. Començava a entreveure's la possibilitat d'aconseguir la tan esperada reforma agrària. No obstant, acabada la Guerra Civil la gent es trobà submergida en una vida fosca, terrible, cruel, amb poca o sense feina —i sempre mal pagada—, fam, una repressió ferotge, imposicions, corrupció i un ambient aclaparador. La situació al camp andalús, per a

14 De fet algunes persones ja no van tornar al poble completes les condemnes imposades per la «justícia» franquista.

aquestes persones vençudes, doncs, era irrespirable. Es va fer desitjable l'anonimat de les ciutats més grans on el control directe era més laxe. Cercar algun lloc on l'opressió fos menys notable, fugir de l'omnipresent poder coactiu de les forces vives del seu poble que produïa ansietat i tensions.

*«Braulio 'el rico' decía que teníamos que acechar las cucarachas pa comerlas. Ponernos a los agujeros y acechar las cucarachas pa comerlas, las curianas. No te daban ni un día de trabajo, y si te lo daban, te daban un duro y tenías que andar diez kilómetros. Cuando vinieron los nacionales se apoderaron los ricos del trigo y de la cebá y se lo llevaban y no te daban na. No dejaron ni piedras en la calle. No te daban na. Se lo llevaron to. Lo dejaron todo barrido».*¹⁵

15 [Traducció de l'edició]. «Braulio —el ric— deia que havíem d'aguaitar les paneroles per menjar-les. Que havíem de posar-nos als forats per trobar les paneroles per menjar-les. No et donaven ni un dia de treball, i si te'l donaven, et donaven un duro —cinc pessetes— i havies de caminar deu quilòmetres. Quan van venir els nacionals, els rics es van apoderar del blat, de la civada i s'ho van emportar tot i no et donaven res. No van deixar ni pedres als carrers. No et donaven res. S'ho van emportar tot. Ho van deixar tot escombrat».

No és agosarat sostenir que l'emigració dels pioners no tingué una causa exclusivament econòmica, sinó que fou una conseqüència indirecta del resultat de la Guerra Civil

*«Y me vine porque allí había una gente muy mala, habían muchos fascistas muy malos. A pesar de esto a mí me daban trabajo, a los socialistas los enganchaban porque los socialistas trabajábamos, pero teníamos un yugo muy grande. Y yo ya pensé —no hombre yo me voy por ahí a buscar la vida porque aquí no ventila na. Y venía la cosa tirante, y yo harto, dije: —pues no, yo me tomo el vuelo de aquí a ver si tengo suerte. Y mira pegamos aquí en Sabadell y aquí estamos y tan a gusto».*¹⁶

L'emigració esdevé l'única revolta possible. No és agosarat sostenir que l'emigració dels pioners no tingué una causa exclusivament econòmica, sinó que fou una conseqüència indirecta del resultat de la Guerra Civil. Un procés que aleshores començava i que pocs anys després, ja per causes eminentment econòmiques, va buidar més d'un poble de la península i n'omplí d'altres. Entre d'ells, Pedro Martínez i Sabadell.

Quan les persones de Pedro Martínez arribaren a Sabadell no hi havia res preparat per acollir-les.

*«La miseria, no encontraba trabajo, no entendía el catalán, calle arriba, calle abajo. Y decía —madre mía con la fe que yo tengo para trabajar y no encuentro trabajo. Cuando vinimos del pueblo pasamos mucha hambre, mucha».*¹⁷

*«En las timbas tiraban tochos viejos. Los limpiábamos y mi padre como pudo hizo la casa allí. La hacía mi padre a ratos y luego otros hombres. Después, como aquí habíamos muchos del mismo pueblo pues unos a otros nos ayudábamos».*¹⁸

«No hi havia llum, havíem d'anar amb llanternes. No teníem ni llum ni aigua, no teníem res, perquè la veritat per posar la llum et demana-

ven... una barbaritat! Teníem de pujar aquestes pujades i de nit i sense llum, i sense aigua. Vull dir, que aquí ens les vem passar canutes! Van tardar molt a posar aquests serveis, a base d'anar-los demanant i d'anar pagant».¹⁹

Dones, homes, infants... Famílies senceres suportaren i resistiren una situació de manca dels serveis més elementals, d'incomoditats, de penúries en els habitatges i els inconvenients d'un indret sense condicions, gràcies als ajuts que entre tots ells es prestaren, tant des del si de la mateixa família com entre el veïnatge. Amb el temps van trobar feina. I les famílies al complet treballaren, i molt.

«Me vine. Ya mi familia cada día ¡qué me venga, que me venga! Dice —que aquí vas a ganar, entonces a duro la hora. Y a duro la hora decíamos nosotros: —¡Uy eso es mucho! ¡Entonces a

16 [Traducció de l'edició]. «Vaig venir, perquè allà hi havia una gent molt dolenta, hi havia feixistes molt dolents. A pesar d'això a mi em donaven feina, als socialistes els agafaven perquè els socialistes treballàvem, però teníem un jou molt gran. Jo ja pensava —no home, jo me'n vaig cap allà a buscar-me la vida perquè aquí no tens res a fer. I mira, vam acabar a Sabadell i aquí estem tan a gust».

17 [Traducció de l'edició]. «La misèria, no trobava treball, no tenia el català, carrer amunt, carrer avall. I deia —mare meva amb la fe que jo tinc per a treballar i no en trobo. Quan vam venir del poble vam passar molta gana, molta».

18 [Traducció de l'edició]. «A les timbes tiraven molts totxos vells. Els netejàvem i el meu pare com va poder va anar fent la casa allà. La feia a estones el meu pare i altres homes. Després, com que aquí érem molts del mateix poble, doncs uns als altres ens ajudàvem».

19 Situo aquest testimoni que no és andalús perquè em serveix per ensenyar com l'èxode rural sud-nord —majoritari— va eclipsar, en el cas català, les darreres fases de l'èxode rural interior. Els suburbis de Sabadell de les dècades de 1950 i 1960 hi havia persones immigrants catalanes. MARÍN i CORBERA, «Orígens de l'emigració de postguerra a Sabadell, 1939-1960».

Algunes persones, reprenent el fil roig de les lluites republicanes del poble d'origen, assumiren un compromís més fort amb la col·lectivitat

*duro la hora era mucho! Decían: —que aquí la prima está planchando y aquí se hacen muchas faenas y en fábricas y en tó, aquí vas a ganar».*²⁰

Amb els anys, molta feina, patiments, estones d'alegria i satisfacció per l'aconseguit, i reivindicacions múltiples, la gent veié com els seus barris, aquelles barriades on havien arribat; com el suburbi de Torre-romeu de Sabadell —segons els papers oficials de l'època—, creat quasi literalment amb les seves mans, es convertiren en barris dignes d'aquest nom.

La vida a les empreses, sobretot pels homes però també per les dones, solteres o viudes, fou un dels referents principals de les relacions socials, juntament amb les relacions que es donaven dins de les xarxes familiars. Un altre dels elements clau per a la creació de comunitat va ser la implicació social en diverses causes. Les lluites obreres i veïnals, molt unides entre

si, intensificaren la consciència de classe i de comunitat. Van començar amb formes d'organització informal i clandestina, fins que s'arribà a una organització més estructurada, que es manifestà, malgrat la repressió del franquisme, fins i tot en protestes i mobilitzacions al carrer.

Algunes persones, reprenent el fil roig de les lluites republicanes del seu poble d'origen, assumiren un compromís més fort amb la col·lectivitat. Militaren en partits, en les primeres comissions obreres, en les associacions de veïns i veïnes. D'aquesta manera incrementaren els contactes amb persones d'altres barris, i amb gent nascuda a Catalunya. Assoliren un millor coneixement de la realitat catalana i en conseqüència una millor integració.

El moment polític afavorí que persones que ja tenien una experiència de lluita anterior, conjuntament amb gent nascuda a Catalunya, s'unissin en la lluita contra la dictadura i a favor de les llibertats i la democràcia —amb el clam col·lectiu «Llibertat, Amnistia, Estatut d'autonomia!»—, transcendint les reivindicacions i els assumptes més bàsics de la lluita

per la subsistència i per aconseguir uns barris dignes.

«Ya una vez a mediación de un chico que trabajaba en la fábrica, que así hablando de que yo era comunista y tal, pues él conocía en Barbará a un chico que también era del PC. Y él militaba también, ¡pero claro!, él no se fiaba todavía de mí ¿sabes? Y yo ya cuando le dije que había estao presa, yo ya me franqueé. Entonces ya pues me dijo: —¿Tú querrías conocer a unos chicos que son del PC? Eran de Guadahortuna que estaban empezando a organizarse, allí en Barbará. ¡Y había muy buena gente! Y entonces a través de mí por la fábrica... ya vinieron y tuvimos unas reuniones en casa de mi Manuel. Y ya desde ahí, pues había unos cuantos y ya empezamos a organizar. Y entonces yo aquí ya empecé a conectar, con el padre de la Emilia, con un vecino mío... Y sí ya ingresaron muchos y mujeres y too. Y una que le decían la Lola y su cuñado, que ya no viven aquí tampoco, viven en Barbará. Todo Torre-romeu éramos del PC. El PC de España ya se unificó con el PSUC. ¡No que se unificó, sino que el PCE y el PSUC eran igual! ¿Sabes? Y ya nos metimos todos en el PSUC. Y a luchar

²⁰ [Traducció de l'edició]. «Vaig venir. La família em deia: que vingués, que vingués! Deien: —que aquí guanyaràs llavors un duro a l'hora. I un duro a l'hora dèiem nosaltres: —ui però això és molt! Llavors un duro a l'hora era molt! Deien: —que aquí la cosina està planxant, i aquí es fan moltes feines i a les fàbriques i arreu guanyaràs més».

La identitat no és un fet donat i permanent, sinó la conseqüència històrica d'una sèrie de circumstàncies i factors en els que existeix una varietat de possibles finals

*y a trabajar y a hacer propaganda y a vender periódicos y ¡en fin!».*²¹

La migració d'aquells homes i dones, jornaleros andalusos buscava obrir-se un camí que al seu poble natal per culpa de la repressió feixista era impossible d'aconseguir. Com hem vist, el recorregut que varen haver de fer no va ser fàcil, però a poc a poc van anar assolint les expectatives d'aquell viatge, canviant la situació precària dels primers anys i les perspectives d'una vida menys fatigosa i més tranquil·la es van fer realitat. Per altra banda, quan els fills i les filles al casar-se o independit-

zar-se s'establiren fora del barri, s'eixamplaven l'espai, les relacions, les professions, les amistats. Tot plegat, possibilita la consciència de pertinença i possessió d'un espai molt més ample que el del barri o de la ciutat per arribar a abraçar tot el país.

I així, amb aquell fet migratori, van confluir dues injustícies seculars: l'explotació soferta per la classe obrera del camp andalus pel fet de ser jornaleros i la repressió política que van patir pel nou règim feixista per ser republicans.

A Catalunya a la repressió política s'hi afegeix la persecució contra la seva identitat nacional i la seva cultura.

L'arribada de persones amb una història i una cultura diferent no en va resultar un conflicte que podia haver resultat explosiu per a la societat catalana. Ben al contrari, l'experiència de lluita en el seu poble d'origen i la lluita en la nova realitat catalana contra el franquisme, que ofegava la classe treballadora però també el fet diferencial català, va permetre que aquestes dues lluites es reconeguessin.

No cal negar, nogensmenys, que en alguns moments, la confrontació d'origens, va estar a punt d'esclatar en intolerància i confrontació social. No obstant, la societat catalana, en el seu conjunt, va demostrar ser una societat madura i tolerant i mantingué, al marge de petits conflictes puntuals, o conductes particulars, unes relacions pacífiques i serenes en les que, en general, les procedències dels seus habitants no van ser tingudes en compte. Es feia així certa l'expressió que és català aquell que viu i treballa a Catalunya.

La identitat no és un fet donat i permanent, sinó la conseqüència històrica d'una sèrie de circumstàncies i factors en els que existeix una varietat de possibles finals.²² En el nostre relat, amb l'extens recorregut que s'inicia a Andalusia i acaba a Catalunya, el nou veïnatge de Torre-romeu ens mostra com, al llarg de la vida, una mateixa persona pot anar acumulant vivències distintes que li permetran identificar-se a partir de diverses identitats compartides. Molta de la gent que va deixar el seu poble natal comparteix amb naturali-

21 [Traducció de l'edició]. «I una vegada a través d'un noi que treballava a la fàbrica, que així parlant que jo era comunista i tal, doncs ell coneixia a Barberà un noi que també era del PC. I ell també hi militava, però clar! Ell no es fiava de mi, saps? I quan li vaig explicar que havia estat presonera, ja em vaig sincerar. Llavors em va dir —voldries conèixer uns nois que són del PC? Eren de Guadafortuna, que s'estaven començant a organitzar a Barberà. I hi havia molt bona gent! I llavors a través de mi per la fàbrica... ja van venir i vam tenir reunions a casa del meu Manuel. I ja des d'allà, doncs ja n'èrem uns quants i ens vam començar a organitzar. I llavors ja vam començar a connectar, amb el pare de l'Emília, amb un veí meu... i van començar a apuntar-se molta gent, dones i tot. I una que es deia Lola i el seu cunyat, que ja no viuen aquí tampoc, viuen a Barberà. Tot Torre-Romeu era del PC. El PC d'Espanya, i es va unificar amb el PSUC. No és que s'unifiquessin, sinó que el PC i el PSUC eren igual. Saps? I vam entrar tots al PSUC. I a lluitar i a treballar, i a fer propaganda i a vendre diaris... i... en fi».

22 DE RIQUER, *Història mundial de Catalunya*.

Molta de la gent que va deixar el seu poble natal comparteix amb naturalitat la seva identitat obrera, la veïnal, l'andalusa i la catalana

tat la seva identitat obrera, la veïnal, l'andalusa i la catalana —al marge de la llengua que utilitzi. I d'aquesta manera, conjuntament amb la població nascuda al país —de vegades provinent d'immigracions anteriors— es convertiren en part consubstancial de la construcció de la Catalunya democràtica. ■

■ Bibliografia

DE RIQUER, Borja. *Història mundial de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 2019.

MARÍN i CORBERA, Martí. «Orígens de l'emigració de postguerra a Sabadell, 1939-1960» [en línia]. A *Arraona*, disponible a: <www.ddd.uab.cat>.

PUIG i VALLS, Angelina i ORTEGA LOPÉZ, Teresa M. «Andalucía, partera de la guerra civil y el franquismo». A *Andalucía y Catalunya: Dictadura y emigración*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 2020.

PUIG VALLS, Angelina. *De Pedro Martínez a Sabadell: l'emigració, una realitat no exclusivament econòmica. 1920-1975* [en línia]. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 1990. Disponible a: <www.ddd.uab.cat>. Tesi publicada sota el títol de: *Naixement i creixement dels barris perifèrics a les ciutats industrials de Catalunya. Història viva de Torre Romeu, Sabadell*, Memòria de doctorat, Universitat Autònoma de Barcelona, 1989.

1934 - 1939

PIONERES

DEL MUNICIPALISME FEMINISTA

EXPOSICIÓ ITINERANT

FUNDACIÓ

JOSEP IRLA

explorador

Sobre les eleccions legislatives i presidencials de Taiwan

[vista prèvia >](#)

L'independentisme va camí de consolidar-se com a primera opció a Taiwan. Els resultats de les eleccions presidencials i legislatives de 2020 permeten, analitzant els últims anys, dibuixar un canvi de mentalitat i la construcció d'una hegemonia al voltant d el Democratic Progressive Party, trencant amb dècades de nacionalisme xinès a l'illa. La complexitat social i política d'aquesta societat, entesa alhora com a part de la Xina però sense compartir el règim comunista de Beijing, així com l'opció independentista, obliguen a analitzar a fons com s'ha arribat als actuals resultats electorals i quines perspectives se'n poden esperar.

Guillem Pursals

Politòleg, Director de Seguretat (CISDE-UDIMA) i màster en Seguretat.

@GPursals

L'onze de gener de 2020 es van celebrar a Taiwan les desenes eleccions legislatives —les dissetenes si es tenen en compte les set eleccions suplementàries entre 1969 i 1989— i les setenes eleccions presidencials. A totes dues va guanyar el Partit Progressista Democràtic (DPP), afiliat a la Coalició Pan-Verda, de caràcter nacionalista taiwanès i que abandera l'independentisme de l'illa.¹ El moviment independentista, o moviment Tangwai, va ser prohibit i perseguit durant molts anys pel govern del Kuomintang (KMT), el partit nacionalista xinès hegemònic a Taiwan entre 1949 i el 2000. Aquest partit ostentava el control de tota la Xina des de la caiguda del poder imperial, liderat primer per Sun Yat-sen i després per Chiang Kai-shek; Chiang, però, va ser derrocat pel Partit Comunista Xinès de Mao Zedong (1893-1976) a la Guerra Civil xinesa (1927-1949). Com a conseqüència, va decidir traslladar el seu govern a Taipei, la capital de l'illa de Taiwan. L'ONU i la majoria de països occidentals el varen seguir considerant com el govern legítim de

la Xina fins a 1971. Des d'aleshores, el KMT defensa que tota la part continental de la Xina està ocupada pels comunistes, i l'únic espai lliure és l'illa de Taiwan, que segueixen dominant com a República de la Xina.² Per tant, es pot veure com segons el KMT existeix una única Xina, impossible de separar o fracturar, amb una part ocupada i una altra de lliure, on Taiwan s'erigeix com a govern legítim des de 1949, encara que des de 1971 l'ONU passa a reconèixer el govern comunista de Beijing com a l'autoritat legítima d'una única Xina. A les antípodes del KMT, hi apareix la Coalició Pan-Verda i el DPP, que no creu que hi hagi una sola Xina, i considera que Taiwan mereix ser reconegut com a nació, en ser un poble amb unes característiques culturals i polítiques pròpies, i que per tant mereix ser independent.

Tot seguit revisarem els resultats de les eleccions de 2020, tant les legislatives al luan, el Parlament de Taiwan, com també les eleccions presidencials que varen tenir lloc el mateix dia. Abans però, cal entrar en el context

polític constitucional per comprendre la cultura i els valors democràtics de la societat taiwanesa.

A conseqüència de la guerra, el 18 d'abril de 1948 es van implementar diverses lleis i decrets, aplicades a tota la Xina pel govern de Chiang Kai-shek (1887-1975). Van entrar en vigor les Disposicions Temporals Vigents durant el període de Mobilització Nacional per dur a terme la repressió de la revolució comunista.³ I el 20 de maig de 1949 va entrar en vigor la Llei Marcial a la província de Taiwan. No va ser fins l'1 de maig de 1991 que es varen derogar les Disposicions Temporals aplicades durant la Guerra Civil xinesa, i la Llei Marcial va estar en vigor fins quatre anys abans, el 15 de juliol de 1987. Són aquests els motius pels quals les primeres eleccions democràtiques directes es consideren les legislatives al luan de 1992, i les presidencials de 1996.⁴ Abans de la reforma constitucional de 2005 que va comportar la democratització del sistema polític de Taiwan, existia

1 Oficialment el nom que rep l'illa és «República de la Xina», però a l'article utilitzarem Taiwan per tal de no confondre amb la República Popular de la Xina, que és la part continental del país.

2 CHIOU, «Politics of alienation and polarization: Taiwan's Tangwai in the 1980s».

3 CHU, *Taiwan's democracy challenged*.

4 CHIOU, «Politics of alienation and polarization: Taiwan's Tangwai in the 1980s».

El KMT segueix defensant els seus postulats històrics: existeix una única Xina, aquesta és indestruïble i impossible de separar o segmentar

L'Assemblea Nacional, un òrgan legislatiu que tenia la funció d'escollir el president i el vicepresident, com també d'esmenar la Constitució de 1947, tant per iniciativa pròpia com a proposta del luan. La seva obsoleta utilitat es va fer palesa quan ja no fou necessària per escollir president, al transferir les seves competències al poble taiwanès a través de disposicions constitucionals aprovades per ella mateixa. I, de fet, entre el 2000 i el 2004, l'Assemblea Nacional no es va reunir mai.

KMT contra la Coalició Pan-Verda

Com s'ha explicat anteriorment, el KMT era el partit que governava Taiwan des de la presa del poder comunista a la Xina continental. El Pare de la Pàtria xinesa, Sun Yat-sen (1866-1925), fou l'ideòleg del partit, i l'impulsor dels «Tres Principis del Poble», amb els que es regia el partit i el projecte que tenien per la Xina: Minzu, Minquan i Minsheng [Connexió del Poble, Poder del Poble i Benestar pel Poble]. Aquests tres principis, pensats com nacionalisme, democràcia i societat del benestar [o socialisme] des d'una concepció europea,

són els que fonamenten els principis rectoris de la societat xinesa. Tant la continental, que interpreta aquests conceptes des d'una òptica marxista, com la de Taiwan, que els entén des d'una òptica no-marxista.

Actualment el KMT segueix defensant els seus postulats històrics: existeix una única Xina, aquesta és indestruïble i impossible de separar o segmentar, Taiwan forma part de la Xina no-continental, i alhora, és la Xina «lliure» perquè no està ocupada pels comunistes. La seva màxima aspiració és que el Partit Comunista Xinès deixi d'ostentar el poder a la part continental, i la Xina torni a estar reunificada sota un únic govern. Tot i això, les relacions amb el Partit Comunista Xinès (PCX) i Beijing són correctes, ja que defensen una posició d'unificar el país, i per tant rebutgen qualsevol idea d'independència de Taiwan defensant un nacionalisme xinès únic. El KMT forma part de la Coalició Pan-Blava, anomenada així pel blau de la bandera de Taiwan.

En canvi, el DPP, era ja l'oposició al KMT en temps de la Llei Marcial i de les Disposicions Temporals,

demanant una transició cap a un sistema democràtic i obert. Els primers membres del partit eren pròxims a les famílies dels presos polítics opositors a la dictadura del Kuomintang, així com els seus advocats; com també ho eren tota una sèrie d'intel·lectuals que demanaven un canvi polític al sistema unipartidista que hi havia el 1986.⁵ Els seus posicionaments són quasi oposats als del KMT, perquè defensen un nacionalisme taiwanès propi, totalment a part de la Xina continental, i conseqüentment defensen la independència de Taiwan. No creuen que siguin una regió d'una part més gran, tot i que accepten operar dins la constitució vigent a Taiwan, que segueix sent oficialment la Constitució de la República de la Xina. Respecte al rol de subjectes sobirans, i legitimitats, el KMT defensa que existeix un sol subjecte sobirà legítim sobre la Xina i aquest és el govern amb seu a Taipei, mentre que el DPP defensa que hi ha dos subjectes sobirans i legítims, el govern de Taiwan amb seu a Taipei, i el govern de la Xina amb seu a Beijing.

⁵ CHU, *Taiwan's democracy challenged*.

El KMT defensa que existeix un sol subjecte sobirà legítim sobre la Xina i que aquest és el govern de Taipei, mentre que el DPP defensa que hi ha dos subjectes sobirans i legítims: el govern de Taipei, i el govern de Beijing

Context polític-social de Taiwan

El 18 de març de 2000, amb una participació del 82.69%, el DPP guanyava les eleccions presidencials amb el 39.30% del vot, i el KMT s'enfonsava fins al 23.10%. Per primer cop a la història, el KMT perdia a Taiwan.⁶ Chen Shui-bian (1950), qui fou escollit batlle de Taipei entre el 1994 i el 1998, es convertia en President a les desenes eleccions presidencials, una responsabilitat que va mantenir fins al 2008. La victòria del DPP el 2000, no s'entén, però, si no es contempen les maniobres militars xineses prop de Taiwan de 1995 —amb míssils fins i tot— i de 1996, coincidint amb la incorporació de Hong Kong a la República Popular de la Xina.

La presidència de Chen Shui-bian fou marcada per la polèmica.⁷ Primer per la seva mala relació amb l'oposició del KMT, i a conseqüència d'això el país va patir una forta inestabilitat econòmica ja que els poders econòmics nacionals, tradicionalment vinculats al KMT, pressionaven al govern, com també per ser el primer president de Taiwan que va decidir apostar públicament

per l'independentisme. El 2004 va ser reelegit amb un programa electoral que plantejava reformar la Constitució de 1947 per tal de deixar de vincular Taiwan amb la resta de la Xina continental.⁸ Aquesta aposta fortament independentista va fer que països com els EUA, que buscaven bones relacions amb la República Popular de la Xina, es desmarquessin i donessin suport a l'oposició. El 5 de desembre de 2004, el govern taiwanès va demanar a les empreses que operaven a Taiwan i amb seu a Taiwan, fessin servir l'apel·latiu de «Taiwan» en lloc del de «Xina». Aquell mateix mes, la coalició pan-Verda va patir un revés electoral a les eleccions municipals de 2005 on va perdre tres batllies, i el 2007 el vicepresident Su Tseng-Chang (1947) va dimitir. A l'any següent es va acabar el seu mandat de Chen, i el KMT va tornar a guanyar les eleccions presidencials. La popularitat de Chen va caure del 79% al 21% en els seus vuit anys de mandat, tal com informava United Daily News Public Opinion Poll. Poc després que el president Ma Ying-jeou (1950), del KMT, prengués possessió, el ja expresident Chen va

ser acusat de corrupció, malversació de cabals públics i abús de poder. Al 2009 va ser condemnat a cadena perpètua, sent el primer president de Taiwan a anar a la presó. No obstant, el 2010 es va aixecar la condemna per malversació i li van reduir la pena a vint anys.

Durant el mandat de Chen, el president de la República Popular de la Xina Hu Jintao (1942), va promulgar el Decret Presidencial número 34, també anomenada Llei contra la Secessió. La part més problemàtica d'aquest decret és l'article vuitè, que insta a l'ús de la via militar o no-pacífica per tal d'unificar la Xina, si es considera que no hi ha via pacífica per aconseguir-ho. Un article semblant al que apareix a la Llei Bàsica de Hong Kong, concretament a l'article 23, on es prohibeix qualsevol acte en contra del Govern Popular Central.

La victòria de Ma Ying-jeou, que va substituir a Chen primer com a batlle de Taipei i posteriorment com a President de Taiwan, va significar el retorn del KMT al poder. Va ser escollit pel 58,45% del vot a les eleccions presidencials de 2008.

6 Veure nota 1

7 COPPER, *Taiwan at a Tipping Point*.

8 CHIOU, «Politics of alienation and polarization: Taiwan's Tangwai in the 1980s».

Més de mig milió de persones van fer costat a les reivindicacions estudiantils contra la política d'acostament cap a Beijing, perquè perjudicava la imatge de Taiwan, cedint davant la Xina, fins al punt que es va arribar a ocupar el luan

La presidència de Ma portà per bandera la distensió entre la República Popular de la Xina i Taiwan. Malgrat que aquest àmbit va representar un cert èxit de Ma, la primera etapa de la seva presidència va veure's qüestionada pel tifó Morakot. La resposta davant les destrosses, segons la ciutadania, va ser lenta, molt mal comunicada, i el fet que culpés als districtes que més va afectar, en mans del DPP, per no haver actuat amb prou rapidesa, se li va girar en contra. El 82% de la ciutadania volia que dimitís per haver-se tret responsabilitats de sobre; així i tot, però, el 2012 va guanyar les eleccions de nou amb un 51,60% dels vots, contra l'actual presidenta, i aleshores cap de l'oposició Tsai Ing-wen (1956).⁹ Durant el seu segon mandat, el 7 de novembre de 2015, Ma es va reunir amb Xi Jinping (1953) a Singapur i es van donar la mà, un fet inèdit des de 1945, quan Mao Zedong i Chang Kai-shek es van reunir per última vegada. Amb el KMT de nou a la presidència, qualsevol deriva independentista era inimaginable; com a conseqüència van tornar a haver-hi vincles directes entre els dos governs després de sis dèca-

des. Però això va generar una onada independentista en contra del govern del Guomindang. L'aliança pan-verda va veure les bones relacions entre els dos governs com un acte de simpatia cap a Beijing, i el 2014 va sorgir el Moviment Estudiantil dels Girasols. En contra d'aquesta política.

Més de mig milió de persones van fer costat a les reivindicacions estudiantils contra la política d'acostament cap a Beijing, perquè perjudicava la imatge de Taiwan, cedint davant Beijing, fins al punt que es va arribar a ocupar el luan.¹⁰ A més, el KMT va perdre les eleccions municipals d'aquell mateix any, i va esclatar una crisi al partit poc abans de les eleccions presidencials. Hung Hsiu-chu, presidenta del partit i candidata a les presidencials, va fer un pas més en la política d'acostament cap a la Xina, ja que va defensar que el KMT matisaria la seva posició i que reconeixeria Beijing sempre que Beijing reconegués Taiwan com un territori amb peculiaritats. La falta de defensa del govern de Taiwan com a subjecte legítim, posició oficial del KMT, va fer que hagués de dimitir poc abans de les

eleccions. Això va tenir com a conseqüència que Eric Chu (1961), batlle de Nova Taipei, i nou candidat del KMT, perdés les eleccions presidencials davant de Tsai Ing-Wen el 2016, la candidata de l'aliança pan-verda. A més el DPP també va guanyar les eleccions al luan aquell mateix dia.

La primera legislatura de Tsai com a presidenta, va estar marcada pels avenços en inversions socials, drets civils i un fort compromís per expandir la imatge de Taiwan. La trucada del president dels EUA, Donald Trump (1946), per felicitar Tsai per la seva victòria, va generar malestar a molts cercles conservadors taiwanesos,¹¹ ja que amb les presidències del KMT no havia passat des del 1970, i la República Popular de la Xina va qualificar-ho com una qüestió sense importància. Així i tot, ja es va veure com un primer èxit de la presidència de Tsai.¹²

Les polítiques socials de Tsai s'han basat en programes socials, inversions públiques i expansió econòmica sobre

⁹ CENTRAL ELECTORAL COMMISSION, «2012 presidential and vice presidential election».

¹⁰ MORRIS, «Brian Hioe: The Sunflower Movement, 4 Years Later».

¹¹ WU, «After controversial phone call with Taiwan's leader, Donald Trump was 'urged to show restraint'».

¹² Ídem.

Les polítiques socials de Tsai s'han basat en programes socials, inversions públiques i expansió econòmica sobre el sector públic. També ha ampliat els drets laborals i els drets civils LGTBI+

el sector públic. També ha ampliat els drets laborals i els drets civils LGTBI+, sent el primer país de l'Àsia que ha reconegut el matrimoni homosexual. A més, s'ha ocupat de defensar els pobles indígenes de l'illa, els seus drets i situació, i ha optat per incrementar la despesa militar per tal de protegir el país. També ha acabat amb el monopoli del mandarí com a llengua oficial única, defensant així la situació de les altres llengües parlades a l'illa, com el hokkien, el hakka o el matsu.

Per tal de dependre menys de la Xina continental, Taiwan s'ha expandit comercialment pel sud-est asiàtic i part de l'Àsia Central. I per últim, cal destacar la creació de comissions d'estudi sobre aquells delictes o penes que es van cometre sota el govern del KMT durant la Llei Marcial i les Disposicions Temporals que vulneraven els drets civils.

Anàlisi de les Eleccions Legislatives de 2020 al Iuan

El sistema polític de Taiwan per escollir la Cambra Legislativa és dual: per un costat té 73 escons que són escollits per districtes de manera

que qui més vots té, guanya el districte; d'altra banda, té 34 escons que són escollits de manera proporcional al nombre de vots per llista. Per tant, un ciutadà vota el seu representant de districte, i al partit que prefereixi a nivell de llista. En el cas del vot per representant, la distribució d'escons queda de la següent manera:

La capital, Taipei, està habitada per 2.646.000 habitants, i pot escollir vuit representants del Iuan. En aquestes darreres eleccions, d'aquests vuit, el KMT va guanyar a quatre districtes, el DPP a tres, i l'últim, un independent, Freddy Lim (1976), que és fundador de l'independentista Partit del Nou Poder (NPP), però que es presentava com a independent.¹³ I rodejant la capital, hi ha Nova Taipei, que és la ciutat que envolta Taipei, habitada per 3.955.000 habitants, a causa del creixement demogràfic d'aquesta, i està formada per 29 districtes. És el districte més gran electoral de l'illa, i se li atribueixen una dotzena d'escons. D'aquests, el KMT hi ha guanyat a tres, i el DPP ha

guanyat als nou districtes restants.¹⁴ Territorialment, les ciutats amb més pes, entre dos i tres milions d'habitants, són Kaohsiung, Tainan, Taichung i Taoyuan. A les tres primers s'imposa el DPP i només a l'última cau al costat del KMT. A Kaohsiung, els vuit escons que li pertocaven se'ls ha emportat el DPP, El mateix ha passat a Tainan, on el DPP ha guanyat en tots sis districtes. A la ciutat de Taichung, el DPP aconseguix cinc dels vuit districtes, el KMT dos, i el Partit de la Construcció de l'Estat de Taiwan (TSP), que dona suport al DPP, un. Només a Taoyuan succeeix el mateix que a Taipei, i hi guanya el KMT per un escó, ja que dels sis que té assignats, tres han sigut pel KMT, dos pel DPP, i el restant per un candidat independent.¹⁵ Als districtes mitjans, formats per ciutats entre 200.000 i 800.000 d'habitants, s'observa un clar predomini del DPP. A Changhua tres escons se'ls emporta el DPP i un el KMT. Als comtats de Yunlin i Chiayi el DPP guanya als dos districtes electorals d'aquestes regions. Al comtat de Pingtung, que

¹⁴ Ídem.

¹³ CENTRAL ELECTORAL COMMISSION, «2020 Legislator Election. Taiwan Government».

¹⁵ CENTRAL ELECTORAL COMMISSION, «2016 Legislator Election».

La presidenta Tsai Ing-Wen (DPP) va guanyar les eleccions presidencials taiwaneses de 2020, sent escollida per a un segon mandat amb un resultat històric del 57,13% dels vots

també té assignats dos escons, el DPP en va guanyar un, i un independent l'altre. En canvi als comtats de Hsinchu, Miaoli i Nantou el KMT s'imposa a cadascun dels dos districtes electorals.

Als districtes petits, el DPP ha guanyat a sis dels nou districtes electorals: Yilan, Taitung, Penghu, Ciutat de Keelung, Ciutat de Hsinchu i Ciutat de Chiayi, el DPP ha guanyat la circumscripció que tenen assignada cadascun d'aquests districtes. A Hualien va guanyar-hi el candidat independent, i a Lienchiang i Kinmen va resultar-ne guanyador el candidat del KMT.

L'illa de Taiwan també té habitants indígenes, i com a tals tenen els seus drets electorals preservats. Estan repartits en els districtes de les Terres Baixes Indígenes (TBI) i les Terres Altes Indígenes (TAI), amb tres circumscripcions cadascun.¹⁶ En el districte TBI el KMT va guanyar-hi en els dos districtes, i el DPP a un. En canvi, a les TAI hi va haver un triple empat entre el DPP, el KMT i un candidat independent. I si analitzem el resultat de les

eleccions del bloc proporcional, aquell que la gent escull a través de llistes electorals, s'observa que la participació ha estat més alta que en el cas de les votacions per districte: —14,12 milions de persones i 12,45 milions respectivament. Així i tot, la distribució d'escons és molt diferent: el KMT i el DPP han empatat a 13 escons, després que el DDP caigués 10 punts i el KMT en guanyés 6,45. El TPP, que no tenia representació per l'elecció als districtes, va obtenir cinc escons en el bloc proporcional i arriba al 1,5 milions de vots. Per la seva banda el NPP aconsegueix tres escons amb un milió de vots, superant els 264.000 que va tenir a nivell territorial.

De manera inversa que en aquests tres darrers casos, tant el KMT, com el DPP, han tret menys vots a les eleccions de llista o proporcionals que no pas a les eleccions per districte o de representants.¹⁷ Així i tot, el luan queda de la següent manera¹⁸:

- DPP: 61 escons. 46 representants

de districte i 13 escons de la llista electoral proporcional. Cal sumar-hi 2 seients reservats.¹⁹

- KMT: 38 escons. 22 representants de districte i 13 escons de la llista electoral proporcional. A més de 3 seients reservats.

- TPP: 5 escons de llista electoral proporcional.

- NPP: 3 escons de la llista electoral proporcional.

- TSP: 1 escó. 1 representant de districte.

- Independents: 5 escons. 4 representants de districte i 1 seient reservat.

Anàlisi de les Eleccions Presidencials 2020

La presidenta Tsai Ing-Wen (DPP) ha guanyat les eleccions presidencials taiwaneses de 2020 sent escollida

¹⁶ CENTRAL ELECTORAL COMMISSION, «2020 Legislator Election».

¹⁷ CENTRAL ELECTORAL COMMISSION, «2016 Legislator Election».

¹⁸ CENTRAL ELECTORAL COMMISSION, «2020 Legislator Election».

¹⁹ Els seients reservats del Parlament de Taiwan, o Yuan, són aquells ocupats per la minoria aborigen, i s'escullen en sistema de vot únic no transferible.

Els resultats de 2020 consoliden el lideratge del DPP. El fet de pujar a Nova Taipei, a Taipei o a Taichung i guanyar també a ciutats secundàries sense haver-hi desgast de govern, és un aval a les seves polítiques

per a un segon mandat amb un resultat històric del 57,13% dels vots —8.170.231 vots—, el suport electoral més gran en vots aconseguit per un candidat. Recordem que, a les eleccions del 2016, el DPP va obtenir el 56.12% dels vots —6.894.744 vots. L'augment de suports del partit independentista té lloc al comtat de Hsinchu, seguit de Hsinchu City, Taoyuan City i comtat de Lienchiang. En aquestes eleccions, el KMT només va poder imposar-se en sis districtes.²⁰ Malgrat la victòria del DPP, el candidat del KMT, Han Kuo-Yu, va obtenir el 38,61% —5.522.119 vots—, millorant els resultats de les eleccions del 2016, on el KMT va reunir el 31.04% del vot —3.813.365 vots. El KMT va incrementar el seu percentatge de vots a totes les demarcacions, aconseguint un increment d'un 7,6%. Tot i la derrota, el KMT va veure una recuperació en el nombre de vots respecte a 2016,²¹ notablement en les àrees tradicionals d'influència del KMT, incloent-hi els

comtats de Hsinchu, Penghu, Miaoli, Nantou, Hualien i Taitung.

Els resultats de 2020 consoliden el lideratge del DPP. El fet de pujar a Nova Taipei, a Taipei o a Taichung i guanyar també a ciutats secundàries com ara Taoyuan, Tainan o Hsinchu i Keelung, sense haver-hi desgast de govern, és un aval a les seves polítiques. El fet que a les principals ciutats el DPP li tregui un avantatge de més de 150.000 vots, que arriben fins a una diferència de 434.000 vots al principal districte del país que és Nova Taipei, i de 190.000 vots a Taipei, o de 486.725 vots a Kaohsiung, la segona ciutat del país, tot i haver perdut 1,2% de vot, estableix un punt de partida important.

El tercer partit en nombre de vots el 2016, el Partit del Poble Primer (PPF), va patir un fort descens i va passar del 12,83% dels vots al 4,26.

Hi ha una correlació de votant entre les àrees rurals i les àrees urbanes, que en tots els districtes guanya el DPP menys a tres ciutats anteriorment, on guanya el KMT. En els districtes metropolitans i de les

grans ciutats el principal partit és el DPP, mentre que a les zones urbanes perifèriques i rurals encara guanya el GMD. Un altre element important per remarcar, és l'augment del 8% de participació, tot situant-se en un 74.9%, la més alta des de 2008.²²

La desfeta del PFP, que forma part de la coalició pan-blava, dirigida pel KMT, demostra que ha estat absorbit per aquest a través del vot útil. De fet, a les eleccions del 2004 el seu candidat, James Soong (1942), ja va ser el candidat a vicepresident de Lien Chan (1936), candidat al seu torn del KMT, quan es va enfrontar a Chen Shui-bian (1950), president del DPP que es presentava la reelecció.

Cap a on va la política de Taiwan?

Els resultats electorals de la presidenta Tsai, tot incrementant-se a les principals ciutats, demostren que es va consolidant un projecte rupturista. El fet que amb una participació del 75% aproximadament, el 57% aposti per una candidatura independentista,

20 CENTRAL ELECTORAL COMMISSION, «2020 Presidential and Vice Presidential Election».

21 CENTRAL ELECTORAL COMMISSION, «2016 Presidential and Vice Presidential Election».

22 CENTRAL ELECTORAL COMMISSION, «2020 Presidential and Vice Presidential Election».

El jovent no se sent cridat pel projecte del KMT: nacionalment no se senten gens vinculats a la Xina continental, perquè han estat formats, educats i socialitzats en valors democràtics liberals, i no en els del règim de Beijing

que trenca amb la política tradicional del KMT pro-statut quo, demostren un clar relleu generacional en les preferències nacionals dels taiwanesos. I això es va poder veure el dia 7 de gener, vuit dies abans dels comicis, quan la presidenta Tsai va difondre un vídeo electoral on es comparava la situació de Hong Kong i de Taiwan, que ràpidament es va convertir en viral.

I tot plegat fa més evident que el sistema establert pel Partit Comunista de la Xina a la República Popular, «d'un país/dos sistemes», està entrant en crisi, tot projectant al DPP enfront dels seus adversaris de la coalició pan-blava com el garant de la democràcia i la llibertat.

El KMT va centrar la campanya en dues fases, la primera anant contra l'aliança pan-verda i la seva política independentista, enfront de les polítiques concretes del govern. Veient que això no funcionava van redirigir la campanya per ser l'alternativa al que van anomenar «Terror Verd», argumentant que, sota la presidència de Tsai, es van utilitzar les lleis per anar contra la dissidència al DPP, o que amb el

DPP i la seva deriva independentista, el país anava cap al conflicte i a la tensió social. Aquesta campanya tampoc els hi va funcionar, ja que les lleis que criticaven eren lleis fetes per blindar Taiwan contra la influència de Beijing, i per poder controlar la subversió contra el govern taiwanès.

I per altra banda, el fet de fer servir l'expressió «Terror Verd»²³ també se'ls hi va girar en contra, ja que el govern del KMT va ser el que va instituir la Llei Marcial i les Disposicions Temporals per perseguir la dissidència durant el període del «Terror Blanc», que va durar 40 anys, i durant el qual van desaparèixer opositors i van ser executades més de 5.000 persones, segons algunes fonts.²⁴

Conclusions

EL KMT s'ha vist superat per les circumstàncies, perquè l'escalada de

tensions a Hong Kong ha fet que tota la campanya de bones relacions amb la Xina continental se'ls hi hagi girat en contra. A més, el jovent tampoc se sent cridat pel seu projecte: nacionalment no se senten gens vinculats a la Xina continental, perquè han estat formats, educats i socialitzats en valors democràtics liberals, i no en els del règim de Beijing.

Davant la falta de regeneració que presenta el KMT, el DPP sap respondre plantejant reptes i horitzons que afecten de forma directa a la societat taiwanesa, ja sigui des de camps com el dels drets LGBTI+, el de les llengües oficials, o desenvolupant plans socials extensius, en lloc d'enrocar-se en un sistema polític particular. A més, el DPP també ha demostrat ser responsable en defensa i seguretat, igual que en matèria econòmica, fet que ha incrementat la transversalitat del seu vot en àmbits com l'edat o el nivell socioeconòmic.

Resumint, a Taiwan ens trobem, probablement, davant una etapa de transició cap a l'hegemonia d'un partit, el DPP, clarament independentista, recolzada en una generació que fins fa només vint anys va viure i es

23 LAM, «Ahead of Taiwan's presidential election, GMD accuses DPP of 'green terror' and Beijing echoes».

24 SHATTUCK, «Taiwan's White Terror: Remembering the 228 Incident».

A Taiwan ens trobem, probablement, davant una etapa de transició cap a l'hegemonia d'un partit, el DPP, clarament independentista, recolzada en una generació que va viure i es va educar sota el govern autoritari del KMT

va educar sota el govern autoritari del KMT, en el marc de la Llei Marcial i les Disposicions Temporals; una generació que se suma a les noves generacions que ja no tenen cap vinculació amb una cultura política diferent de la dels seus avis i pares, i que no senten com a propi cap vincle amb la Xina sinó que tenen com a referent nacional, simplement, Taiwan. ■

■ Bibliografia

CENTRAL ELECTION COMISSION. «2012 Presidential and Vice Presidential Election». [en línia]. Taiwan Government. Disponible: <www.cec.gov.tw> .

CENTRAL ELECTION COMISSION. «2016 Legislator Election». Taiwan Government. 2016.

CENTRAL ELECTION COMISSION. «2016 Presidential and Vice Presidential Election». [en línia]. Taiwan Government. 2016. Disponible a: <www.cec.gov.tw>.

CENTRAL ELECTION COMISSION. «2020 Legislator Election». [en línia]. Taiwan Government. 2020. Disponible a: <www.cec.gov.tw>.

CENTRAL ELECTION COMISSION. «2020 Presidential and Vice Presidential Election». [en línia]. Taiwan Government. 2020. Disponible a: <www.cec.gov.tw>.

CHIOU, CL. «Politics of alienation and polarization: Taiwan's Tangwai in the 1980s». [en línia]. A *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, núm. 18:3, pàg. 16-28, 1986. Disponible a: <www.tandfonline.com>.

CHU, Yun-Han (et al). *Taiwan's Democracy Challenged: The Chen Shui-bian Years*. [en línia]. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2016.

COPPER, John. F. *Taiwan at a Tipping Point: The Democratic Progressive Party's Return to Power*. Lanham, Boulder, Nova York i Londres: Lexington Books. 2016.

LAM, Oiwan. «Ahead of Taiwan's presidential election, GMD accuses DPP of 'green terror' and Beijing echoes» [en línia]. A *Global Voices*, de 24 de Febrer 2020. Disponible a: <www.globalvoices.org>.

LIJUN, Sheng. *China's Dilemma: The Taiwan Issue*. Singapur: Institute of Southeast Asian Studies, 2001.

MORRIS, Jaimes X. «Brian Hioe: The Sunflower Movement, 4 Years Later». [en línia]. *The diplomat* de 24 de febrer del 2020. Disponible a: <www.thediplomat.com>.

RUBINSTEIN, Murray A. *Taiwan: A New History*. Armonk, Nova York i Londres: Armonk, 1999.

SHATTUK, Thomas J. «Taiwan's White Terror: Remembering the 228 Incident» [en línia]. 24 de febrer de 2020. Disponible a: <www.fpri.org>

WU, Wendy «After controversial phone call with Taiwan's leader, Donald Trump was 'urged to show restraint'» [en línia]. 24 de febrer de 2020. Disponible a: <www.scmp.com>.

MARTÍ ROURET
L'ESCALA, MÓRA D'EBRE, BARCELONA, MÈXIC
RAFEL BRUGUERA

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

BIOGRAFIES POLÍTIQUES

JAUME AIGUADER
LA NACIÓ POPULAR
MANUEL PEREZ NIEPERERA

MARTÍ JORDI I FRIGOLA
ALCALDE REPUBLICÀ DE PALA FRUGELL
OLGA PALAHÍ

SAMUEL MORERA
ALCALDE REPUBLICÀ DE TERRASSA
JOSEP RUY

www.irla.cat/publicacions

finestra

Ulises Moulines

“Cinisme semàntic i poder autoritari”

Lliçó inaugural Josep Irla 2019

Celebrada a l'aula magna de la Universitat de Barcelona el 15 de novembre del 2019

Ulises Moulines (Caracas, 1946) és fill d'exiliats catalans. Especialitzat en la lògica i la filosofia de la ciència, es va llicenciar en física i filosofia a la Universitat de Barcelona, i és així mateix doctor en filosofia per la Universität München [Universitat de Múnic]. És autor de diversos llibres com ara *La estructura del mundo sensible. Sistemas fenomenalistas* (1973) o *Fundamentos de filosofía de la ciencia* (2008). El treball de Moulines està guiat pel rigor conceptual, la recerca de fonaments sòlids pel coneixement i el rebuig al relativisme anticientífic. En una època on les fake news i l'estrangulament del llenguatge per benefici propi s'ha convertit en el pa de cada dia, les seves reflexions són més necessàries que mai.

En un article publicat al 2018 al diari suís *Neue Zürcher Zeitung*,¹ el filòsof alemany Peter Sloterdijk (1947) escriu: «No hi ha res com el llenguatge per dissimular pensaments de segon ordre i per enganyar els recipients [del missatge] fent-los creure en l'aparença d'un consens. [...] El llenguatge és també el mitjà per a una deformació conscient i deliberada dels fets». I acaba l'article amb unes paraules que resumeixen perfectament l'esperit de la nostra època: «Si hem de caracteritzar amb una sola frase l'atmosfera general del segle XXI fins ara, [...] aquesta hauria de ser: la impostura ha esdevingut l'esperit universal».²

Sloterdijk és l'autor d'una monumental *Crítica de la raó cínica*, publicada per primera volta el 1983, o sigui ja fa més de 35 anys, però que segueix essent una obra de referència sobre el cinisme. Es tracta d'un text de difícil lectura, i confesso que el seu estil expositiu està a les antípodes del que considero com un bon estil filosòfic; però li reconec el mèrit d'haver posat

sobre la taula de la discussió, amb un gran desplegament de detalls històrics, el cinisme com a marca de l'època contemporània.

Sloterdijk deixa ben clar que el cinisme que caracteritza la nostra època és molt diferent del cinisme dels grecs antics, paradigmàticament representat per Diògenes de Sínope al segle IV abans de la nostra era. Per distingir bé les dues formes de cinisme, Sloterdijk fins i tot emprava dos termes diferents: «*kinisme*» per a la forma antiga, i «cinisme» per a la forma moderna. De fet, el *kinisme* dels antics és diametralment oposat al cinisme actual, i és per un d'aquests atzars malaurats de l'evolució del llenguatge que actualment emprem el mateix mot per designar dues actituds que, en el fons, són tan diferents. El *kinisme*, és a dir, el cinisme dels grecs, consistia a ser absolutament sincers tant en la manera de viure com en la d'expressar-se, en criticar radicalment allò que consideraven falòrnies dels intel·lectuals i polítics de llur temps. Els *kinics* adoptaven una forma de vida ascètica, tot desemmascarant la hipocresia de les convencions socials. Res a veure amb els cíncics del

1 SLOTERDIJK, «Wo sind die Freunde der Wahrheit?».

2 Traducció de l'autor.

Els cíncics del nostre temps adopten conscientment i deliberadament una forma de vida que no correspon, en res, a llur discurs, inventant sistemàticament mites i mentides

nostre temps, els quals justament es caracteritzen per adoptar conscientment i deliberadament una forma de vida que no correspon, en res, a llur discurs, en inventar sistemàticament mites i mentides, en viure de la manera més confortable possible, tot entabanant els qui es deixen entabanar. En resum, el *kínic* de l'Antiguitat interpel·lava els seus contrincants tot clamant: «Tot el que dieu, són falòrnies! I la manera com us comporteu, és hipòcrita!». En canvi, el cínic contemporani admet tranquil·lament: «Tot el que dic són falòrnies, però tant me fa si us les creieu, allà vosaltres... I la meua manera de comportar-me certament és hipòcrita, però si no us n'adoneu, us ho mereixeu per estúpids». Tal com ho planteja Sloterdijk, el cinisme contemporani és el producte final de la mala consciència que s'ha anat desenvolupant a l'Occident durant els darrers segles, però que al final ha esdevingut una mala consciència tranquil·la, satisfeta de si mateixa. Satisfeta de si mateixa perquè constata que les impostures que construeix sistemàticament són eficients, donen bons resultats, sobretot en l'àmbit polític.

Hi ha moltes classes d'impostures. Hi ha les impostures de la vida quotidiana, com la del matrimoni que, mitjançant fotografies manipulades a l'ordinador, vol fer creure als seus amics que han passat les vacances en un hotel cinc estrelles de Saint-Tropez, quan en realitat les han passades en una pensió de Badalona. Hi ha impostures de la vida professional, com la del qui falsifica un certificat acadèmic per obtenir una plaça. Hi ha impostures comercials, com la de l'agent bancari que ensarrona el seu client amb un contracte que l'endeutarà irremissiblement. Hi ha impostures de la vida espiritual, com la de qui va cada diumenge a missa sense creure en Déu. Hi ha impostures intel·lectuals —i amb elles ens atensem ja al nostre tema d'avui—, com la del metge pedant del *Malalt imaginari* de Molière, que s'inventa jocs de mots erudits per impressionar el seu auditori, o, més recentment, les impostures pseudocientífiques dels filòsofs postmoderns que pretenen dominar nocions de la física o les matemàtiques per aplicar-les a la filosofia o a les ciències socials, quan en realitat no saben de què parlen. Per cert, aquest tipus d'impostura, que és típic de de-

terminats intel·lectuals del segle XX, ha estat dissecat implacablement en el llibret d'Alan Sokal (1955) i Jean Bricmont (1952), titulat justament *Impostures intellectuelles*, un text que hauria de ser lectura obligatòria en totes les facultats d'Humanitats i de Ciències Socials.³

Finalment hi ha les impostures polítiques, que són les que realment ens interessen a la xerrada d'avui. I dins d'aquestes n'hi ha al seu torn de diverses espècies: hi ha, per exemple, les impostures dels agents secrets dobles, o bé les impostures provinents d'eleccions trucades. Ara bé, el tipus d'impostura política que m'interessa discutir aquí, és la basada en un ús cínic del llenguatge, de la paraula parlada o escrita. I aquest tipus d'impostura política m'interessa especialment perquè és molt característic de l'estat espiritual de la nostra època, i perquè s'ha anat desenvolupant al llarg del segle XX i del que ha transcorregut del XXI. És a aquest tipus d'impostura política, basada en una determinada manera d'emprar sistemàticament el llenguatge, allò a què em refereixo

3 SOKAL i BRICMONT, *Impostures intellectuelles*.

El cinisme contemporani constata que les impostures que construeix sistemàticament són eficients, donen bons resultats, sobretot en l'àmbit polític

quan parlo de «cinisme semàntic». I allò que vull fer notar és que les impostures construïdes mitjançant la metodologia del cinisme semàntic estan estretament vinculades amb programes polítics obertament o encobertament antidemocràtics, que volen substituir els estats liberal-democràtics per estats autoritaris o totalitaris.

Les impostures político-semàntiques, són, certament, una forma de mentir. I per tant, podria semblar que elles no tenen res d'especial, i que no val la pena fer-ne un tema de discussió: en efecte, des que l'ésser humà empra el llenguatge, l'empra no sols per comunicar veritats, sinó també per propagar falsedats. Amb la possible excepció de Sòcrates (399 aC) o d'Immanuel Kant (1724-1804), tots hem mentit alguna o altra vegada. Tanmateix, les impostures semàntiques a les que em refereixo aquí, i que són característiques de l'evolució política d'Occident des de fa un segle, tenen un caire molt especial, que permet de fer-ne un gènere que mereix una anàlisi a part. Intentaré al final d'aquesta xerrada exposar de manera general el que, al meu entendre, són les

característiques essencials de les impostures semàntiques, allò que permet distingir-les de les mentides normals i corrents. Però abans convé recordar alguns exemples notoris, que ens serviran com a paradigmes per extreure'n les característiques generals. Consideraré primer exemples recents per retrocedir després a l'època de la Primera Guerra Mundial.

Els dos impostors semàntics més notoris del moment actual són ben coneguts: Vladimir Putin (1952) i Donald Trump (1946), per ordre alfabètic. Amb les seves mentides sistemàtiques, el primer vol consolidar el seu poder quasi-totalitari, tot eliminant de passada els opositors, qualificats d'agents antipatriòtics de les potències occidentals, que intenten destruir la «Rússia eterna». El segon, Trump, en propagar sistemàticament i quotidianament les *fake news* que ell atribueix als altres —quan n'és ell el campió mundial—, intenta gradualment erosionar els fonaments polítics i institucionals de la més antiga República democràtica. L'única diferència fonamental entre Putin i Trump és que, mentre les impostures que propaga el primer

tenen una finalitat ideològica més enllà del personatge, a saber, la consolidació i l'expansió de la «Santa Rússia», en el segon no hi ha cap finalitat ideològica supra-individual, només el culte descomunal al propi ego.

Ara bé, allò que és més inquietant, tant en el cas de Putin com en el de Trump, però sobretot en el segon, és que, si bé a molts dels receptors de llurs missatges els seria fàcil constatar la veritable naturalesa de les impostures propagades per l'un o l'altre, no en volen saber res o bé els deixa tan tranquils. Especialment als EUA, on la llibertat de premsa i d'informació encara és molt més sòlida que a Rússia, sembla que una gran part de l'electorat de Trump adopta una actitud que podríem descriure així: «És possible que el 90% dels missatges de Trump siguin mentides o exageracions; però això tant me fa. L'important és que aquests missatges, contribueixin a aixafar el Partit Demòcrata, els ecologistes, els intel·lectuals, els pobres, els mexicans, les feministes, els europeus...». Aquesta acceptació voluntària i benèvola d'un missatge mentider per part dels seus receptors és justament una

El desenvolupament sistemàtic i a gran escala del cinisme semàntic té lloc dins del marc de la Revolució Russa d'octubre de 1917, i en especial amb els líders bolxevics

característica essencial i ben inquietant de l'efecte de les impostures semàntiques sobre les poblacions a les quals van dirigides. Retornaré a aquest punt al final.

És clar que Putin i Trump simplement són els més notables, però en absolut són els únics polítics forjadors d'impostures semàntiques en l'actualitat. Al país en el qual resideixo actualment, França, tenim un altre exemple, si bé menys notori, d'impostor semàntic en la persona d'Emmanuel Macron (1977). Una de les darreres impostures se la va permetre Macron l'agost del 2019 amb motiu de la reunió del G7 a Biarritz, quan va declarar, aparentment molt inquiet, que els incendis a l'Amazones eren els més terribles de la història de la Humanitat, quan sabia probablement que els incendis quinze anys abans a la mateixa regió havien estat encara pitjors, i sobretot sabia sense cap mena de dubte que, simultàniament als incendis actuals a l'Amazones, els de l'Àfrica central han estat dues o tres vegades pitjors, en extensió i en intensitat.⁴ Però, naturalment Macron volia aprofitar

l'ocasió dels incendis per clavar-li una guitza al seu enemic íntim, el president brasiler Jair Bolsonaro (1955), mentre que no tenia ganes d'una bronca amb els governs més o menys francòfils de l'Àfrica central. Ja abans d'esdevenir president de la República Francesa, durant la campanya electoral, Macron s'havia mostrat un mestre en malabarismes polítics-semàntics i contradiccions ben empacades, en proclamar, per exemple, que el seu moviment polític era alhora de dretes i d'esquerres, i que, per cada decisió política o econòmica en una direcció, en prendria *en même temps* una altra en la direcció contrària. Tot escoltant aquests missatges de Macron no vaig poder evitar recordar la meua experiència a Mèxic, un altre país on he residit llarg temps, quan el President d'aleshores, Luís Echeverría (1922), va declarar una veritable perla semàntica: «*Nosotros no somos ni de derechas, ni de izquierdas, sino todo lo contrario*». Per cert que el partit al qual pertanyia Echeverría, que va governar Mèxic durant 60 anys, el famós PRI, representa ja per la seva denominació auto-contradictòria, Partido Revolucionario Institucional (PRI), un paradigma d'impostura semàntica

—i probablement això va contribuir a que durés tant de temps al poder.

El cinisme semàntic creador d'impostures com les que he exposat, naturalment té arrels històriques anteriors als exemples considerats fins aquí. La meua hipòtesi històrica és que el desenvolupament sistemàtic i a gran escala del cinisme semàntic té lloc dins del marc de la Revolució Russa d'octubre de 1917, i en especial amb els líders bolxevics. Naturalment, hi ha exemples històrics puntuals molt anteriors de cinisme semàntic: quan els inquisidors catòlics torturaven i cremaven els heretges, tot dient-los que ho feien per salvar llurs ànimes de l'infern, podem interpretar-ho com una forma arcaica de cinisme semàntic; quan el rei francès Lluís XIV (1638-1715) proclamava que l'Estat era ell i ningú més, podríem qualificar-ho d'una impostura sobre el significat veritable del mot «Estat»; quan els jacobins de la Revolució Francesa van divulgar el rumor que Maria Antonieta (1755-1793) era una perversa sexual que abusava del seu propi fill —rumor sense cap fonament i que va ser ben desmentit després de la Revolució—, ho podem qualificar

4 GIESBERT, «Macron, roi des 'fake news'».

**Lenin, Trotski i altres líders de la revolució
—tots provinents de la mitjana o alta burgesia—,
ara resulta que no són burgesos, sinó els més proletaris**

d'una impostura d'una malvolença extraordinària, que li va costar ben car a la pobra Maria Antonieta... Però tots aquests són exemples aïllats, no formen part d'una estructura global, d'una sistematització de la semàntica política, amb una finalitat conscient i declarada: assolir i conservar el poder polític, no sols per les armes i les intrigues, sinó també per la força de la paraula manipuladora de les masses. Si no m'equivoco, el primer exemple històric de propagació sistemàtica, i a gran escala, de formes de cinisme semàntic el trobem en el desenvolupament lingüístic propi dels bolxevics a partir de 1917.

Un dels primers autors, potser el primer de tots, en haver comprès molt aviat aquest tret característic del bolxevisme, i per extensió de tot el desenvolupament posterior del comunisme soviètic, va ser Bertrand Russell (1872-1970). Al 1920, tot just tres anys després de la Revolució d'Octubre, Russell fou convidat pel govern soviètic juntament amb una delegació del Labour [Partit Laborista britànic], a visitar el país. Va estar un parell de mesos viatjant per Rússia i va tenir l'ocasió d'entrevistar-se amb alguns diri-

gents soviètics, entre ells Vladimir Lenin (1870-1924) i Leon Trotsky (1879-1940), a part de moltes altres persones, comunistes o no. Les impressions del seu viatge a Rússia les va publicar Russell poc després del seu retorn a Anglaterra, sota el títol de *Pràctica i Teoria del Bolxevisme*.⁵ En el segon capítol del llibre, on l'autor analitza com el concepte marxista de «dictadura del proletariat» va ser adoptat pels bolxevics, hi llegim el següent:

«Quan un comunista rus empre el terme 'dictadura', l'empra literalment, però quan parla del proletariat, empra aquesta paraula en un sentit figurat. Es refereix a la part del proletariat 'amb consciència de classe', com se sol dir, o sigui, de fet, al Partit Comunista. Inclou a persones que no són proletàries en absolut —tals com Lenin— però que professen les opinions correctes, i per altra banda exclou els assalariats que no professen les opinions correctes, i els quals el comunista rus qualifica de lacais de la burgesia».⁶

5 RUSSELL, *The Practice and Theory of Bolshevism*.

6 Ibidem. Traducció de l'autor.

Heus ací un exemple paradigmàtic d'impostura semàntica amb finalitat política. El truc consisteix a emprar una paraula ben divulgada en determinats contexts tot donant-li subrepticiament un nou significat apte per a un context polític diferent. En el cas que aquí ens ocupa, el terme «proletari», que ja existia des de l'època romana, va ser divulgat per Europa sobretot al llarg del segle XIX per designar els obrers de tallers i fàbriques que treballaven 14 o 16 hores al dia per cobrar un salari miserable que amb prou feines els permetia menjar i vestir-se, i que procreaven molts fills perquè ajudessin la família, és a dir, justament tenien una gran *prole*. Naturalment que ni a Karl Marx (1818-1883) ni a Friedrich Engels, (1820-1895) els màxims teòrics del proletariat al segle XIX, mai se'ls hauria ocorregut qualificar-se a si mateixos de «proletaris» —eren prou conscients de llur propi perfil 100% burgès. Però, amb la Revolució d'Octubre la semàntica del mot «proletari» canvia radicalment: Lenin, Trotski i altres líders de la revolució —tots provinents de la mitjana o alta burgesia—, ara resulta que no són burgesos, sinó els més proletaris de tots els proletaris, malgrat no haver

Les enciclopèdies soviètiques es reeditaven continuament per a posar-les a to amb els darrers capricis de Stalin

passat mai gana i anar vestits de manera molt elegant, especialment Lenin i Trotski. El mot «proletari» ja no designa aleshores els membres més pobres de la societat, que passen gana i van mal vestits, sinó els «bons de la pel·lícula», els que estan del costat bo de la Història. En altres paraules, un qualificatiu que al segle XIX era purament descriptiu, es converteix en la boca dels bolxevics en un qualificatiu laudatori. Heus ací el primer gran exemple històric d'una impostura semàntica de caràcter sistemàtic per consolidar una determinada forma de règim polític.

Per ser justos, en el moment en què esclata la Revolució d'Octubre, ja feia temps que Lenin i Trotski havien deixat de ser burgesos en el sentit social-cultural de la paraula. Naturalment que tampoc s'havien transformat en proletaris, per més que ho pretenguessin. Allò que havien esdevingut era el ser representants d'una nova classe social que resultaria ben característica de la nostra època: la que podríem descriure com la dels *intel·lectuals armats* —un grup social que hauria de fer estralls al llarg del segle XX, tant a dretes com a esquerres. No sols Lenin i Trotski, sinó

també Gabriele d'Annunzio (1863-1938) i Benito Mussolini (1883-1945) foren intel·lectuals armats, el mateix que Alfred Rosenberg (1883-1946) i Joseph Goebbels (1897-1945), o més tard Fidel Castro (1926-2016) i el Che Guevara (1928-1967), o també Ho Chi Minh (1890-1969) i Pol Pot (1925-1998), com tants altres intel·lectuals que han volgut canviar radicalment el món mitjançant *ideologemes* més o menys abstrusos i tot emprant una gran violència. Tots ells van seguir l'exemple bolxevic i van comprendre la importància de la manipulació de la paraula a gran escala en la societat de masses per assolir l'objectiu últim: enderrocar la democràcia i les institucions liberals a fi de substituir-les per un règim autoritari. Sens dubte, per aconseguir aquest objectiu, en un primer moment s'ha de fer un ús sistemàtic del *hard power*: són molt útils els afusellaments en massa, les presons i els camps de concentració, les tortures físiques i psíquiques. Però, a la llarga, per consolidar el nou règim, tant o més eficaç que les mesures del *hard power* ho és la manipulació massiva del llenguatge, les impostures semàntiques, i com més grolleres, millor. S'atribueix a Goebbels la sentència:

«Si dius una petita mentida, ningú et creurà; si t'inventes una gran bola, tothom et creurà».⁷

Al segle XX, l'expressió màxima d'un sistema extensiu i sofisticat de cinisme semàntic, ben acompanyat del *hard power* ja esmentat, el trobem a la URSS entre els anys 1930 i 1950 —el sistema que se sol denominar «estalinisme». Comparat amb aquest sistema immens d'impostures semàntiques, els primers passos dels bolxevics ens donen la impressió de tímids intents de col·legials. Per copsar la diferència, n'hi ha prou a recordar les enciclopèdies soviètiques es reeditaven continuament per a posar-les a to amb els darrers capricis de Stalin; o les fotografies de la premsa que constantment eren retocades per eliminar les imatges de dirigents comunistes que, després d'haver estat fidels camarades, havien caigut en desgràcia; o les pintures de forts i sans conductors d'enormes

7 Això m'ho va explicar fa temps el meu pare, Linus Moulines, qui va haver de viure uns quants anys sota el règim nazi. No recordo d'on ho va treure ell, i com que ja és mort, ja no li ho puc preguntar. En tot cas, *si non è vero, è ben trovato*, ja que la frase citada reflecteix perfectament la metodologia goebbelsiana, i la de tots els altres cinics semàntics dels segles XX i XXI.

No hauríem d'oblidar que els crims físics de l'estalinisme estaven vinculats a un sistema molt sofisticat de manipulació del llenguatge

tractors que es passejaven per les planes d'Ucraïna o de Bielorússia, les mateixes planes on en els mateixos moments es morien literalment de fam milions de persones; o els atacs virulents contra el nazisme just un parell de mesos abans que Vyacheslav Molotov (1890-1986) i Joachim von Ribbentrop (1893-1946) signessin el Pacte de No-Agressió i Stalin en persona alabés el *Führer*; o la introducció, després de 1945, de la denominació «democràcia popular» per als règims imposats a punta de tanc als països d'Europa Central i Oriental, règims que podien ser qualsevol cosa, excepte democràtics o populars o.... *ad nauseam*.

Quan es parla dels crims de l'estalinisme, se solen esmentar coses com la fam deliberada i generalitzada, les massacres, els camps de concentració, les tortures; i sens dubte es tracta de crims horribles. Però no hauríem d'oblidar que aquests crims físics estaven ben vinculats a un sistema molt sofisticat de manipulació del llenguatge —el sistema més impressionant de la història de la Humanitat... fins ara. Una trampa semàntica en la qual van caure, durant dècades, molts intel·lectuals occi-

dents prestigiosos, des de Bertolt Brecht (1898-1956) fins a Jean-Paul Sartre (1905-1980), tot passant per Pablo Neruda (1904-1973) i Louis Aragon (1897-1982); en podríem dir una colla de «tontos útils» com els hauria qualificat cínicament el mateix Lenin.

Ara bé, l'autor qui, al segle XX, va comprendre de la manera més pertinent la naturalesa intrínseca de les impostures semàntiques i llur gran significació per consolidar règims antidemocràtics, no va ser ni un filòsof, ni un sociòleg, ni un historiador. Va ser un periodista i novel·lista: George Orwell (1903-1950). Ningú com ell ha copsat de manera tan profunda la funció de les impostures semàntiques en política. Això és, de fet, el tema central de les seves dues novel·les més importants: *Animal Farm* [*La rebel·lió dels animals*] i *1984*. No és aquest el lloc per emprendre una discussió detallada d'aquestes dues obres —cosa que he fet en assaigs precedents—,⁸ i a més suposo que tots vosaltres les coneixeu bé. Em

limitaré a subratllar breument els aspectes més pertinents pel nostre tema. Recordem que la història de *La rebel·lió dels animals* és la història de la revolució que emprenen els animals d'una granja —porcs, gossos, cavalls, vaques...— per treure's de sobre el granger que els explota, i fundar un règim democràtic «animalista». Els líders d'aquesta revolució són els porcs, i els dos lemes bàsics de la nova societat «animalista» que instauren són: *All animals are equal* [Tots els animals són iguals] i *Four legs are good, two legs are bad* [Quatre potes és bo, dues potes és dolent]. Al principi, tots els animals de la granja estan entusiasmats amb llur revolució, però a poc a poc els porcs van assolint un poder cada vegada més opressor envers els altres animals, comencen a caminar a dues potes com els humans, i els dos lemes originaris es transformen en: *All animals are equal but some animals are more equal than others* [Tots els animals són iguals, però alguns són més iguals que els altres], i *Four legs are good, two legs are better* [Quatre potes és bo, dues potes és millor]. En el primer cas, la impostura semàntica consisteix a operar un canvi lingüístic que literalment no té

8 MOULINES, «Orwell: de la Guerra Civil Española a 1984».

MOULINES, «1984, de George Orwell».

A la distòpia orwelliana 1984, el tema de la manipulació lingüística amb finalitat política és molt més estès que a *La rebel·lió dels animals*

cap sentit —és una falta de gramàtica dir que un ésser és «més igual» que un altre—, mentre que en el segon cas consisteix a substituir una paraula *bad* per una altra *better*, que és fonèticament molt pròxima però diametralment oposada des del punt de vista semàntic, i tot això amb la finalitat de consolidar el poder d'una minoria d'animals sobre els altres. Al final, la majoria d'animals de la granja s'adonen que se'ls ha pres el pèl i que no hi ha cap diferència essencial entre els porcs i els homes... però ja és massa tard.

A la distòpia orwelliana 1984, el tema de la manipulació lingüística amb finalitat política és molt més estès que a *La rebel·lió dels animals*; de fet, podríem dir que és la temàtica central que recorre l'obra des del començament fins a la fi. Al llarg de tot el text, no hi ha pràcticament cap capítol on no aparegui un nou truc lingüístic inventat per l'*Ingsoc*, el partit únic i monstruosament totalitari de 1984, per rentar els cervells a les masses i fer-les creure que dos i dos són cinc. L'exposició orwelliana de la nova semàntica comença ja des de les primeres pàgines de la novel·la, quan ens assabentem que els tres lemes

bàsics de la nova societat totalitària són: «La llibertat és esclavitud»; «La guerra és pau», i «La ignorància és poder».⁹ D'aquests tres lemes, els dos primers són autocontradiccions flagrants —són contradiccions «dialèctiques», podríem dir—, mentre que el tercer lema representa una cínica inversió del principi que ha guiat la modernitat occidental des de fa quatre segles, «El coneixement és poder», transformat ara en «La ignorància és poder». Una i altra vegada trobem al llarg del llibre exemples d'aquesta mena de «dialèctica». En donaré un exemple addicional: el terme *duckspeak* [parlar com un ànec] representa un vituperi aplicat als enemics del Partit, però és laudatori aplicat als oradors de l'*Ingsoc*, quan fan un llarg discurs sense to ni so, en el qual es repeteixen a gran velocitat les mateixes frases a la major glòria del *Big Brother*.

Cap al final de la novel·la, després que el protagonista Winston Smith ha estat torturat físicament i psicològicament per O'Brien, l'intel·lectual-botxí, aquest darrer li permet que faci algunes preguntes sense ser

torturat. Winston aprofita l'ocasió per indagar quina és la veritat en el sistema de l'*Ingsoc*, i O'Brien li dona un aclariment lapidari: «Allò que el Partit considera que és la veritat, és la veritat».¹⁰ I unes pàgines més endavant, quan Winston li pregunta a O'Brien si el *Big Brother* existeix de la mateixa manera que existeix ell mateix, Winston, O'Brien li replica: «Tu no existeixes». Aquests dos «aclariments» d'O'Brien, sintetitzen de manera insuperable l'univers semàntic sobre el qual està muntada la societat de 1984.

Resumim: si les formes de manipulació semàntica emprades pels primers bolxevics i llurs èmuls contemporanis feixistes poden semblar un joc d'infants en comparació amb les tècniques posteriors de l'estalinisme, aquestes últimes representen, al seu torn, un joc d'infants comparades amb les de 1984. Quins són els trets més característics d'aquest tipus de semàntica emprada pels règims antidemocràtics? Totes aquestes situacions semblen tenir un denominador comú. De manera temptativa, i sense la pretensió d'exhaustivitat, proposo

9 ORWELL, *Nineteen Eighty Four*.

10 *Ibidem*.

El tret més inquietant de les impostures semàntiques és que són acceptades de bona voluntat per una gran part dels receptors als quals van dirigides, fins i tot quan podrien adonar-se fàcilment que se'ls està donant gat per llebre

la següent caracterització de les impostures polítiques-semàntiques emprades per tal tipus de règims:

Consisteixen en manipulacions refinades del llenguatge, tot canviant el sentit originari de les paraules sense que ens n'adonem plenament.

Són sistemàtiques, és a dir, formen part d'un sistema conceptualment coherent en si mateix, si bé completament allunyat de la realitat.

Són massives, en el sentit que van dirigides a grans masses de persones.

Tenen sovint un caràcter internament contradictori, és a dir, afirmen d'una manera més o menys sorneguera una proposició «A» i el seu contrari «no-A», un procediment molt útil perquè és ben sabut per la lògica elemental que d'una contradicció de la forma «A i no-A» es pot deduir qualsevol cosa.

Llur finalitat és substituir, a curt o a mitjà termini, un sistema polític-social democràtic i liberal per un sistema autoritari o totalitari, en el qual una petita minoria decideix per tothom.

Estan destinades a atribuir als contrincants justament aquells delictes que les pròpies impostures encobreixen.

I el tret potser més inquietant de les impostures semàntiques, és que són acceptades de bona voluntat per una gran part dels receptors als quals van dirigides, fins i tot quan aquests podrien adonar-se fàcilment que se'ls està donant gat per llebre.

Haig de reconèixer que la metodologia semàntica dels impostors contemporanis —Vladimir Putin, Donald Trump, Boris Johnson, Emmanuel Macron i tants d'altres dirigents polítics de l'actualitat— es troba «molt» lluny de la metodologia semàntica de 1984, «bastant» lluny de la de l'estalinisme, i encara «una mica» distanciada de la dels primers bolxevics i llurs èmuls feixistes —*encara...* Però res exclou que, pas a pas, es vagin atansant al sistema de 1984, potser sense necessitat d'emprar la mateixa violència física, però sí amb els mateixos resultats finals. Tot dependrà de nosaltres, els ciutadans democràtics. ■

■ Bibliografia

GIESBERT, Franz Olivier. «Macron, roi des 'fake news'». A *Le Point*, 29 d'agost de 2019.

MOULINES, Ulisses, «Orwell: de la Guerra Civil Española a 1984». A *Vuelta* (Mèxic), núm. 50, pàg. 18-22, 1981.

MOULINES, Ulisses, «1984, de George Orwell». A *Eines*, núm. 21, pàg. 134-135, 2014.

ORWELL, George. *Nineteen Eighty Four*. Londres: Penguin, 1980.

RUSSELL, Bertrand, *The Practice and Theory of Bolshevism*, Londres: Allen & Unwin 1920.

SLOTERDIJK, Peter. «Wo sind die Freunde der Wahrheit?». A *Neue Zürcher Zeitung*, del 29 de desembre, 2018.

SOKAL Alan; BRICMONT, Jean. *Impostures intellectuelles*. París: Odile Jacob, 1997.

UN ALTRE
COP A LES
TERRASSES,
SÍ.

UN ALTRE
COP CON-
FINADES,
NO.

Aquest estiu, tria prevenció. Posa't la mascareta, renta't les mans sovint, mantingues la distància de seguretat, no comparteixis estris, beguda o menjar, hidrata't força, posa't crema solar, refresca l'ambient i evita la calor.

Si et trobes malament o tens símptomes de la COVID-19, truca ràpidament al 061 Salut Respon. **Tria /Salut.**

/Salut

 Generalitat
de Catalunya

75 Milions
de futurs

clàssic

«Sobre l'avortament»

Shulamith Firestone

Activista feminista
(1945-2012)

«Tenim coses més importants de què parlar que dels problemes de les dones». Aquesta és la resposta que Shulamith Firestone va rebre per part de William F. Pepper, quan pretenia intervenir en una Conferència Nacional de la Nova Política a Chicago el 1967. Els drets de les dones no es consideraven, doncs, una prioritat. Firestone va ser una de les impulsores de la segona onada del moviment feminista als EUA, una de les teòriques més importants del feminisme radical, i una pionera en assenyalar el potencial dels avenços tecnològics com a eines d'alliberament envers la societat patriarcal. Firestone va combinar aquest prolífic treball teòric amb una intensa feina com a activista feminista, organitzant grups i protestes, i alhora escrivint diversos llibres, dels quals el més conegut i influent és *The Dialectic of Sex*.

Amb aquest discurs, em vull adreçar a aquelles dones, i n'hi ha forces aquí, que han tingut els nassos de presentar-se en aquesta manifestació. N'hi ha moltes més que no han pogut. Moltes tenen por de prendre posició sobre un tema tan important com la seva autodeterminació. Moltes senten pànic, fins i tot, de manifestar el seu suport cap a un home que ha fet més que simplement donar-los suport, un home que ha assumit els riscos que haurien d'haver assumit elles.

Perquè Bill Baird s'enfronta ara a l'absurda pena de deu anys de presó, una pena que realment hauríem d'afrontar nosaltres, les dones, si és que algú ho ha de fer.¹

Però, no he vingut a criticar les altres dones. Perquè he de confessar, que fins i tot després de mesos treballant per l'alliberament de les dones, titubejo per la por de sortir obertament a defensar l'avortament lliure. Davant de centenars de persones?

¹ Bill Baird (1930), és un activista nord-americà pioner dels drets reproductius, el control de natalitat i l'avortament.

Potser perquè m'esmentin? Déu meu, què en pensaria el meu pare? Siguem sinceres. La dona està cagada de por. I en té bons motius! Se li ha dit un milió de vegades que deixi de parlar i calli. A un nivell superior, quan expressa la seva preocupació per les relacions personals, se li diu de forma altiva que és massa subjectiva, massa capficada en els seus problemes. Si s'atreveix a expressar el seu Jo, la qualifiquen d'egoista i poc femenina. Si s'atreveix a tenir el seu parer, la titllen de rondinaire i opiniosa. Li han dit que es quedi a casa, on li correspon i que no s'immisceixi en assumptes importants, que «ens deixi conduir a nosaltres». Bé doncs, com pot sorprendre'ns que aquesta dona hagi triat quedar-se a casa avui? Oprimida, suprimida, deprimida i reprimida tota la seva vida, no podem esperar trobar-la ara defensant-se davant d'aquella enorme estructura de poder patriarcal que sempre l'ha abatut, una autoritat portentosa que coneix prou bé.

Com podem esperar ara que estigui aquí quan aquesta intimidació de tota la vida té un arrelament tan profund que, fins i tot, si la tanquessis en

un confinament solitari durant vint anys, no s'atreviria ni tan sols a tenir pensaments impropis ni a qüestionar el seu lloc en aquesta societat. Atès que ha interioritzat els seus valors, ha acceptat, i en molts casos ha esdevingut, la baixa estimació del seu valor humà. Però, malgrat tot això, la necessitat d'un avortament sovint la fa començar a pensar. I no ens enganyem, que no és una tieta llunyana qui ha hagut d'afrontar aquest problema. Som nosaltres mateixes. I si per ventura, alguna de les dones aquí a la manifestació ho ha evitat, podeu considerar-vos afortunades o podeu beneir la píndola. Perquè sabeu tan bé com jo que sou l'excepció i no la regla. Penseu en les vostres amigues. Aposto que les que han patit el problema són més nombroses que les que no.

Així doncs, tenim una dona jove davant d'un embaràs no desitjat; si no actua ràpidament, sap que res més que un miraculós avortament natural no podrà salvar-la de la terrorífica perspectiva de vint anys de criar una criatura, sense preparació, i que necessàriament, en aquesta societat, carregarà totalment a les seves espatlles.

Amb tota la bona fe i confiança, ella s'acostarà primer al seu home. Li impactarà el que probablement escoltarà, i moltes ho senten: la negació absoluta, quelcom per l'estil de «Dimonis, no! No és meu». Si és afortunada, o de classe alta, ell assumirà alguna responsabilitat: és a dir, l'enviarà a un metge il·legal, potser l'ajudarà a reunir uns calés, si no en té. A vegades, fins i tot es casarà amb ella, cas en el qual mai no deixarà d'escoltar els retrets. I si mai no els escolta explícitament, haurà d'estar-li doblement agraïda, reforçant la seva posició ja dependent.

I si ja està casada, i sorprenentment la majoria de dones en aquesta posició ho estan, la seva sort no serà gaire millor. A ella li quedarà tota la responsabilitat de la criança d'un fill no desitjat, però rebel·lar-s'hi és afrontar un perill personal greu, l'extorsió financera, accions il·legítimes, acusacions, i els sentiments de culpa resultants.

En tots aquests casos, la dona trobarà que fins i tot si l'home l'ajuda, ell l'estarà ajudant amb el problema d'ELLA, no pas LLUR problema, ja que al final és ella qui ha d'assu-

mir els riscos i pagar el preu per la relació que té amb la seva sang. I els mateixos homes l'exclouen del procés legislatiu que decideix el seu destí! Penseu-hi! Quantes dones us representen als òrgans legislatius d'aquest país? Les poques que hi ha no són escollides com a dones, sinó com a mullers, esposes d'aquest o aquell home, o per la seva política reaccionària. És una gran convenció de gossos que decideixen el destí dels gats. I ara ve el projecte de llei Blumenthal, proveint la legislació patriarcal de forats legals. I doncs! Els mateixos gossos han decidit que a alguns gats se'ls ha de permetre trencar les seves normes. Bé, gràcies. Però, senyors, estem cansades de mostrar-vos tot aquest agraïment.

Estem cansades d'haver d'estar agraïdes, com els servents de casa bona s'alegren almenys de no ser jornalers al camp collint cotó. Qui els va donar als legisladors el dret de fer-nos sentir agraïdes? Aquests cossos ens pertanyen a nosaltres. No hem de comparèixer als vostres tribunals per demostrar la nostra incompetència mental abans que puguem evitar el part forçós. Ens neguem a ser els vostres recipients passius que es prenyen

pel bé comú de la societat. Volem una societat que existeixi tant pel nostre bé com pel vostre. No som només lubricant entre homes, vincles entre generacions, no som només les mares dels fills i les seves futures mullers. Estem cansades de ser peons en un joc de poder patriarcal. Cansades de ser comprades i venudes, bescanviades, i utilitzades per vendre els vostres desodorants i laques.

En definitiva, estem cansades de pagar pels pecats dels homes. Perquè sovint em pregunto si és que hem superat l'Antic Testament en què, si un home prenia una noia al camp, se'n podia lliurar fàcilment pagant al seu pare el seu valor destruït.

Ningú no li va preguntar mai a «ella» què en pensava. Ella no era res més que ramat fet malbé, i fins i tot ara, més de 2.000 anys més tard, no és més que una propietat, una mercaderia per a l'ús de l'home. Fins i tot aquell nen no desitjat que du a dins, aquella vida poc desenvolupada, és més important que la dona viva que el porta.

Així doncs: hem de dir als bisbes, als legisladors pomposos i als ho-

mes fariseus, que ja no ens dominaran més. Ja no ens sotmetrem més a les vostres definicions del que hauríem o no hauríem de ser o fer per a fer-nos verdaderament femenines als vostres ulls. Llevat que prenguem part en la creació de les lleis que regeixen el nostre destí, ens negarem a seguir aquests dictats i aquestes lleis.

Al final de l'entrevista amb en Bill a la ràdio WBAI, hi va haver una nota de melangia. Venia a dir que, qui sap, potser algun dia les dones s'enfadaran de veritat. Vaig rumiar-ho. Perquè algunes de nosaltres, encara molt poques, sí que ens estem enfadant. I ens estem enfadant ara. Espero que en Bill no hagi d'esperar la seva Utopia tant com creu. Espero que sigui molt aviat quan ens hi acostarem, en massa, fortes, organitzades, conscients, i li direm: T'agraïm sincerament, Bill Baird, el teu gran sacrifici. Tu i la gent com tu ens heu ajudat immensament en la nostra lluita per prendre consciència. I ara, més aviat del que vas preveure, el teu desig s'ha fet realitat. Finalment estem enfadades. Tan enfadades que ja no necessitem que lluitis la nostra lluita. ■

Because the class oppression of women and children is much more subtle in the phraseology of "cute" it is much harder to fight than open oppression. What child can ever back when some inane aunt falls all over him? What stranger decides to pat his behind and say "good boy"? What woman can ever...

NOTES

NEW YORK RADICAL WOMEN
799 BROADWAY, ROOM 412
NEW YORK CITY 10003

FROM THE FIRST YEAR

JUNE 1968
\$.50 TO WOMEN
\$1.00 TO MEN

THE WOMEN'S RIGHTS MOVEMENT IN THE U.S.:
A NEW VIEW
Shulamith Firestone

THE MYTH OF THE VAGINAL ORGASM
Anne Koedt

WOMAN AS CHILD
Gardner

A thesis for a future study

These two articles are based on group discussions held over the past year. Although highly interpretive, they will give the reader some sense of what a typical discussion is like at the weekly Thursday night meetings.

WORDS FROM ACTIONS: 1968

Speech given in Washington, D.C., to the main assembly of the Jeannette Rankin Brigade on January 15, 1968.

Speech given at a citywide meeting of radical women's groups at the Free University in New York City on February 17, 1968.

Speech given at an abortion repeal rally in New York on March 24, 1968. The rally demonstrated support for the activities of Parents' Aid Society, Hempstead and its founder William...

tribut Clarice Lispector

Xita Rubert

Esriptora

cxcastro@princeton.edu

Un tribut és una ofensa. Un altar és un malentès. L'escriptor sap que allò bell i vertader que imagina, i tracta de comunicar, existeix més enllà del seu nom propi. A Clarice Lispector cal llegir-la —que no rendir-li tribut— ara, pel centenari del seu naixement. Però també perquè acotar la pròpia identitat —bé lingüística, bé regional, bé professional— és un imperatiu, una condemna, una estupidesa ben contemporània. I Lispector ens ensenya, com ja va fer Jorge Luis Borges (1899-1986) a *La nadería de la personalidad* (1922), que la identitat és irrellevant. L'hàbit de fer una antítesi entre el que «jo soc», i el que «no soc», ha de ser abolida.

La literatura és aquest aboliment: aquesta llibertat. L'escriptura de Lispector persegueix, mitjançant

l'abstracció i la ficció, allò «altre», misteriós i desconegut dins —i fora— d'una mateixa. *A paixão segundo G.H.* [La passió segons G.H.], *Água viva* [Aigua viva] i *A hora da estrela* [L'hora de l'estrella] són les seves novel·les més conegudes, i les úniques traduïdes al català, de moment. Però va destacar com a prolífica contista, i va irrompre en el panorama literari brasiler, jove-níssima, amb l'estranya novel·la *Perto do coração selvagem* [A prop del cor salvatge], publicada al 1943.

Brasilera, per assimilació; d'identitat i llengua híbrides, diasporites, trans-nacionals. Neix a la Ucraïna del 1920, quan els pares, jueus russos, es troben en ple períple migratori cap a Amèrica Llatina. En arribar al Brasil, Lispector creix a Maceió, Recife i Ríó. I en casar-se amb el diplomàtic brasiler Maury Gurgel Valente (1921), viu a Nàpols, Devon, Berna, París i Washington. Tradueix al portuguès des de diversos idiomes, i sabem que llegia i n'entenia set.

Així, quan publica *Perto do coração selvagem* als 23 anys, el seu portuguès és gloriosament diferent a qualsevol cosa. Marcel Proust (1871-1922) ja va dir que els grans llibres estan escrits en una mena de «llengua estrangera», que els escrip-

Lispector ens descobreix això: l'autèntica felicitat està en deixar de ser nosaltres mateixos, no en insistir en el jo

tors inventen un idioma propi dins la llengua comuna: per la quan cosa cal trencar amb la llengua –i identitat– originàries.

Se'ns narra el creixement de la Joana, des de la infància, passant per la mort del pare, l'adolescència i el matrimoni amb Otávio. El que connecta els capítols és la profètica veu narrativa, no la linearitat espacial o temporal. Ens diu el crític literari Basilio Losada (1930) a l'edició castellana, publicada al 2005, que el seu estil és ben lluny del folklorisme, l'oralitat i realisme de la literatura brasilera de l'època. Lispector introdueix una atmosfera estrangera, inquietant, al Brasil. La comparen amb Virginia Woolf (1882-1941), amb James Joyce (1882-1941), amb Franz Kafka (1883-1924). Atenció, puristes: ella se sent brasilera, i diu mai haver-los llegit. Lispector roman misteri, secret, desafiament.

I a la Joana l'habiten altres éssers. Reconeix la «interconnexió» d'una vaca, el mar, el gat, el seu propi cos, el professor, el seu pare. Llegim, per exemple: «La seva filla, la fada, el cotxe blau no eren sinó Joana mateixa, en cas contrari hauria sigut un avorriment. Sempre se'n sortia per tal de col·locar-se exactament en el

paper principal quan els esdeveniments il·luminaven una altra figura [...]. No necessitava apropiat-se a Arlet —la seva nina— per jugar amb ella. Posseïa les coses fins i tot des de lluny».

Abolir la pròpia identitat cal, justament, per a ser-ho tot: mitjançant tots els éssers projectar-se un mateix. Poder investigar i explicar totes les capes del jo, sobretot les difícils: el desig i el dol, les violències íntimes, la incomunicació. Per a Lispector, com per a Sylvia Plath (1932-1963), escriure és qüestió de «viure i sentir totes les ombres, tonalitats i variacions possibles de la meua vida mental i física».

Les protagonistes de Lispector ens descobreixen això: l'autèntica felicitat humana, el plaer de la lectura i l'escriptura, l'èxtasi de trobar —i trobar-nos— en els altres, és el de deixar de ser nosaltres mateixos, no el d'exhibir, expressar i insistir en el jo. Joana «és incapaç de deixar d'inventar», i «observa algú beure aigua només per a descobrir la seva pròpia set, profunda i antiga». La literatura és apropiat-se d'una vida que no és la pròpia. I la vida és el risc, el joc, el triomf alliberador de dir, amb Arthur Rimbaud (1854-1891): *Je est un autre*.

Perto do coração selvagem [A prop del cor salvatge]

Clarice Lispector

Rocco Editora,
Rio de Janeiro, 1998.

Clarice Lispector (1920-1977), nascuda a Ucraïna i filla d'una família jueva, va emigrar al Brasil quan tot just tenia un any. Va estudiar dret i treballar de periodista. Naixia llavors aquesta novel·la, que va revolucionar la literatura brasilera comportant-li un gran reconeixement i guanyant el premi Graça Aranha. Un fet excepcional tenint en compte que fou el seu primer llibre. La seva extensa obra literària ha tingut una gran influència a les lletres brasileres, i cada cop més arreu del món. ■

filmoteca

Litus

Cristina Bedmar

Polítologa

@crisbb96

El Gran Diccionari de la Llengua Catalana defineix el dol com «l'aflicció causada per la mort d'una persona estimada o, en general, per una gran desgràcia». Malgrat tenir clara la definició, un dels principals problemes de les societats occidentals és el de la gestió d'aquestes situacions o estats de dols, i en són un bon exemple els nombrosos estudis i materials sobre aquesta temàtica.

Per a una societat com la nostra, la gestió del dol ve molt marcada per la relació amb la mort que estableix la religió, ja que es pot considerar com la base de les normes socials que regeixen la nostra vida en comunitat. La mort habitualment és tractada com un tabú, especialment si es tracta d'un suïcidi, i es viu a través d'un sentiment molt negatiu.

El dol es pot afrontar des de diferents perspectives, tant individuals com col·lectives: alleujament, culpabilització o enuig en són algunes maneres. A banda, si hi sumem el factor del suïcidi, moltes vegades hi apareix també la incomprensió. Quelcom que acompanya aquest procés de dol i que, com dèiem, és una herència de la visió cristiana de la mort, és la de preservar l'honor de la

persona difunta. I és que, una vegada morta, hi ha un cert període de temps, per convenció social, en el qual es perdona tot allò negatiu o qüestionable que hagués pogut fer en vida.

Tots aquests elements són ben presents a la pel·lícula *Litus*, una adaptació de l'obra de teatre de Marta Buchaca (1979) dirigida per Dani de la Orden (1989). En aquest film, De la Orden compta amb un repartiment excepcional, com el premiat Quim Gutiérrez (1981), que va guanyar el guardó a millor actor de repartiment al Festival de Màlaga per aquest paper.

En aquest llargmetratge, De la Orden ens transporta a una reunió d'amics en la qual l'eix central és la figura d'un absent: el seu amic *Litus*, que es va suïcidar uns mesos abans. Cada personatge evoca un retrat diferent en la gestió del dol, però tenen un punt en comú: la precaució amb la qual parlen d'ell, i la sensació constant d'estar trencant un tabú en fer-ho.

Com afronten persones tan joves parlar de la mort, en general, i del suïcidi d'un amic en concret? Tal com ho fa la resta de la societat, ho fan des del tabú, des del no voler parlar del tema,

Com afronten persones tan joves parlar de la mort, en general, i del suïcidi d'un amic en concret?

i ahora, també des de les ganes de fer-ho, des de la tensió i les acusacions creuades. Sempre, però, parlant bé del difunt, és clar, com si tingués un expedient immaculat.

De la Orden intenta plasmar, en els sis personatges, sis maneres diferents d'afrontar el dol. Des de la negació del suïcidi per part del seu millor amic, malgrat haver fet ell el reconeixement del cadàver i saber les evidències mèdiques, fins a la relació del seu germà i la seva parella en el moment de la mort, basada en la necessitat mútua de mantenir viu el seu record.

És el seu germà qui ens situa en el punt d'inflexió: els comentaris superficials sobre la figura d'en Litus acaben quan posa sobre la taula unes cartes que, suposadament, va trobar com a «comiat» a casa seva en tornar de l'hospital el dia del suïcidi. Aquestes cartes generen unes expectatives en els personatges sobre el seu contingut, sobre si els resoldrà tots els interrogants de la seva mort. En definitiva, sobre si els oferirà la possibilitat d'un tancament de les seves relacions, fossin de les característiques que fossin, per poder començar a refer les seves vides.

Quan aquestes cartes no compleixen les expectatives, per fredes i impersonals, l'actitud políticament correcta s'acaba: els personatges es van sentint autoritzats a parlar malament d'ell, en admetre que, com tot ésser humà, no era perfecte i cometia errors. Les cartes, però, resulten falses: quan tots es giren cap al veritable autor, el seu germà, mentre intenten fer marxa enrere del que han dit, tot justificant el seu difunt amic, ell torna a alçar la veu, i el dol es fa més evident: enuig, incomprensió, i també autoinculpació. I és que ell, en el fons, sabia que en Litus no era feliç, sinó que sabia mentir molt bé. La voluntat del germà no és altra, al cap i a la fi, que la de donar als seus amics el tancament de relació que ell, a l'única carta real, no havia tingut.

És curiosa la capacitat d'una pel·lícula com aquesta, indefinida entre la comèdia i la tragèdia, amb certs punts d'inestabilitat i molt orgullosa de seguir fidelment el patró d'aquest tipus de pel·lícules, aconsegueix fer reflexionar sobre temes tan difícils de plantejar com és la mort i el dol. Aquí resideix el secret d'una producció que va més enllà de l'entreteniment. ■

Litus

Dani de la Orden

2019

llibreria

Carregades de raons **Dolors Bassa i Montse Bassa**

Ara Llibres
Barcelona, 2020

«*El puto cristal*». Així s'expressava Montse Bassa des del faristol del Congrés dels Diputats per descriure els seus sentiments quan visita la seva germana Dolors a la presó de Puig de les Basses. Aquest llibre recull reflexions, converses, pensaments de dues germanes que afronten, cadascuna des de bandes diferents d'aquest viure, l'empresonament de l'exconsellera de Treball, Afers Socials i Famílies per haver fet possible el referèndum de l'u d'octubre.

La dictadura de pedra **Queralt Solé i Sílvia Marimon**

Ara Llibres
Barcelona, 2019

El Valle de los Caídos és un monument que encara avui fa apologia del règim franquista. Més de 40 anys després de la mort del dictador segueix alçat. El treball que recull el llibre tracta de posar llum a la foscor que acompanya aquest monument, des del finançament fins a la congregació de monjos que vetlla el santuari feixista, passant per qui van ser els treballadors forçats que el van aixecar. Un llibre per recordar que les pedres tenen memòria.

Parlant amb tu d'amor i llibertat
Oriol Junqueras

Ara Llibres

Barcelona, 2020

Una de les virtuts d'Oriol Junqueras és que sempre fa pensar. Les seves conferències, les seves xerrades o els seus escrits ens porten sempre a reflexionar i a inspirar-nos. En aquest nou llibre, escrit a partir de cartes, repassa tot de referents clàssics i moderns que l'han ajudat durant els més de dos anys que porta a la presó per haver defensat la democràcia. Junqueras, de nou, ens convida a reflexionar i a emocionar-nos amb la paraula.

***Pere Aragonès,
l'independentisme pragmàtic***
Magda Gregori

Pòrtic Edicions, 2020

Amb l'empresonament de l'Oriol Junqueras, el lideratge d'Esquerra Republicana va recaure en Pere Aragonès, una figura nova a primera línia política però amb una llarga i sòlida trajectòria en el món de l'independentisme d'esquerres. Saber què pensa, apropar la vessant més humana i personal és el que tracta de dibuixar el retrat que sorgeix de les converses entre l'avui vicepresident del govern i la periodista Magda Gregori.

***Pseudohistòria contra Catalunya,
de l'espanyolisme a la nova història***
**Vicent Baydal i Cristian Palomo
(coord)**

Editorial Eumo - Barcelona, 2020

Contra les falsedats, rigor. Aquest llibre vol refutar tot una sèrie de mentides i falses històries que diversos col·lectius han fet circular a partir de mitges veritats i tergiversacions de fets històrics. Des d'afirmacions com ara que Catalunya era un comtat del Regne d'Aragó, defensada per una nova onada d'historiografia nacionalista espanyola; fins a les tesis difoses per l'Institut Nova Història. Desmuntar aquests invents històrics des dels fets i les dades ens permet tenir una visió més completa i real de la nostra història. ■

eines

**ACONSEGUIU
ELS NÚMEROS ANTERIORS**

eines@irla.cat

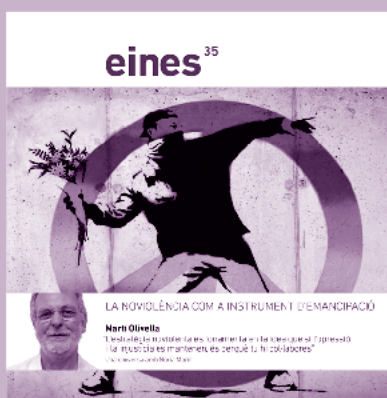
MAIG 2019

**PRESENT I FUTUR
DEL PROJECTE
EUROPEU**

SETEMBRE 2019

**LA NOVIOLÈNCIA
COM A
INSTRUMENT
D'EMANCIPACIÓ**

DESEMBRE 2019

**EL VALOR
SOCIAL
DE L'ESPORT**

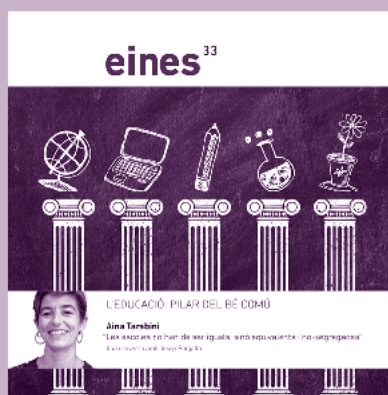
SETEMBRE 2018

**DISSIDÈNCIES
SEXUALS**

DESEMBRE 2018

**L'EDUCACIÓ:
PILAR DEL
BÉ COMÚ**

eines³⁷

PORTAL

**Democràcia i llei:
una relació d'equilibri**

Mercè Barceló i Serramalera

CONNEXIONS

**Estat de dret,
democràcia i drets humans**

Neus Torbisco Casals

**Constitucionalisme
independentista**

Josep M. Vilajosana

**La guerra jurídica en el context
de la violència institucional
i l'erosió de la qualitat democràtica**

Sònia Olivella

**Democràcia, legalitat
i desobediència civil**

Jorge F. Malem Seña

NAVEGADOR

**El dictamen sobre la secessió
del Quebec: equilibri i orfebreria**

Joan Lluís Pérez Francesch

FÒRUM

Joan Queralt:

**"La política és un marc
de convencions i pactes.**

**Els problemes sorgeixen
quan el pacte o s'ha esgotat o,
directament, no s'ha fet"**

Una conversa amb Ester Capella

VARIABLES

**Seguretat i gènere,
dades en mà**

Mireia Duran i Silvia Carrillo

FULL DE CàLCUL

**L'altre Adam Smith: republicanisme
comercial i emancipació social**

David Casassas

ARXIU

**El fil roig de la migració andalusa
a Catalunya**

Angelina Puig i Valls

EXPLORADOR

**Sobre les eleccions legislatives
i presidencials de Taiwan**

Guillem Pursals

FINESTRA

**"Cinisme semàntic
i poder autoritari"**

Ulises Moulines

CLÀSSIC

«Sobre l'avortament»

Shulamith Firestone

TRIBUT

Clarice Lispector

Xita Rubert

FILMOTECA

Litus

Cristina Bedmar

LLIBRERIA

FUNDACIÓ

JOSEP IRLA